

O vztahu médií a politiky v komparativní perspektivě

Jan Jiráček

Tomáš Trampota¹

Studium takzvaných masových médií, tedy periodického tisku (novin a časopisů) a rozhlasového i televizního vysílání, patří mezi klíčová témata studia současných společností. Masová média jsou zkoumána z mnoha perspektiv a v celé řadě kontextů – jako relativně autonomní oblast s vlastní historií a imanentním vývojem, jako součást sociálních dějin, jako kulturní projev nebo jako zvláštní sociální instituce vstupující do interakce s jinými institucemi. Proto se médií – jejich rolí, vývojem, vlivem a významem – zabývá několik oborů a jako téma se objevují v řadě sociálních a politických teorií. Význam médií v moderních industriálních a postindustriálních společnostech stoupl natolik, že vedl k ustavení vlastních „teorií médií“ (např. sociologické teorie masové komunikace) a nakonec ke vzniku sociálněvědního oboru, který si média a mediální komunikaci klade za předmět svého zájmu (dnes je tento obor často označován jako „mediální studia“).

¹ Úvod vznikl jako součást prací na řešení výzkumného záměru UK FSV: MSM0021620841 Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika, respektive jeho dílčího tématu „Medializace veřejného života a rozhodování“.

Oborové osamostatnění studia médií v rámci humanitních a sociálních věd ale neznamená, že se studium médií izoluje a soustřeďuje pouze na vnitřní vývoj médií a popis a výklad jejich stavu, chování a proměn. Masová média zůstávají v zorném úhlu zkoumání historických, sociologických, politologických, psychologických i filologických. Tato skutečnost je výmluvným dokladem, jak zásadní roli média hrají – s jejich existencí, kulturními vlivem a všudypřítomnou sociální praxí se musí dříve či později začít vyrovnávat každý obor zabývající se člověkem, společností, kulturou nebo uměním.

Vzhledem k tomu, že masová média se v procesu modernizace stala významným projevem politického života společnosti (v jistém smyslu jsou dokonce institucí svobody projevu jako základního lidského práva), patří mezi ústřední témata analýzy současných demokratických společností i výklad vztahu mezi médií dané společnosti a jejím politickým životem. Zájem o média (původně pochopitelně „tisk“) a jejich roli při konstituování politiky i při formování běžného politického provozu se táhne od Johna Milтона přes intelektuály Velké francouzské revoluce a emancipační snahy „probouzejících se“ moderních evropských národů v 18. a 19. století pokusy o nastolení systému totální propagandy a demokratizační revolty proti nim (Pražské jaro) až po společensko-ekonomické a politické zvraty (rok 1989), které přinesla druhá polovina 20. století. Otázka svobody a „nezávislosti“ médií jako indikátoru „zdraví“ politického života byla vždy jedním z klíčových témat, požadovaných (a emocionálně prožívaných) společenskými elitami i širokou veřejností. Rozhodujícím argumentem přitom zpravidla bylo především emancipování jedné z klíčových funkcí masových médií, totiž žurnalistiky, jako konstitutivního výrazu veřejného a politického života společnosti a instituce kritiky a neformální korekce politického rozhodování v demokraticky uspořádaných politických poměrech.

Mnozí autoři se v průběhu druhé poloviny 20. století různým způsobem pokusili vyloučit a analyzovat vztah médií a politického života společnosti. Mezi základní otázky, na něž hledali odpovědi, patřily především analýza vlivu médií na politické dění a opačně analýza vlivu politických poměrů na média. Demokratické společnosti vycházejí z normativního předpokladu, podle něhož jsou média skutečné institucí svobody slova, zastupují občana a veřejnost v interakci se světoí mocí, tržní a byrokracie. Jednotlivé přístupy a autoři, kteří se věnují vztahu médií a politiky pak řeší především (a) proces ustavování této role médií, (b) její praktické naplňování v konkrétních sociálních podmínkách na pozadí normativních představ a (c)

příčiny a okolnosti nenaplňování této role. Tyto tři roviny zkoumání se vzájemně prolínají, inspirují a popírají – zpravidla v závislosti na konkrétních historických a společenských podmínkách a okolnostech.

Mezi významná témata této oblasti studia vztahu mezi médií a politikou patří výklad role médií při ustavování veřejného prostoru pro politickou debatu. Vlivné řešení nabídl německý filozof Jürgen Habermas, řazený k mladší generaci Frankfurtské školy, která se vyznačovala zřetelně kritickým postojem ke komercializovaným společnostem organizované modernity. Ve své disertační práci z roku 1960 o ustavování veřejnosti v období rané modernity a její proměně v dalším vývoji (Habermas, 2000) upozornil na to, že média jako Institute svobody projevu a veřejné diskuse postupem času ztrácejí toto postavení a podílejí se fakticky na kolonizaci veřejného prostoru ekonomickou a politickou elitou a na prolongaci zdání, že původní role médií zůstává zachována tak, jak se ustavila vývojem.

Konstitutivní roli médií se snaží analyzovat i Anderson, který uvažuje o tom, že (také) díky médiím vzniká moderní národ jako „imaginární politické společenství“ (Anderson, 2003). Anderson přisuzuje v procesu identifikace s národem zásadní význam rozvoji novin (a také románů).

Výrazně normativní přístup vykazuje publikace *Čtyři teorie tisku*, která vyšla ve Spojených státech v polovině padesátých let minulého století (Peterson, Schramm a Siebert, 1956). Tento – rozsahem nevelký – soubor čtyř studií vztahu mezi médií („tiskem“) a politickým uspořádáním, napsaný a vydaný v době tuhého mccarthismu, představuje fakticky mistrovskou obhajobu liberálnědemokratického modelu řešení vztahu mezi médií a politikou (libertariánská teorie), v němž garantem odpovědného chování vůči společnosti jsou média sama při zachování své autonomie (teorie sociální odpovědnosti). Jiné – nedemokratické – způsoby řešení tohoto vztahu jsou buď vývojově starší a mají naději se v liberálně demokratické vyvinout (autoritářská teorie), nebo jsou jejich svěvolným popřením (sovětská teorie). Tento výklad, který zřetelně považuje demokracii v její poválečné podobě za vrchol dosa- vadního vývoje společnosti, si vysloužil řadu korekcí a kritik. Autoři věnující se roli médií ve společnosti se snažili poukázat na příliš paušální, redukcionistické, etno- centrické a schematické řešení vztahu mezi médií a politikou, které se ve *Čtyřech teoriích tisku* projevují, a nabízeli více modelů, aby pokryli i skutečnost, že média mohou i v podmínkách organizované modernity podporovat účast jednotlivých občanů na politickém životě (demokraticko-participační teorie) a že v podmínkách

rozvojových zemí mohou přispívat k modernizaci, aniž získají plně liberalizované postavení (rozvojová teorie, viz McQuail, 1992, podobně také Altschull, 1995, který ve své době prostě konstatoval, že existují modely vztahu médií a společnosti typické pro „první svět“ rozvinutých západních zemí, pro „druhý svět“ sovětské sféry a pro „třetí svět“ rozvojových zemí). Atmosféra studené války a pregnantní stylistika a argumentace *Čtyř teorií tisku* přesto udělaly z této publikace jeden ze základních titulů vysokoškolské přípravy budoucích novinářů v západní Evropě a Spojených státech od šedesátých do devadesátých let 20. století.

Další autoři, např. Blumler a Kavanaugh (1999), si v diachronní, vývojové perspektivě všimají, jak se měnil vztah mezi médií a politikou a v poválečném vývoji nacházejí tři odlišitelné etapy. První etapa pokrývá první dvě poválečné dekády a vyznačuje se poměrně velkou důvěrou v politické instituce, sílu stranického systému a orientaci politického systému a jeho představitelů na řešení podstatných problémů. Média k těmto problémům přistupovala se značnou dávkou uvážlivosti a přijímala je. Na počátku šedesátých let přišel vztah mezi médií a politikou do nové etapy vyznačující se tím, že televize zaujala pozici dominantního média politické komunikace, zatímco věrnost voličů vůči politickým stranám začala slábnout. Televize jednak „vtáhla“ do politické komunikace nevidané množství lidí, jednak jako historicky „nestranické“ médium narušila vztah mezi politickou stranou a jejím elektorátem, podporovaným do té doby stranickým tiskem. Politikům začalo připadat, že nejdůležitější je oslovit voliče prostřednictvím televizních zpráv, a začali se do nich prosazovat a současně přizpůsobovat jejich „logice“. Třetí etapa přichází s rozšířením nabídky televizních programů, vznikem specializovaných zpravodajských kanálů a dalšími mediálními projevy příznačnými pro současnost. V této etapě se politická komunikace (tedy faktický vztah politiky k médiím) výrazně profesionalizuje a politici jsou podle Blumlera a Kavanaugha stále více závislí na odborném mediálním poradenství a dovednostech, které jsou zaměřeny na zvládnutí a využití médií a jejich tlaku, a prostředí politiky se stále více mění v arénu soupeřů bojujících o přízeň a sympatie mediálního publika.

Zvláště poslední dvě dekády 20. století, v nichž prodělala v demokratických společnostech nebyvalý rozmach komercializace deregulovaného televizního vysílání, zaznamenávají nápadný nárůst kritických úvah o roli médií, sahající od kritického sledování vlivu mediální produkce na (spíše tradičně pojímanou) politiku (Gittlin, 1980; Patterson, 1993) po sledování možného zásadního vlivu médií na politicky

provoz vedoucí až k úvahám o podílu médií na vzedmuté vlně pravcového neopulismu, kterou někteří autoři spojují s „mediogenními“ vůdci lepenovského či haiderovského střihu (Mazzoleni, 2003).

Svěbytnou kapitolu v literatuře věnující se vztahu mediální komunikace a politického života společnosti představují tituly věnující se studiu role médií při přechodu z jedné politické formace do jiné. To se týká například transformace společnosti (a tedy i médií) po roce 1989 v zemích bývalého „východního bloku“. Tato transformace byla svým způsobem jedinečná v tom, že se v jednom relativně krátkém časovém období společnosti vyrovnávaly s velmi různými historickým, společenským a kulturním zázemím se značně jednostranným „zadáním“ – transformovat média tak, aby se stala součástí směřování k demokratičtějším poměrům. Tato role médií jako součást procesu demokratizace probíhala a posléze vyústila do velmi odlišných výsledků (komplikovaných ještě tím, že „demokratická“ média západního světa, která vytvářela jakýsi vzor transformačního procesu, se sama vyrovnávala s problémy, o nichž uvažují Gittlin, 1980; Patterson, 1993 nebo McChesney, 1999). Řada autorů se snaží o výklad této transformace a modeluje její průběh ve vztahu k tradici veřejného života dané společnosti, k politickým a ekonomickým podmínkám, včetně zájmu investorů a jejich víry v trvalost výsledků transformace, či k dějinám státoprávního uspořádání (srov. Jakubowicz, 2007; Paletz a Jakubowicz, 2003; Priete, Rozumilowicz a Verhulst, 2002).

Při „řešení“ vztahu mezi médií a politikou se autoři dělí (kromě rozlišení na optimisty zdůrazňující demokratizační potenciál médií a pesimisty spatřující ve vlivu médií spíše riziko devastace demokratické politiky) na ty, kteří přisuzují dominantní roli médiím a sledují více vliv médií na politiku, a na ty, kteří spatřují dominantní na straně politiky a všimají si více vlivu politiky na média. Mezi první můžeme počítat již zmíněného Mazzoleniho či Pattersona (ale také Meyera, 2002 nebo českým čtenářům známého Meyrowitze, 2006), k druhým patří např. Chomsky s Hermanem (1988) nebo již připomenutí Gittlin či McChesney. Současně se objevuje celá řada autorů, kteří si všimají jednotlivých důsledků proměny vztahu mezi médií a politikou, především podřízení politiky tzv. mediální logice (Altheide, 2004) a dále postupující profesionalizaci politické komunikace (např. Negrine, Mancini, Holtz-Bacha a Papanthassopoulos, 2007).

Na výzkumnou a myšlenkovou žéť osmdesátých a devadesátých let 20. století, která se týkala západních, tedy demokratických zemí, zásadním způsobem navá-

zala snaha dvojice autorů Hallin a Mancini monografii *Comparing Media Systems*, kterou zde předkládáme čtenářům v českém překladu. Tato kniha také řeší vztah mezi médií a politikou, ale nikoli jako vztah konfliktního či konsenzuálního spo-
lubyti nebo determinace z jedné či druhé strany, nýbrž jako výsledek historického vývoje, který ve společnosti nabývá *systémové* podoby. Autoři si položili otázku, nakolik a jak ovlivňuje podobu vztahu mezi médií a politikou konkrétní historická, politická a kulturní situace daného společenství, a ve srovnávací perspektivě se pokoušeli hledat rozdíly a podobnosti mezi jednotlivými zeměmi. Zvolili nejvyšší možnou jednotku poznání a zabývají se celými mediálními krajinami, které kopírují hranice národních celků. Na základě poznatků z řady dílčích výzkumů srovnali 18 mediálních systémů „západní Evropy“ a Severní Ameriky.

Hlavní perspektivou knihy je snaha o rozkrývání vztahů mediálního systému a politického systému jednotlivých zemí ve vývojové perspektivě a srovnání získaných zjištění v současném stavu. Uslužuje tedy o kombinaci synchronního a diachronního pohledu (který je završen snahou nastinit možný budoucí vývoj mediálních systémů). Daří se jí tak do určité míry eliminovat slabiny strukturálně systémového přístupu k mediálním systémům, tj. zařizování analyzovaného systému v jednom historickém momentě, jako by nedocházelo k jeho vývojové proměně. Poměrně vysoká míra abstrakce a metoda komparace přítom autorům dovolily nabídnout pokus o zobecnění v podobě nacházení podobnosti mezi jednotlivými zeměmi a následně i typologií mediálních systémů (rozuměj vztahů mezi médií a politikou) přes hranice jednotlivých států. Výsledkem jsou tři navržené modely vztahu mediálního a politického systému: (a) středomořský model vyznačující se silně polarizovaným pluralismem a poměrně pozdním nástupem demokracie příznačným pro Španělsko, Portugalsko, ale také Itálii, (b) severostředoevropský model s korporativistickým přístupem k médiím i politice typickým pro Německo a Rakousko, ale také skandinávské země a (c) liberální model s komerčním pojetím médií, jaké lze vysledovat ve Velké Británii a Spojených státech. Tento třetí model, upozorňují Hallin a Mancini, postupem času nabývá vrchu a mediální systémy zemí s odlišným vývojem médií mají tendenci k němu v současnosti konvergovat.

Knihou *Comparing Media Systems* vzbudila od svého prvního anglického vydání v roce 2004 velkou pozornost mezi odbornou veřejností a ovlivnila současný systémový pohled na média. Lze ji považovat za knihu, která v současné době tvaruje paradigma této oblasti zkoumání a je velmi důležitým textem pro všechny, kteří se

médií zabývají. Je postavena na syntéze rozsáhlého množství faktů o zkoumaných mediálních systémech, jejich jednotlivých typech médií (veřejné služby, komerčních) i konkrétních médiích.

Kam patří česká média?

Při čtení textu se český čtenář neubrání otázce, nakolik se s klíčovými charakteristikami jednotlivých modelů vyrovnávají česká média – kam na základě historického vývoje a současného stavu česká média jako systém patří a jaké základní charakteristiky tento systém vykazuje. Hallin a Mancini se zabývají, jak jsme již připomněli, jen „západní“ částí Evropy a utvrzují tak dnes již neopodstatněnou hranici výcházející zejména z historického vývoje druhé poloviny 20. století (do roku 1989). Jako jeden z možných důvodů se nabízí skutečnost, že studium české mediální krajiny (podobně jako polské, maďarské, slovenské a dalších „východo-evropských“ zemí) dosud neshromažďilo dostatečné množství metodicky ukotvených dat a poznatků k prvkům mediálních systémů, kterými se autoři zabývají, a nenabídl je v dostupném světovém jazyce. Pokoušet se jednoznačně umístit český mediální systém mezi tři modely navržené Hallinem a Mancinim je tak velmi nesnadné a lze se o něco takového snažit převážně jen na základě útržkovitých dat a málo podložených dohadů a hypotéz.

Hallin a Mancini poukazují na skutečnost, že tři uváděné modely představují uskupení geograficky si blízkých zemí, které byly historicky v intenzivním kulturním kontaktu. To by napovídalo, že český mediální systém bude vykazovat charakteristické rysy modelu demokraticko-korporativistického neboli modelu severostředoevropského, do kterého autoři řadí i sousední Německo a Rakousko, s nimiž měla naše země v novověku intenzivní (nejen) kulturní kontakt (v případě Rakouska dokonce sdílela sounáležitost k jednomu státnímu celku).

Historický vývoj českých médií skutečně řadu charakteristických rysů tohoto modelu vykazuje – váhavý rozvoj masového a bulvárního tisku, velký význam stranického tisku apod. Současná situace českých médií je ale zřetelně odlišná. Historický nános demokraticko-korporativistického modelu oslabil vývoj druhé poloviny 20. století. Na rozdíl od velké části Německa (bývalého Západního Německa) a Rakouska se naše země ve druhé polovině 20. století dostaly do sféry

mocenského vlivu Sovětského svazu, což s sebou přineslo jinou, „leninskou“ doktrínu o roli médií. Ta chápe média jako nástroj řízené práce s veřejným míněním („uvědomování mas“), podřizuje je kontrole a buduje jako centralizovaný systém. Období nedemokratického režimu během 20. století je vlastnosti charakteristickou spíše pro středomošský model neboli model polarizovaného pluralismu a pro země s přechodem od diktatury k demokracii a s pozdním nástupem demokracie, jako jsou Španělsko či Portugalsko (určitou podobnost s těmito zeměmi můžeme najít i v takzvané divoké deregulaci médií po příchodu demokracie, pod kterou bychom mohli zařadit například způsob privatizace některých deníků, viz Benda, 2007).

Uvažujeme-li tedy o tom, k jakému modelu se blíží systém českých médií v první dekádě 21. století, musíme mít na paměti, že (a) starší vývoj médií do roku 1938 dal vzniknout modelu s výraznými rysy demokraticko-korporativistickými, (b) tento vývoj byl narušen nejprve druhou světovou válkou a po krátké renesanci demokratických poměrů opět po roce 1948 a (c) transformace médií po roce 1989 se odehrávala v podmínkách silného vlivu liberálního modelu v celé západní Evropě – silního do té míry, že se pro země, které procházely procesem demokratizace, stal v podstatě jediným „viditelným“ vzorem. Jak dokládají naděje z let 1967 a 1968 zmařené intervencí vojsk Varšavské smlouvy, média byla jako instituce svobody projevu a demokratického veřejného života v české společnosti živá a na přelomu osmdesátých a devadesátých let se opět přihlásila ke slovu. Přesto je zřejmé, že tato tradice se v českém prostředí nakonec neprosadila a vrchu nabyly rysy, které přibližují systém českých médií atlantskému, vysoce komercializovanému modelu.

Pojďme se pokusit charakterizovat systém českých médií na základě některých z parametrů, s nimiž Hallin a Mancini pracují při modelování jednotlivých typů mediálních systémů. Za základní ukazatele srovnání mediálních systémů si zvolili vývoj mediálních trhů s důrazem na výrazný, nebo nepatrný vývoj tisku s masovým nákladem; politický paralelismus, tedy stupeň a povahu propojení mediálních systémů s politickou sférou, vývoj novinářského profesionalismu a míru a charakter státních zásahů do mediálního systému.

Hallin a Mancini pracují s indexem výše nákladu tisku přepočteného na tisíc obyvatel. České deníky dosahují průměrného celkového prodaného nákladu 1574 tisíc výtisků (údaje auditovaného nákladu za prosinec 2007 podle společnosti

ABC)². To představuje v přepočtu na celkový počet obyvatel (v roce 2007 představující 10 349 tisíc³) celkem 152 výtisků na tisíc obyvatel. To je více, než kolik vykazuje Řecko, Portugalsko, Itálie a Španělsko jako země středomošského modelu (nejvyšší náklad 129,4 výtisku na tisíc obyvatel), ale zároveň méně, než je tomu u zemí liberálního modelu a výrazně méně než u modelu demokraticko-korporativistického⁴. Při zvážení tohoto ukazatele by tedy systém českých médií spadl mezi jižní model polarizovaného pluralismu na jedné straně a další dva modely.

Z hlediska rodového rozložení každodenních čtenářů novin platí, že alespoň jeden deník denně čte v průměru 4235 tisíc lidí starších 12 let, z toho 2177 tisíc mužů, což představuje 50,4 % mužů, a 2058 žen, tedy 46 % ženské populace⁵. Z hlediska rodové podmíněnosti čtení denního tisku tak dosahují české deníky indexu 1,10 (poměr podílu mužů a žen), což je rodově výrazně vyváženější než u zemí středomošského modelu (s výjimkou Francie), mírně nižší než u většiny zemí liberálního, atlantského modelu a velmi blízké těm zemím demokraticko-korporativistického modelu, které vykazují největší rodovou disparitaci v rámci svého modelu (Švýcarsko 1,08; Rakousko 1,07; Dánsko 1,06). Při určité míře zobecnění tak z hlediska tohoto ukazatele leží česká mediální krajina mezi liberálním modelem a modelem demokraticko-korporativistickým (kterému je zřetelně blíže).

Hallin a Mancini také srovnávají každodenní sledování televizních zpráv a čtení novin. Televizní zpravodajství sleduje v českém prostředí průměrně 46,8 % (4064 tisíc) obyvatel starších 15 let, zatímco noviny čte v průměru 48,1 % obyvatel starších 12 let (4235 tisíc). Vztah mezi sledováním televizního zpravodajství a čtením novin reprezentuje index 0,97. To představuje nejslabší pozici televize ze všech sledovaných zemí a celkem ojedinělou dominanci novin nad televizí (ta se objevuje pouze ve Švédsku)⁶.

S ohledem na politický paralelismus lze i u českých médií nacházet jistou implikativní politickou inklinaci deníků. Ta se může projevat výběrem témat a akterů a odlišnou možností přístupu představitelů jednotlivých ideových proudů do jejich obsahů.

² Údaj je uveden včetně regionálních deníků, bulvárních deníků a deníku Sport.

³ Počet obyvatel k 30. září 2007 podle údajů Českého statistického úřadu. www.czso.cz

⁴ Nicméně slabinou tohoto srovnání je, že srovnáváme česká data za rok 2007 s daty za rok 2000 uváděné Hallinem a Mancinim.

⁵ Zdroj dat: Media projekt 1. 7.–17. 12. 2007.

⁶ Na místě je otázka vlivu odlišné metodiky, kterou bylo dat dosaženo.

Politickou inklinaci lze předpokládat, byť k zařazení jednotlivých deníkových titulů na línii pravice-levice nemáme k dispozici adekvátní data podpořená výzkumem obsahů deníků. Určitý paralelismus můžeme vyvodit spíše ze stranění publiků médií, patrného zejména u čtenářů denního tisku. Zde můžeme podobně jako Hallin a Mancini určit jednotlivé deníky na pomyslné ose pravice-levice odvozeně ze struktury jejich čtenářů a toho, ke kterým politickým proudům se hlásí. Z vyčázejících českých celostátních deníků je z hlediska struktury čtenářů nejvýrazněji napravo deník *Hospodářské noviny* (v prvním pololetí 2007 se k orientaci napravo od středu přihlásilo více než 58 % jejich čtenářů⁷), což souvisí i s jeho specifickým zaměřením zdůrazňujícím ekonomická témata. Z hlediska všeobecných titulů se nejvíce napravo řadí deník *Mladá fronta Dnes* (k orientaci napravo od středu se přihlásilo přes 42 % čtenářů⁸) a *Lidové noviny* (v roce 2005 se k orientaci napravo od středu přihlásilo 42 %⁹). Nicméně z přihlédnutí k obsahovým parametrům se může zdát, že jsou *Lidové noviny* obsahově pravivější než *MFD* (a to jak z hlediska vyznění jejich komentářů, tak z hlediska domácího zpravodajství), nicméně k tomuto tvrzení nemáme k dispozici data získaná patřičným výzkumem a pohybuje se na pouhé *common sense* rovině. Středopravým deníkem je z hlediska struktury čtenářů titul *Blesk* (ke středové orientaci se přihlásilo 48 % čtenářů, zatímco k orientaci napravo od středu přes 33 %¹⁰ a nalevo od středu téměř 18 % čtenářů¹¹). K levicové straně spektra pak patří deník *Právo*, ačkoli strukturou čtenářů se řadí spíše ke středolevé pozici (ke středové orientaci se přihlásilo přes 40 % jeho čtenářů a k orientaci nalevo od středu přes 39 %¹²). Jeho skutečné postavení při zohlednění obsahu může být ale o něco levicovější vzhledem k potenciální silnější neochotě čtenářů/voliců hlásit se k levicovému směřování, než je tomu u čtenářů inklinujících k pravici¹³.

⁷ Zdroj: MMI-TGI ČR.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Což ve srovnání s daty roku 2005 ukazuje určitý nárůst (z 25 %), a tedy mírný posun doprava.

¹¹ Zdroj: MMI-TGI ČR.

¹² I zde je ve srovnání s daty z roku 2005 patrný jistý posun blíže ke středu (v roce 2005 se k orientaci „nalevo od středu“ hlásilo 45 %, tedy o 6 % čtenářů více).

¹³ Můžeme předpokládat, že zde dochází k podobnému zkreslení jako u předvolebních výzkumů.

Vzhledem k organizačnímu propojení médií a politických stran je politický paralelismus českých médií zřejmě slabší, než je tomu ve většině systémů středomožského modelu. Organizační propojení médií a politiky je aktuálně spíše výjimkou a z hlediska denního tisku se týká jen deníku *Haló noviny*¹⁴, které nemají na denníkovém trhu silné postavení. V porevolučním vývoji se sice objevily snahy některých stran spustit deník s určitým napojením na jeho organizační strukturu, ale skončily komerčním neúspěchem. Šlo zejména o titul *Denní telegraf* (přejmenovaný z původního *Telegraf*)¹⁵ vycházející pod tímto názvem od ledna 1994. V tu dobu ho spoliuvala občanská demokratická strana (Benda, 2007). Z tohoto ohledu se česká média blíží spíše modelu demokraticko-korporativistickému. Nicméně to může být výsledkem obecného trendu postupného zanikání takového organizačního propojení, o němž Hallin a Mancini mluví. Z historického hlediska totiž byly vazby médií na politické organizace i v českém prostředí běžnější, a to jak v meziválečném období první republiky, tak v poválečném období (nicméně z jirých důvodů). Zde je vývoj poznamenán odlišným modelem vivendi českých médií během totalitního režimu, kdy byly deníky spojeny s politickými organizacemi Národní fronty (*Rudé právo* s Ústředním výborem Komunistické strany Československa, *Mladá fronta* se Socialistickým svazem mládeže, *Lidová demokracie* s Československou stranou lidovou, *Svobodné slovo* s Československou stranou socialistickou atd.), což většinou otevřeně proklamovaly na svých titulních stranách. To ovšem z hlediska obsahu těchto deníků pravděpodobně neznamenal polarizovaný pluralismus (ve významu užívaném Hallinem a Mancinim) a širší spektrum jejich ideového směřování charakteristické pro země středomožského modelu, jako jsou například Španělsko a Portugalsko. Lze konstatovat, že takzvaný stranický paralelismus se v současných českých médiích neprojevuje. Z hlediska dalšího možného zdroje politického paralelismu ideového směřování novinářů máme pro českou mediální krajinu jen omezená data. Nicméně ta ukazují na spíše k pravici tíhnoucí orientaci českých novinářů: „Více než polovina [novinářů] zvolila na desetibodové škále (1 levice / 10 pravice) přinejmenším hodnotu 7 (medián 7, průměr 6,54, modus 8).

¹⁴ *Haló noviny* začala v červnu 1991 vydávat společnost FUTURA založená Komunistickou stranou Československa (Benda, 2007).

¹⁵ Deník se shodným jménem se objevil již o dva roky dříve (později se transformoval na *Metro politní telegraf*) a mezi společníky jeho vydavatelské společnosti patřil Miroslav Macek (Benda, 2007).

Diferencovanější rozlišení ukazuje, že 56 % dotázaných se hlásí k čisté pravici (hodnoty 7-10), necelá pětina (17 %) deklarovala středolevicovou orientaci (hodnota 5) a 15 % čisté levicové zaměření (1-4). K pravému středu (hodnota 6) se hlásilo 12 % novinářů.* (Volek a Jiráček, 2006)

Jak uvádějí Hallin a Mancini, politický paralelismus úzce souvisí se dvěma způsoby, jak média pracují s různorodostí názorových proudů, s *externím* a *interním* pluralismem. V tomto ohledu lze tvrdit, že pro česká vysílací média (podobně jako například pro Německo a další případy demokratického korporativismu) je typický interní pluralismus, který se v určité míře projevuje i ve znění zákona, zejména zákona č. 231/2001 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání (především jde o odstavce 2¹⁶ a 3¹⁷ části páte, hlavy I Práva a povinnosti při vysílání programu). Ačkoli je u tištěných médií situace odlišná a u některých českých deníků by podrobnější výzkum určité stranění zřejmě zaznamenal, o externím pluralismu ideálního typu pramenícího z provázání jednotlivých médií s jednotlivými ideovými proudy zřejmě nelze hovořit.

Z hlediska jednotlivých prvků profesionalizace novinářů v České republice bohužel nemáme k dispozici relevantní data týkající se zejména jejich autonomie v rámci mediálních organizací i v rámci vztahů k vlastníkům médií a k politickým tlakům a případným tlakům zadavatelů inzerce. V tomto ohledu nám stále chybí výzkum, který by studoval podmínky práce českých novinářů a jejich vnímání vlastní autonomie a tlaků, jež ovlivňují výsledky jejich činnosti.

Z hlediska vlastních profesních norem se na jejich ustavení a upevnění podíleli vzdělávání novinářů, které má v české mediální krajině dlouhou historii s nepřehlédnutelnými kroky k institucionalizaci, která sahá až k založení Svobodné školy politických nauk v roce 1928 (Köpplová a Jiráček, 2004). Zejména po roce 1989 díky novým vzdělávacím institucím nabídka pro zájemce o mediální obory značně

¹⁶ „(2) Provozovatel vysílání poskytuje objektivní a vyvážené informace nezbytné pro svobodné vytváření názorů. Názory nebo hodnotící komentáře musí být odděleny od informací zpravodajského charakteru.“

¹⁷ „(3) Provozovatel vysílání je povinen zajistit, aby ve zpravodajských a politicko-publicistických pořadech bylo dbáno zásad objektivity a vyváženosti, a zejména nebyla v celku vysílaného programu jednostranně znevýhodňována žádná politická strana nebo hnutí, popřípadě jejich názory nebo názory jednotlivých skupin veřejnosti, a to s přihlídnutím k jejich reálnému postavení v politickém a společenském životě.“

vzrostla¹⁶. To může souviset s atraktivitou práce v médiích a může paradoxně přispívat nejen k upevnění profesních norem žurnalistiky, ale i k jejich rozvolňování.

Důležitou součástí upevňování profesních norem jsou vlastní kodexy jednotlivých mediálních organizací¹⁹. Zejména u zavádění interních etických kodexů můžeme zaznamenat určitý posun od počátku devadesátých let k postupné potřebě některých médií k vlastní samoregulaci²⁰.

Nezastupitelnou součástí profesionalizace žurnalistiky, jak se často uvádí v literatuře (např. Hoyer-Lauk, 2003), je silné postavení profesních sdružení, která se nacházejí mimo strukturu jednotlivých mediálních organizací a nejsou tak pod případným vlivem jednotlivých vlastníků nebo zájmů jednotlivých médií. Součástí důležitého postavení profesní organizace je pozitivní vnímání její role a autority novinářskou komunitou a zároveň legislativní vybavení organizace k prosazování zájmů profese a na obranu novináře před případnými politickými či ekonomickými tlaky. Postavení české profesní organizace, Syndikátu novinářů, není příliš silné (zejména ve srovnání s mediální krajinou Francie, Německa a skandinávských zemí), což souvisí nejen s velmi omezenými možnostmi a pravomocemi organizace a jejich legislativním ukotvením v českém mediálním systému, ale především se zřejmou malou autoritou této organizace v samotné novinářské obci.

Nicméně veškeré údaje a závěry, které se vztahují k jednotlivým ukazatelům českého mediálního systému, jsou spíše (až na data o čtenosti) hypotetického charakteru a vyžadují mnohem důkladnější studium a výzkum, jež by dospěly k metodicky ukotveným a důkladným poznatkům. V pojednání o jednotlivých parametrech, které autoři ve vztahu k mediálnímu systému používají, nám tak šlo zejména o nastolení otázek, na které by se mohl výzkum českých médií zaměřit nebo alespoň najít dílčí odpověď.

¹⁸ V současnosti nabízí vzdělávání v oboru žurnalistika Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Univerzita Palackého v Olomouci, Výtě odborná škola publicistiky v Praze, Literární akademie a další.

¹⁹ V českém prostředí například Kodex České televize, časopisu Týden a dalších.

²⁰ Určitý kultivující vliv na českou mediální krajinu v tomto ohledu bezpochyby mělo české vysílání BBC se svým zpracováním etickým kodexem.

Literatura

- ALTHEIDE, D. L. (2004): *Media Logic and Political Communication*. Political Communication 21:293-296.
- ALTSCHULL, J. D. (1995): *Agents of Power*. New York: Longman
- ANDERSON, B. (2003): *Pomyšlná společnost*. In: HROCH, M. (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: Slon, 239-269.
- BENDA, J. (2007): *Vlastnictví periodického tisku v České republice v letech 1989-2006*. Praha: Karolinum.
- BLUMLER, J. G., KAVANAUGH, D. (1999): *The Third Age of Political Communication: Influences and Features*. Political Communication 16:209-230.
- GITLIN, T. (1980): *The Whole World Is Watching*. Berkeley: University of California Press
- HABERMAS, J. (2000): *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Filosofie.
- HALLIN, D., MANCINI, P. (2004): *Comparing Media Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHOMSKY, N., HERMAN, E. (1988): *Manufacturing Consent*. Vintage.
- JAKUBOWICZ, K. (2007): *Rude Awakening*. Cresskill, NJ: Hampton Press, Inc.
- KÖPPOVÁ, B., JIRÁK, J. (2004): *Moderní východiska českého myšlení o médiích: příspěvek k vývoji českého metamediálního diskursu*. In: *Rozvoj české společnosti v Evropské unii*. Praha: Matfyzpress, 77-84.
- MAZZOLENI, G. (2003): *The Media and the Growth of Neo-Populism in Contemporary Democracies*. In: MAZZOLENI, G., STEWARD, J., and HORSFIELD, B.: *The Media nad Neo-Populism*. Westport (Connecticut) London: Praeger, 1-20.
- MCCHESNEY, R. W. (1999): *Rich Media Poor Democracy*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- MCQUAIL, D. (1992): *Media Performance*. London: Sage.
- MEYER, T. (2002): *Media Democracy*. Oxford: Polity.
- MEYROWITZ, J. (2006): *Všude a nikde. Vliv elektronických médií na sociální chování*. Praha: Karolinum.
- NEGRINE, R., MANCINI, P., HOLTZ-BACHA, C., PAPANASSOPOULOS, S. (eds.) (2007): *The Professionalisation of Political Communication*. Bristol, Chicago: Intellect
- PALETZ, D. L., JAKUBOWICZ, K. (2003): *Business As Usual*. Cresskill, NJ: Hampton Press, Inc.

PRICE, M. E., ROZUMILOVICZ, B., VERHULST, S. G. (2002): *Media Reform*. London: New York: Routledge.

PATTERSON, T. (1993): *Out of Order*. New York: Knopf.

SIEBERT, F. S., PETERSON, T., SCHRAMM, W. (1956): *Four Theories of the Press*. Urbana: University of Illinois Press.

VOLEK, J., JIRÁK, J. (2006) *Vybrané atributy profesního sebepojetí českých novinářů*. In: *Mediální studia 2006/ 1. str. 21-38.*

Předmluva autorů

Už si přesně nevzpomínáme, kdy se myšlenka napsat tuto knihu zrodila. Zřejmě to bylo ve chvíli, kdy jsme dokončovali naši první společnou knihu *Speaking of the President*, která vyšla roce 1984. Už tehdy jsme měli pocit, že tento výzkum stojí za to a měli bychom se o něj pokusit ještě systematictější a v mnohem širším záběru. Na základě zkušenosti s dalšími srovnávacími výzkumy konkrétních témat jsme postupně přistoupili na myšlenku, že se pustíme do psaní a že náš projekt zrealizujeme. Rozhodli jsme se, že se pokusíme zjistit, zda je možné nalézt systematické souvislosti politických struktur se strukturami masových médií. Především nás zajímalo, jestli je ospravedlnitelné používat perspektivu rozdílných modelů žurnalistiky a vztahů mezi médií a politikou. Taková snaha se ve studiu komunikace objevuje od vydání knihy *Four Theories of the Press* (Čtyři teorie tisku). Od počátku zkoumání odlišnosti mediálních systémů západní Evropy a Severní Ameriky nám připadalo, že skutečně existují skupiny vlastností mediálních systémů, a to v různých podobách. Na následujících stranách tak představujeme schéma, které vychází ze tří modelů žurnalistiky a mediálních institucí a souvisí s mnoha různými variacemi, které se vyskytují mezi současnými mediálními systémy, které tyto tři modely reprezentují. Naši snahou bylo provést empirickou srovnávací analýzu, aniž bychom měli apriorní představu nějakého ideálního profesního modelu, k němuž bychom přirovnávali ostatní systémy jako ke vzoru. Chtěli jsme se tak vyhnout normativně-centrickému přístupu, který podle nás nebere v potaz možnosti srovnávací analýzy, jak uvádíme na následujících stranách. V této knize

se pokoušíme odhalit slabiny i silné stránky každého modelu mediálního systému z hlediska podpory demokracie – a tato část normativního přístupu komunikační teorie určité stojí za posouzení.

Z metodologických a praktických důvodů, které vysvětlíme dále, jsme se rozhodli věnovat naši studii jen omezenému množství zemí západní Evropy a Severní Ameriky, které mají z hlediska historie, kultury a institucí mnoho společného. Doufáme, že analýza zaujme i ty, kteří se zabývají jinými regiony. Také nastiníme, jaký je vztah našich modelů ke zbytku světa. Nedomníváme se, že by bylo možné aplikovat všechny části naší analýzy na další systémy bez nutné modifikace.

Zkušenosti získané při provádění našeho projektu byly opravdu velmi zajímavé: objevili jsme řadu neočekávaných zvláštností a našli spoustu podobností na místech, kde jsme očekávali odlišnosti. Podnětné diskuse s kolegy z různých částí světa byly opravdu přínosem. Naše jazykové schopnosti prošly těžkou zkouškou a strávili jsme řadu hodin snahou pochopit poznámky druhého a sladit naše individuální myšlenky do jednotného a koherentního obsahu. (Je nám jasné, že univerzitní recenzní komise chápou spoluautorství knihy oproti monografii jednoho autora jako poloviční práci. Můžeme je ubezpečit, že v tomto případě tomu tak nebylo!) Tato kniha byla psána částečně v San Diegu a částečně v Perugii. Překonaní časového posunu bylo společným oříškem a za dlouhých zaoceánských letů vznikaly nové myšlenky a korektury. Rozhodně nechceme tvrdit, že jsme dospěli ke zcela beschybné analýze. Stav srovnávací analýzy je v oblasti komunikace stále příliš primitivní, a to jak koncepčně, tak z hlediska dat a případových studií, které jsou k dispozici. Věříme však, že nabízejíme důležité výsledky, ovšem především že se nám podařilo poukázat na možné oblasti a postupy budoucího výzkumu.

Oficiálním začátkem projektu byla konference pořádaná v roce 1998 v Berkeley. Od tohoto setkání jsme využili náměty mnoha kolegů a pomoc řady institucí. Rádi bychom jim poděkovali za jejich přínos. Kalifornská univerzita v San Diegu nás oba podpořila cestovními granty a umožnila nám přednášet, což se stalo důležitou příležitostí k diskusím při práci na této knize. Centrum německých a evropských studií na Kalifornské univerzitě v Berkeley umožnilo v roce 1998 uspořádání konference a také financovalo některé naše obsahové analýzy a semináře, které jsme společně vedli na Kalifornské univerzitě v San Diegu. Dodatečným zdrojem pro pokrytí cestovních nákladů se staly granty projektu d'Ateneo Univerzity v Perugii. Grant od společnosti RAI, Radiotelevisione Italiana, umožnil shromáždění většiny

dokumentárních dat. Seminář pořádaný Institutem pro žurnalistiku dortmundské univerzity společně s Nadací Ericha Brosta poskytl přínosnou možnost prodiskutovat některé naše první výsledky. Krátkodobé hostování na düseldorfské univerzitě, financované organizací Deutsche Forschungsgemeinschaft a zajištěné profesorkou Karin Böhmeovou-Dürrovou, nám poskytlo důležitou možnost výzkumu podobné jako grant pro akademické odborníky United States Information Agency (USIA) na cestu do Řecka. Velmi důležitá byla také setkání organizovaná lisabonskou Universidade Nova, madridskou Universidad Complutense a novinářskou unií Makedonie.

Semináře, během nichž jsme diskutovali o našem projektu, navštěvovali Stylianos Papatthanassopoulos, Ralph Negrine, Winfried Schultz, Wolfgang Donsbach, José Luis Dader, Michael Gurevitch, Peter Humphreys, Erik Neveu, Katharina Hadamiková a Gerd Kopper, kteří nám pomohli novými informacemi a kritikou našich myšlenek. Prosbou o lektorování části knihy a o korekturu jsme obtěžovali i další kolegy z různých částí světa. Velmi nám pomohli reakce Petera Humphreyse, Jamese Currana, Lennarta Weibulla, Rajma Salokangase, Roberta Hacketta, Winfrieda Schultze, Keese Brantse, Jaye Blumera, Stylianose Papatthanassopolouse, Josepha Louise Dadera, Isabely Fernándezové a Erika Neveua. O pomoc při shromažďování informací o jednotlivých zemích jsme požádali mnoho kolegů. Kromě již uvedených nám byli nápomocní Els de Bensová, Monika Djerfova-Pierreová, Tom Olsson, Jan Ekercrantz, Yuezhi Zhao, Rudi Renger, Nelson Traquina, Erika Darraseová, Yoram Peri a Sigurd Høst. Obsah knihy jsme několikrát probírali s Cees Hamelinkem, Peterem Dahlgrenem, Kaarlem Nordenstrengelem, Klaussem Schoenbachem, Rodem Bensonem, Patrikem Champagnem, Dominiquem Marchettim, Holim Semetkem a jinými. Při organizování rozhovorů ve Španělsku nám pomohl J. M. Nobre-Correia, Raquel Fernándezová, Lucia Olivaová, Juan Diez Nicolas a Maria-Teresa Corderová. Svůj čas nám během rozhovorů ochotně poskytlo mnoho španělských novinářů a mediálních analytiků. Rod Benson a Mauro Porto provedli kódování a pomohli s vypracováním obsahové analýzy, na niž odkazujeme. Alain Cohen a Fedruj Yilmaz byli nápomocni s překladem.

Autoři *Čtyř teorií tisku* (1956) Siebert, Peterson a Schramm uvádějí: „Tato kniha, jednoduše řečeno, hledá odpověď na otázku, proč je tisk takový, jaký je. Proč v různých zemích, jak je patrné, slouží rozdílným cílům a jeho podoby se v nich tak výrazně liší? Proč je například tisk v Sovětském svazu natolik odlišný od našeho nebo argentinský tisk od britského?“

Takřka o půl století později dosáhlo bádání v oblasti komunikace, které se snaží nalézt odpověď na tento typ otázek, jen malého pokroku. Ačkoli se objevovaly analýzy, zejména od sedmdesátých let, posunout tuto oblast bádání směrem k využití srovnávací analýzy, tento typ výzkumné tradice zůstal v podstatě v plenkách.²¹ V této knize se pokusíme navrhnout několik prozatímních odpovědí na otázky, které si klade Siebertova, Petersonova a Schrammova studie, i když danou problematiku neobsáhneme v celé její šíři. Omezíme svůj zájem na zkoumání rozvinutých demokratických zemí s kapitalistickým systémem, které se nacházejí v západní Evropě a v Severní Americe. Pokusíme se pojmenovat hlavní rozdíly, které přinesl vývoj struktury a politické role zpravodajských médií v západních demokraciích. Zároveň probereme několik možností, jak tyto rozdíly vysvětlit, a promyslíme jejich důsledky pro sféru demokratické politiky. Upřeme svou pozornost na vztah mezi mediálními a politickými systémy, z čehož vyplyne důraz na analýzu žurnalistiky

²¹ Důležitě přispěvky týkající se tohoto úsilí v oblasti studia komunikace zahrnují práce Blumiera, McLeoda a Rosengrena (1992), Blumiera a Gureviče (1995) či Currana a Parka (2000).

a zpravodajských médií. V menší míře se pak zaměříme také na oblast mediální politiky nebo práva.

Proč srovnávací analýza?

Zastavme se na chvíli u jednoho z nejzákladnějších postřehů, který Siebert, Peterson a Schramm učinili, totiž u teze, že pokud chceme zodpovědět otázku typu: „Proč je tisk takový, jaký je?“, musíme svou pozornost obrátit ke srovnávací analýze. Úloha srovnávací analýzy v sociální teorii může být chápána z hlediska dvou základních funkcí: role při utváření a vyjasňování pojmů a role při vyvozování příčinných souvislostí.²²

Srovnávací analýza je přímou pro zkoumání společnosti především proto, že posiluje naši vnímavost vůči odlišnostem a podobnostem, a může tedy významně přispívat k utváření pojmů či k třibení našeho pojmového aparátu. Literatura zabývající se médií je obvykle silně etnocentrická – v tom smyslu, že odkazuje pouze na zkušenosti nabyté v rámci jediné země. Navíc je většinou traktována tak obecně, jako by vycházela z představy, že model dané země je univerzální. To platí přinejmenším pro literaturu zemí s nejrozvinutější úrovní mediálního vzdělávání včetně Spojených států, Británie, Francie a Německa. V zemích s méně rozvinutou tradicí výzkumu médií se často objevuje odlišný vzorec: sklon vypůjčovat si literaturu jiných zemí – obvykle angloamerickou nebo francouzskou – a pracovat s ní, jako by byla bez problémů použitelná kdekoli. Tento přístup k výzkumu podle našeho názoru badatele často odvádí být i jen od pouhého položení si otázky: „Proč jsou média taková, jaká jsou?“ Důležité rysy mediálních systémů bývají považovány za „přirozené“ nebo jsou pro nás v některých případech natolik samozřejmé, že je ani nevnímáme. Pokud je mediální systém, jenž nám připadá důvěrně známý, vystaven srovnání s jinými mediálními systémy, vede taková komparace ke ztrátě iluze o jeho „přirozenosti“. To nás v daném pojmovém rámci přivádí k potřebě mnohem jasněji si uvědomit, které rysy tohoto systému skutečně vyžadují vysvětlení. Jak uvádějí Blumler a Gurevitch (1975:76), srovnávací analýza má z tohoto hlediska

²² Mezi základní díla zabývající se srovnávací metodou patří, vedle již výše uvedených, práce Marabe (1964), Przeworského a Teunesa (1970), Tillyho (1984), Dogana a Pelassyho (1990) nebo Colliera (1993).

„schopnost zviditelnit neviditelné“, přitáhnout naši pozornost k charakteristickým znakům jakéhokoli mediálního systému včetně toho našeho. Tyto rysy „mohou být považovány za samozřejmé a – pokud se soustředíme pouze na případ jediné země – může být obtížné vůbec je odhalit“. Počátek naší vlastní badatelské činnosti na poli komparace mediálních systémů znamenal získávání zkušenosti právě na základě tohoto přístupu. Srovnání televizního zpravodajství USA a Itálie na počátku osmdesátých let ukázalo, že nám důvěrně známé vzorce tvorby zpravodajských relací, které jsme do určité míry považovali za přirozenou formu televizního zpravodajství, jsou produktem konkrétního systému. To nás donutilo vzít na zřetel a pokoušet se vysvětlit i mnohé z toho, co jsme dříve přecházeli bez povšimnutí, například fakt, že americké televizní zprávy ve srovnání s těmi italskými vykazovaly značné množství interpretujících sdělení. Tento rys přitom odporuje obecným představám o „objektivní“ žurnalistice příznačné pro americký systém (Hallin a Mancini, 1984).

Srovnávací analýza nám umožňuje povšimnout si věcí, které jsme až dosud opomněli – proto jsme je ani nebyli schopni pojmově uchopit. Nutí nás rovněž zpřesňovat významovou šíři a použitelnost pojmů, s nimiž pracujeme. Jak tvrdí Bendix (1963:535), srovnávací studie „poskytují důležitá ověření zobecnění implicitně přítomných“ v našich pojmenováních a vedou k ujasnění limitů jejich užívání. Sociologové například předpokládali, že „urbanizace“ je úzce spjata se sekularismem a se západními formami individualismu, přičemž však sám individualismus může být koncipován jako součást pojetí urbanismu. Takovéto zobecnění, jak dokazuje Bendix, se však stane zcela neudržitelným, jakmile vezmeme do úvahy Indii nebo jiné nezápadní společnosti. Podobným způsobem se pokusíme o ujasnění definic řady pojmů, jež mají klíčový význam pro studium médií – například těch, které se týkají procesu formování žurnalistického profesionalismu. Budeme rovněž usilovat o využití srovnávací analýzy k tomu, abychom zjistili, které z charakteristik, jež jsou zahrnuty v těchto pojmech, se mění a které zůstávají neměnné.

Pokud srovnávání umožňuje zvyšovat naši vnímavost vůči odlišnostem, může také posilovat naši vnímavost vůči podobnostem a vést nás k jasnějšímu promýšlení možností, jak porozumět mediálním systémům. Tak například ve Spojených státech se v posledních desetiletích prohlubuje negativní obraz politiků, který vytvářejí média přinášející o nich zprávy. Tuto změnu obvykle vysvětlujeme odkazem na takové historické mezníky, jakými byly Vietnam či aféra Watergate, popří-

padě na změny ve způsobech vedení volebních kampaní. Avšak tento trend není výlučnou záležitostí Spojených států. Ve skutečnosti je to jev přítomný prakticky ve všech západních demokraciích. Univerzálnost této změny pak samozřejmě napovídá, že jednotlivé historické události týkající se záležitosti Spojených států nám nenabízejí jeho adekvátní vysvětlení. Jak uvádí Bendix, srovnávací analýza nás může uchránit mylných zobecnění, a navíc tam, kde je to zapotřebí, nás také může posunout od příliš specifických vysvětlení k těm obecnějším.

Tyto výhody samozřejmě srovnávací analýza nepřináší automaticky. Sama o sobě může být etnocentrická, může na rozdílné systémy aplikovat výkladový rámec, v němž se zrcadlí hledisko odpovídající povaze pouze jediného z nich. V nejvyšší míře to však zřejmě platí pro ty studie, které se podobně jako *Čtyři teorie tisku* vydávají za srovnávací, ale ve skutečnosti nejsou na srovnávací analýze založeny. Jak se dále v této kapitole pokusíme doložit, etnocentrismus, tak příznačný pro oblast bádání zabývající se komunikací, zesílil vzhledem k výrazné normativní povaze řady teorií. Komparace ve skutečnosti může být etnocentrická. Nicméně věříme, že správně použitá srovnávací metoda poskytuje základ pro systematickou kritiku onoho způsobu badatelské práce, který směřuje k nepřiměřenému zobecnění či k přílišnému zužování významových polí pojmů.

Druhý důvod, proč je při zkoumání společností důležité srovnávání, představuje fakt, že nám v mnoha případech umožňuje testovat hypotézy o vzájemných souvislostech mezi sociálními jevy. Émile Durkheim napsal ve svých *Pravidlech sociologické metody* (1895): „Známe jen jediný způsob, jak prokázat, že jeden jev je příčinou toho druhého; srovnat případy, kdy jsou současně přítomny oba jevy, s těmi případy, kdy tomu tak není.“ Tento postup se stal metodologickým standardem ve většině společenských věd. Zejména to platí pro ty z nich, které mají zájem o analýzu sociálních jevů na úrovni systému, což bývá komplikováno skutečností, že se v rámci studie věnované jednotlivé zemi, často neprojeví žádné rozdíly. V souvislosti s úsilím nalézt „sociologická pravidla“ v Durkheimově smyslu došlo samozřejmě k řadě diskusí epistemologického zaměření. Z některých vyplývá, že by sociální teorie měly napodobit přírodní vědy a hledat taková pravidla, která „platí vždy a všude“. Z jiných zase plyne, že zobecnění, k nimž dospívá sociální teorie, bude nezbytné chápat vždy v jejich vzájemné vazbě s jednotlivými systémy a s daným historickým kontextem. Některé dospívají k závěru, že vysvětlení vyžaduje jasné určení příčiny a následku, „závislé“ a „nezávislé“ proměnné, jiné vycházejí ze způ-

sobu poznávání založeného na modelu souběžného vývoje (koevoluce) sociálních jevů, jejichž vzájemné vlivy nemusejí mít vždy povahu příčiny a následku. Autoři, kteří se analýzami v oblasti komunikace zabývají na úrovni systému, mají často sklon pohlížet na „pozitivismus“ skepticky. Naproti tomu mezi „pozitivisty“, kteří působí na tomto poli, převládají badatelé věnující se výzkumu na úrovni jednotlivce. Po řadu let představoval empirický výzkum v oblasti komunikace takřka synonymum přístupu, který vycházel ze zkoumání účinků médií. Toto paradigma se nezabývalo širšími souvislostmi působení médií, ale pouze účinky jednotlivých sdělení na postoje a přesvědčení jednotlivců. To může být jedním z důvodů, proč se srovnávací analýza vyvíjela tak pomalu. Dorniváme se však, že kvůli tomu, bychom potvrdili užitečnost srovnávací analýzy pro utřídění vztahů mezi mediálními systémy a jejich sociálním a politickým prostředím, není nutné přijímat jakákoli zásadní tvrzení o shodě mezi přírodními a sociálními vědami.

Uvedme zde jeden příklad. Při svém neobyčejném a velmi zajímavém pokusu využít komparace jako výkladového rámce pro analýzu zpravodajských médií klade Jeffrey Alexander otázku, čím lze vysvětlit onu výjimečnou sílu nezávislého, žurnalistického profesionalismu ve Spojených státech. Jedna z hypotéz, které nabízí, zní: „Je více než příznačné, že se ve Spojených státech žádný dělnický tisk spojil s dělnickými stranami neprosadil v masovém měřítku“ (1981:31). Pokračuje poukazem na kontrast mezi tím, jak se vyvíjel tisk ve Spojených státech na jedné straně a ve Francii a v Británii na straně druhé. Na to navazuje tvrzením, že vývoj autonomního profesionalismu ve Spojených státech lze vysvětlit absencí dělnického tisku v USA. Alexanderův teoretický výkladový rámec probereme vzhledem k jeho důležitosti podrobněji ve čtvrté a osmé kapitole. Jakmile obrátíme svou pozornost od porovnávání Spojených států a Francie k dalším zemím, srovnávací analýza nám umožní onu dílčí hypotézu týkající se dělnického tisku velice snadno zamítnout. V Evropě existuje řada případů, kdy došlo k souběžnému vývoji jak silného dělnického tisku, tak i výrazné autonomie žurnalistické profese; tento vzorec je typický pro většinu zemí severní Evropy. Otázce, které další prvky mohou ovlivňovat autonomii žurnalistiky, se v této knize budeme věnovat později (stejně jako řadě otázek, jak tyto prvky definovat).

Užití srovnávací analýzy k vyvozování kauzálních závěrů je relativně pokročilou fází procesu analýzy. Naše vlastní studie je ze své povahy především explorační a srovnávací analýzu užívá k první sadě shora popsaných účelů, zejména k vyjasnění poj-

mů a vývoje teorie, zatímco ve druhé sadě testujeme hypotézu a vyvozujeme kauzální závěry. Naším účelem je vyvinout teoretický rámec k srovnání mediálních systémů a vytvořit sadu hypotéz, které by se vztahovaly k otázce, jak strukturně a historicky souvisí s vývojem politického systému. Netvrdíme však, že bychom tyto hypotézy testovali, už kvůli limitovanosti dat uvedených v následujícím textu.

Srovnávací analýza, zejména její syntetizující podoba, o níž se pokoušíme, je velmi potřebná, ale zároveň náročná, zvláště pokud je oblast jejího výzkumu relativně nerozvinutá. Zobecnování napříč státy, jejichž mediální systémy, historie a politikou kulturu nemůžeme studovat se stejnou pečlivostí, je velmi riskantní. Proto jsme tento projekt pojali jako spolupráci mezi Amerikou a Evropou. Někdo by se mohl divit, proč jsme nezvolili ještě širší spolupráci. Takový projekt s sebou nese řadu praktických obtíží, ale základním účelem naší knihy bylo vytvořit podložený teoretický rámec – nebo se mu alespoň přiblížit. Široká mezinárodní spolupráce v našem oboru z hlediska teorie často směřovala k návratu k nejmenšímu společnému jmenovateli, nebo nechávala teoretické rozdíly nevyřešeny. Doufáme, že naše hlavní argumenty budou pro odborníky dostatečně zajímavé a že profesionálové omluví případné chyby a nedostatky při zpracování konkrétních příkladů. Při srovnávací analýze je velká část spolupráce založena na nepřímé kooperaci. Naše studie vychází z rostoucího množství badatelských poznatků z Evropy i Severní Ameriky a doufáme, že mnoho badatelů, jejichž poznatky využíváme, dovede myšlenky dále, než se podařilo nám.

Rozsah studie

Tato studie se zabývá mediálními systémy Spojených států, Kanady a většiny zemí západní Evropy s výjimkou nejmenších zemí (jako je Lucembursko – velká část jeho mediálního systému je člena na publika sousedících zemí). Naše studie je tak postavena na principu „systémů, které si jsou nejpodobnější“. Jak zdůrazňuje Lijphart (1971), jedním z největších problémů srovnávací analýzy je problém „mnoha proměnných a malého množství případů“. Uvádí, že jedním ze základních

způsobů, jak tento problém vyřešit, je zaměřit se na sadu relativně srovnatelných případů, u nichž se zredukuje množství relevantních proměnných. Tento přístup snižá množství případů, ale v oblasti komunikace s omezeným množstvím literatury a dosažitelných dat je přínosem už proto, že pro analytiku je téměř nemožné, aby se kompletně zabývali větším množstvím případů. Jak jsme již uvedli, jedním z problémů knihy *Čtyři teorie tisku* je její záběr, jehož šíře téměř nevyhnutelně vede k povrchnosti: podobně jako fotografie s malým rozlišením potlačuje mnoho detailů, které bychom měli vidět.²³ Tím, že jsme se omezili na Severní Ameriku a západní Evropu, jsme měli možnost zabývat se systémy, které mají relativně srovnatelné úrovně ekonomického vývoje a v mnohém také společnou kulturu a politickou historii. To je zjevným limitem: uvedené modely nelze bez jejich značné obměny aplikovat na většinu ostatních oblastí světa. Nicméně doufáme, že budou užitečné pro badatele, kteří se pohybují v jiných oblastech, jako referenční rámec, s nímž mohou své nové modely srovnat. Výhodou tohoto přístupu je, že mediální modely, které převládají v západní Evropě a Severní Americe, jsou z globálního hlediska dominantní. Pochopení jejich logiky a vývoje tak může mít pro odborníky v jiných oblastech užitek nejen jako příklad, jak provádět srovnávací studii, ale také z důvodu, že tyto modely ovlivnily vývoj dalších systémů.

Jak jsme již uvedli, naše studie je explorační, přičemž hlavním účelem naší volby „nejvíce podobných systémů“ není pojmut určitě proměnné jako konstantní a demonstrovat tak jistou kauzalitu, ale snaha vyvinout promyšlený pojmový aparát, který lze využít pro další srovnávací analýzy a hypotézy. Skutečnost, že jde o explorační studii, také znamená, že geografická definice jejího rozsahu je svým způsobem arbitrární: neměli jsme žádný teoretický rámec, který by nám poskytl základ pro výběr případů. Místo toho jsme použili běžnou strategii geografického omezení studie s tím, že tak budeme mít po ruce srovnatelnou sadu případů. „Srovnatelnost“, jak píše Lijphart (1971:689), „není pro žádnou oblast apriorní, ale pro určitou oblast je pravděpodobnější než pro náhodně vybranou sadu zemí.“ Takovýto teritoriální přístup také vede k jisté metodologické praktičnosti – mohli

²³ Dalším příkladem je studie Martina a Chaudharyho (1983), kteří se pokoušejí o globální analýzu mediálních systémů a dělí svět na „tři ideologické systémy“: západní, komunistický a třetí svět – jde o snaživý pokus pokrýt celý svět, v rámci těchto systémů se však nutně dopouští obrovského zjednodušení. Existují také méně významné pokusy o společný analytický rámec, například Nimmo a Mansfield (1982).

jsme například snadněji navštívit jednotlivé země a využít výhody relativně velkého množství shromážděných srovnatelných dat o evropských mediálních systémech. Bez významnějšího rozšíření úplnosti našeho pojmového rámce bychom možná do naší studie mohli přiřadit Austrálii a Nový Zéland, které jsou z hlediska historických souvislostí zemím západní Evropy velmi podobné. Předpokládáme však, že většina dalších případů by přinesla nové důležité proměnné a zatížila by tak reálnou možnost obsáhnout relevantní literaturu a představit výsledný rámec koherentním způsobem. Ve čtvrté kapitole uvádíme trojúhelníkový diagram, v němž je každý ze zkoumaných případů představen ve vztahu ke třem modelům mediálního systému. Jákýkoli podstatný nárůst případů by takovému dvourozměrnému znázornění zřejmě znemožnil.

Snaha „zredukovat patričný prostor analýzy“ v Lijphartově smyslu se odráží také v rozhodnutí primárně se soustředit na zpravodajská média a na regulaci médií. Srovnávací analýza mediálních systémů by se zajisté mohla mnohem více zabývat kulturním průmyslem – filmem, hudbou, televizí; telekomunikacemi; public relations a množstvím dalších oblastí. To by představovalo další literaturu a vyžadovalo velmi komplikovaný pojmový aparát, o což zde nebudeme usilovat.

Dědictví Čtyř teorií tisku

Začali jsme připomínkou Čtyř teorií tisku, díla, které svým úsilím poskytnout širší rámec pro srovnávací analýzu zpravodajských médií má dosud velký vliv po celém světě. Z této perspektivy stojí za to podrobněji sledovat argumenty Sieberta, Petersona a Schramma²⁴. Jak uvádějí: „Základní ideou této knihy je, že tisk vždy přijímá formu a kontext sociálních a politických struktur, v jejichž rámci funguje. Zvláště pak odráží systém sociální kontroly, jehož pomocí jsou regulovány vztahy jednotlivců a institucí. Jsme přesvědčeni, že pochopení těchto aspektů společnosti je klíčové pro veškeré pochopení tisku“ (1–2). Dorniváme se, že autoři zde dobře definovali problém, o který nám jde. V rámci problematiky, kterou nastolili Siebert, Peterson a Schramm, bychom chtěli pokračovat a pokusit se odhalit, do jaké míry

²⁴ Postupně byla navržena řada variací schématu Sieberta, Petersona a Schramma. Například od Altschulla (1995), Hachena (1996), Munda (1991) a Picarda (1985), kteří navrhuji předat model, jenž vzájemně koresponduje s našim demokraticko-korporativistickým modelem. Řadu revizí Čtyř teorií tisku shrnuje McQuail (1994: 131–132).

modely médií vycházejí z hlubších rozdílů politické a ekonomické struktury. Soudíme, že zpravodajským médiím nelze porozumět bez pochopení vlastnosti státu, systému politických stran, vztahových vzorců mezi ekonomickými a politickými zájmy a vývoje občanské společnosti a dalších prvků sociální struktury.

Některé problémy ponecháme o něco otevřenější než autoři Čtyř teorií tisku. Stojí za zmínku, že Siebert, Peterson a Schramm zřejmě předpokládali, že média jsou vždy „závislou proměnnou“ vůči „systému sociální kontroly“, který „reflektují“. Poněkud ironicky je jejich formulace v tomto smyslu podobná tradiční Marxově teorii základny a nadstavby (ačkoli, jak uvedeme dále, se snaží Marxe vyvrátit). Předpoklad, že mediální systém jednoduše „odráží“ další prvky sociální struktury – například systém stran –, může být v mnoha případech oprávněný. Existují však jasné důkazy, že mediální instituce samy ovlivňují ostatní sociální struktury.

Existují také historické rozdíly v tom, do jaké míry jsou média reflektivní a mají nezávislý vliv. Přičemž řada badatelů poukázala na výrazný trend směřující k posílení vlivu médií, zejména ve vztahu k politickému systému. Představa, že se média stala důležitou exogenní proměnnou, která ovlivňuje další politické instituce, je jedním z důvodů, proč představitelé srovnávací politikologie začali věnovat pozornost mediálním institucím, které doposud ignorovali. Stojí za zmínku, že stejně jako výzkumníci komunikačních věd zabývali jen málo srovnávacími analýzami, věnovali se výzkumníci srovnávací politikologie málo médiím. Při procházení seznamu klasických prací analyzujících politické strany nenalezneme téměř žádnou o tisku nebo o médiích, třebaže se jimi politici zabývají stejně dlouhou dobu, jako existují politické strany, a třebaže klasické práce tohoto odvětví často berou politické strany jako komunikační instituce (Deutsch, 1966; Sartori, 1976) a naznačují tak, jak je pro ně spojení srovnávací mediologie a politikologie důležité.

To se v současnosti mění, a to i díky rostoucímu přesvědčení, že média jsou méně „reflektivní“, než bývala. Někdy však může docházet ke zveličování této změny. Mediální výzkumníci – pokračující v tradici Maršala McLuhana – často podléhají profesní předpojatosti vedoucí k přeceňování nezávislého vlivu médií. A výzkumníci z jiných odvětví se často chovají stejně, snad v důsledku toho, jak se média stávají mocnějšími ve vztahu k jiným typům institucí a „překračují své hranice“. Bourdieusova poslední kniha *O televizi* (1998) je toho příkladem podobně jako řada spekulací o „videokraci“, které se objevují v rámci srovnávací politikologie. V osmé kapitole se budeme zabývat otázkou vzájemných vlivů médií a politických systémů

a pokusíme se utřídit některé představy, které se týkají vlivu změny mediálního systému na utváření současných evropských politických systémů.

Siebert, Peterson a Schramm tvrdí: „Abychom zahlédli rozdíly mezi systémy tisku v plné perspektivě, musíme zohlednit sociální systémy, ve kterých tisk funguje. Abychom pochopili opravdový vztah sociálních systémů a tisku, musíme zohlednit určité základní hodnoty a předpoklady, které společnost vyznává: povahu člověka, charakter společnosti a státu, vztah jednotlivce a státu a povahu vzdělání a pojetí pravdy. Analýza rozdílů systémů tisku je v důsledku analýzou filozofickou a tato kniha pojednává o filozofických a politických principech a teoriích, které se skrývají za rozdílnými druhy tisku, tak jak v současnosti ve světě fungují“ (2).

V tomto ohledu se od Sieberta, Petersona a Schramma odkláníme. I my jsme přesvědčení o důležitosti politické kultury a pokusíme se ukázat, jak jsou rozdíly mezi mediálními systémy spojeny se sociálně sdílenými koncepty státu a společnosti, jako souvisejí s objektivitou, veřejným zájmem a dalšími faktory. Ale dříve na „filozofii“ tisku – nebo to, co můžeme nazvat „ideologií tisku“ – chápeme v koncepci *Čtyř teorií tisku* jako klíčovou slabinu. Siebert, Peterson a Schramm ve skutečnosti neanalyzovali vztah mezi mediálními systémy a sociálními systémy empiricky. Nezohlednili ani skutečné fungování mediálních systémů, ani fungování sociálních systémů, v jejichž rámci působí, nýbrž jen „principy nebo teorie“, kterými se tyto systémy samy legitimizují. „Tvzení: rozdíl mezi systémy tisku jsou v důsledku rozdílů filozofie“ kniha ignoruje materiální existenci médií“ (Nerone, 1995:23).

Jejich analýza nebyla ve skutečnosti srovnávací. To bylo zčásti způsobeno obdobím studené války: tím, že se *Čtyři teorie tisku* zabývají do takové míry dichotomií mezi soutěžícími modely Spojených států a Sovětského svazu, dávají jen málo prostoru pro skutečné odlišnosti světových mediálních systémů. Například když Siebert, Peterson a Schramm poukazují na původ čtyř teorií, odkazují téměř výhradně na tři země – Spojené státy, kterým přisuzují teorii libertariánskou a teorii sociální odpovědnosti, Británii, kterou spojují jak s autoritářskou teorií, tak společně se Spojenými státy také s libertariánskou teorií, a na Sovětský svaz. Navíc jsou ve skutečnosti všechny modely „definovány... z pohledu jedné ze čtyř teorií – klasického liberalismu“ (Nerone, 1995:21). Tyto čtyři teorie lze pro pochopení evropského vývoje využít jen v omezené míře. Dá se říci, že západní Evropa zkominovala libertariánský model (projevující se relativně neregulovaným komerčním

a stranickým tiskem a tradici obhajující *advocacy journalism*), model společenské odpovědnosti (médiá veřejné služby, zákon práva na odpověď, dotace tisku, tiskové rady) a autoritářskou tradici (státní vysílací média za de Gaulle nebo britský zákon o státním tajemství, *Official Secrets Act*, stejně jako kontrola uplatňovaná v obdobích skutečné diktatury). Dá se říci, že každý systém tyto prvky určitým způsobem kombinuje, avšak jde o příliš úzký rámec pro provedení opravdové srovnávací analýzy.

Čtyři teorie tisku ovládly mediální studia jako zombie z hororu o jedno desetiletí déle, než byla jejich přirozená životnost. Zdá se, že je načase se s nimi uctivě rozloučit a posunout se k vývoji sofistikovanějších modelů založených na skutečné srovnávací analýze.²⁵

Modely mediálních systémů

Jedním z důvodů, proč *Čtyři teorie tisku* získaly silný vliv na tak dlouhou dobu, je přitažlivost myšlenky, že mediální systémy světa lze utřídit pomocí několika jednoduchých a prostých modelů. Je vůbec možné nahradit čtyři teorie novou soustavou modelů, které by byly empiricky lépe podloženy a přitom s nimi sdílely původní myšlenkovou hutnost? Jen s velkou opatrností. Ve skutečnosti představíme tři modely mediálních systémů. Ty budou podrobněji rozpracovány v následující kapitole. Jde o *liberální model*, který převažuje v Británii, Irsku a Severní Americe, *demokraticko-korporativistický model*, se týká severní kontinentální Evropy, a *model polarizovaného pluralismu*, který převládá ve středomořských zemích jižní Evropy. Liberální model charakterizuje relativní dominance tržních mechanismů a komerčních médií. Pro demokraticko-korporativistický model je typické tradiční soužití komerčních médií a médií provázaných s organizovanými sociálními a politickými skupinami a relativně aktivní, avšak legislativně omezená role státu. Model polarizovaného pluralismu se vyznačuje integrací médií a stranické politiky, slabším historickým rozvojem komerčních médií a silnou rolí státu. Pokusíme se ukázat, že klíčové vlastnosti těchto modelů spolu vzájemně souvisejí, jsou výsledkem logického vzorce historického vývoje a neobjevují se společně náhodou. Tyto modely

²⁵ Pojednání o historickém kontextu knižky a další kritická analýza viz Nerone (1995).

použijeme k vysvětlení mediálních systémů jednotlivých zemí a pokusíme se ukázat, jak mediální systém každé země vzorce naplňuje, či nikoli.

Už při prvním užití těchto modelů musíme uvést několik poznámek. Modely jsou ideálními vzory a mediální systémy jednotlivých zemí je naplňují jen přibližně. Mezi zeměmi, které budeme při našem pojednání o modelech řadit do stejných skupin, existují zásadní odlišnosti. Britský a americký mediální systém (které budeme probírat jako příklady liberálního modelu) jsou ve skutečnosti z mnoha ohledů velmi odlišné, a to i přesto, že se běžně hovoří o zdánlivě jednotném angloamerickém modelu žurnalistiky. Itálie s „konsenzuálním“ politickým systémem a půlstoletím demokratické vlády se výrazně odlišuje od Španělska s jeho majoritním systémem a mnohem pozdějším přechodem k demokracii. Obě země se však v mnoha ohledech blíží modelu polarizovaného pluralismu. Ve vztahu k demokraticko-korporativistickému modelu se budeme zabývat Německem, ačkoli se velmi liší od malých demokratických zemí, které představují klasické příklady tohoto modelu. Francii probereme v souvislosti s modelem polarizovaného pluralismu, který se týká středomořských zemí, přičemž ukážeme, že jde o případ, kde se misi polarizovaný pluralismus a demokraticko-korporativistický model. Doufáme, že modely budou užitečné zejména jako poukaz na možné varianty. Chtěli bychom zdůraznit, že jejich primárním účelem není klasifikace jednotlivých systémů, ale nalezení charakteristických vzorců vztahů mezi vlastnostmi systémů. Je třeba zdůraznit, že mediální systémy nejsou homogenní. Často se vyznačují komplexní kooperací médií fungujících podle různých principů. Jak píše McQuail (1994:133): „Média ve většině zemí nevytvářejí jednotný „systém“ s jedním účelem nebo filozofií, ale jsou složena z mnoha jednotlivých, překrývajících se a často nesourodých prvků s rozdíly z hlediska normativních požadavků a uplatňované regulace.“ O Velké Británii lze například tvrdit, že vývojově vstřebala tři odlišné novinářské kultury, které sice sdílejí některé společné vlastnosti, ale celkově se od sebe hodně liší – bulvární tisk, seriózní tisk a vysílání. V interpretaci těchto jevů se naše modely od Čtyř teorií tisku velmi odchyľují. Nepopisují společnou filozofií, ale vzájemně provázaný systém (McQuail odmítá používání termínu systém, ale jeho význam chápe jako homogenitu), který může představovat charakteristickou dělbou práce, nebo dokonce příznačný konflikt mezi jednotlivými mediálními principy.

Modely by také neměly být vnímány jako ilustrace statických systémů. Mediální systémy, které popisujeme, jsou v procesu neustálé změny a vypadaly jinak v šede-

sátých letech a jinak v devadesátých letech minulého století. Pokud v Británii historicky kdysi paralelně působily tři druby žurnalistické kultury (další bychom mohli identifikovat, pokud bychom šli hlouběji do historie), dnes se vzájemně odlišují mnohem méně než před dvaceti lety. Doufáme, že modely nebudou vnímány ani jako ilustrace soustavy fixních vlastností, ale jako studie některých podmíňujících systémových vztahů, které nám pomáhají tento změnám porozumět.

Naše analýza věnuje zvláštní pozornost historii. Mediální instituce se během času vyvíjejí, minulé události a instituční struktury zděděné z dřívějšího období ovlivňují v každé chvíli svého vývoje to, jakým směrem se budou ubírat dál. Po všimneme si například výrazné souvislosti mezi úrovní gramotnosti v devadesátých letech 19. století a dnešním nákladem deníků a skutečnosti, že v oblastech, kde tisk dosahuje masového nákladu, hraje roli jeho původní zaměření z minulosti. North (1990) nazývá tento jev *path dependence*, což znamená silný vliv minulosti, v žádném případě to ovšem neznamená, že by se současně nebo budoucí instituce podobaly těm dřívějším, nebo že by dokonce nedocházelo k žádné změně. Ukážeme, že mediální systémy západní Evropy a Severní Ameriky se v posledních letech podstatně proměnily. A že globalizace a komercializace médií vedly k zásadní konvergenci mediálních systémů.

Neumíme však odpovědět na otázku, zda jednotlivé uvedené modely, které se objevily v západních demokraciích v polovině 20. století, jednou zaniknou. Mediální systémy byly historicky provázány s institucemi národního státu, a to částečně z důvodu jejich úzkého vztahu se světem politiky. Národní odlišnosti mediálních systémů evidentně ustupují do pozadí, zatím ale nemůžeme vědět, jestli se tento proces konvergence v určitém bodě zastaví, nebo bude pokračovat, dokud nebudou národní odlišnosti zcela irelevantní.

Potřebujeme normativní teorie médií?

Studium komunikace, a zvlášť studium žurnalistiky mělo vždy velmi silný normativní charakter. To je způsobeno částečně tím, že vychází z profesní formace, při níž bylo mnohem důležitější reflektovat, čím by žurnalistika měla být, než do detailu analyzovat, jaká je a proč. A tak například kniha *The World's Great Dailies: Profiles*

of *Fifty Newspapers* (Merrill a Fisher, 1980) zjevně neobsahuje tituly, které jsou pro příslušné země nejtýpější, a to ani ty s nejvyšším nákladem, ale „velké“ deníky, které jsou v určitém ohledu vzorem profesionální žurnalistiky. Také *Čtyřl teorie tisku* jsou svou povahou jasně normativní (jejich podtitul je „Autoritářský koncept, libertariánský koncept, koncept sociální odpovědnosti a komunistický koncept tisku“) a posuzují světové systémy tisku podle jejich odlišnosti od liberální ideje médií jako neutrálního „hlídačho psa“, oprostěného od státní intervence. Řada pozdějších srovnávacích analýz byla zejména ve Spojených státech spjata s teorií modernizace, která podobně srovnávala jednotlivé systémy tisku s liberální ideou, jen s tím rozdílem, že protipólem jí byl spíše zaostalý vývoj než totalitarismus.²⁶

Liberální model v podobě, v jaké ho zachycují normativní teorie a v jaké vychází primárně z americké, a v poněkud menší míře britské zkušenosti, se postupně rozšířil do celého světa. Stalo se to s takovou intenzitou (podle Blanchardové, 1986), částečně způsobenou kampaní vedenou americkou vládou a americkým tiskem na počátku studené války), že jiná pojetí žurnalistiky ani neměla možnost se prosadit, a to ani prostřednictvím vlastních žurnalistů. Normativní ideál neutrálního nezávislého hlídačho psa vedl dokonce ve Spojených státech z hlediska novinářského sebepojetí do slepé uličky a zastínil řadu důležitých funkcí – například hodnotu podpory konsenzu (Hallin, 1986:116–118) –, které z normativního modelu vypadly. K ještě větší propasti mezi ideálem a realitou pak došlo v Itálii nebo ve Španělsku, kde sice novináři vyjadřují svou oddanost neutralitě a objektivitě liberálního modelu, ale skutečná novinářská praxe vychází do velké míry z tradice zaujatého stranění.

Teoretici také studovali angloamerický liberální model mnohem důkladněji než ostatní modely. A to i zásluhou jeho kritiků. Také srovnávací debaty značně upřednostňují normativní soudy, často manichejského charakteru (jako u *Čtyřl teorií tisku*). To platí opět spíše pro obránce liberálního modelu, například Alexander (1981) nebo Chalaby (1998) popisující vývoj francouzských a britských médií jako posun k modelu, který vnímají jako antiideál depolitizovaných komerčních médií.

Nejde nám o posuzování mediálních systémů vzhledem k normativnímu ideálu, ale o analýzu jejich historického vývoje jakožto institucí v rámci konkrétního so-

ciálního prostředí. Chceme pochopit, proč se vyvinuly tak, jak se vyvinuly; jakou skutečnou roli hrají v politickém, sociálním a ekonomickém životě; jak fungují v rámci vztahů k dalším sociálním institucím. Modely žurnalistiky, které uvádíme, chápeme jako empirické, nikoli jako normativní.

To neznamená, že by nás nezajímaly normativní otázky, ani že bychom chtěli zastávat postoj funkcionalistického relativismu, který předpokládá, že každá existující mediální instituce musí *ipso facto* naplňovat pozitivní funkci vůči společnosti jako celku. Pokusíme se spíš ukázat, že srovnávací analýza může přispět k zodpovězení určitého typu normativních otázek, které zajímají teoretiky v komunikačních vědách. Je nezávislost médií způsobena komercializací, nebo ji naopak narušuje? Je různorodost názorů zastoupena v pluralitní společnosti lépe v mediálním systému s externí, nebo s interní pluralitou – to znamená u zpravodajských médií, která zastupují odlišné politické orientace, nebo u zpravodajských médií, která se snaží prezentovat zprávy „vyváženým“ způsobem? Co více vyhovuje novým názorům objevujícím se ve společnosti: profesionalizovaný komerční tisk, nebo tisk těsněji spjatý s politickým systémem? Srovnávací analýza může na tyto otázky odpovědět tím, že objasní rozpětí různých druhů institucionálních struktur, které se v souvislosti s komunikací v demokratických společnostech vyskytují, a také tím, že umožní stanovit skutečné důsledky těchto institucionálních struktur z hlediska hodnot, které považujeme za důležité: různorodosti, otevřenosti, nezávislosti, přesnosti a úplnosti informací.

Předpokládáme, že srovnávací analýza ve většině případů nabídne komplexní odpovědi. Pomůže nám tak upřesnit, za jakých podmínek vede komercializace k nezávislosti médií, a za jakých ji naopak podemílá, a kdy může odlišná hierarchie institucí být při prosazování těchto hodnot nápomocna. Trváme na tom, že normativní otázky nemohou být nikdy zodpovězeny čistě abstraktním a univerzálním způsobem. Není samozřejmě, že by mediální modely, které „fungují“ v jednom kontextu, mohly „fungovat“ také v kontextu zcela odlišném. Nemůžeme si bez výhrad myslet, že lze přesadit neutrální komerční žurnalistiku Spojených států nebo britskou bulvární žurnalistiku padesátých let do Nizozemska nebo do Itálie sedmdesátých let 20. století a očekávat, že budou pro tamní publika zcela hodnověrné, nebo že budou relevantní pro demokratickou politiku uplatňovanou v těchto kontextech. Podobně můžeme přisuzovat jen malou relevantanci stranické-
mu tisku vzhledem k demokratickým procesům v západní Evropě na počátku 21.

²⁶ To platí například o studiích sborníkářských Etelsteinem (1982). Srovnávací kritický rozbor srovnávacího výzkumu u Hardta (1988).

století. To však neznamená, že můžeme opomenout jejich význam v odlišném politickém kontextu v období před několika desetítkami let, ve kterém vzkvétaly – nebo snad popřít, že by dnes v jiných politických systémech mohly hrát důležitou úlohu. Jakkoli hodnocení mediálních systémů se musí zakládat na jasném pochopení jejich společenského kontextu – tj. prvků, jako jsou existující rozdělení společnosti, politické mechanismy, ze kterých vzešly, a převládající vzorce politických názorů.

Omezení dat

V souvislosti se svou snahou vyvinout systém srovnávací analýzy politické komunikace kdysi Blumler a Gurevitch (1975 /1995/) napsali:

V roce 1975 nemá nikdo nárok tvrdit, že je schopen načrtnout zcela jasný obraz oblasti výzkumu, kterou hodláme v této studii probrat. Není to způsobeno jen skutečností, že srovnávací přístup využilo dosud jen pár studií o politické komunikaci. Je to spíš tím, že neexistuje ustálená představa, čím by se takovéto studie měly zabývat... (59).

Dnes je situace o něco lepší. Byla provedena řada čistě srovnávacích studií a podstatným způsobem se rozvinula mezinárodní komunikace mezi badateli (o tom svědčí například vznik periodika *European Journal of Communication* v roce 1985). Nicméně situace, jak ji popsal Blumler a Gurevitch v roce 1975, tedy nedostatek komparativních dat, výrazně omezuje naši schopnost dobrat se jasných závěrů vzhledem k fungování vztahů mezi médii a sociálními systémy. Srovnávací výzkum může být v oblasti komunikace svým způsobem obtížnější než srovnávací výzkum v jiných odvětvích. Pokud někdo studuje politiku komparativním způsobem, může pro získání kvantitativních dat srovnatelných mezi systémy využívat strukturu voličstva, která je pro volební politiku charakteristická. Získat srovnatelná kvantitativní data týkající se nákladů na tisk, státních subvencí pro tisk, nebo (trochu obtížněji) koncentrace vlastnictví je vcelku snadné. Třebaže i v případech, kdy jsme se zabývali velmi konkrétním typem informací – například, zda mají jednotlivé země legislativně zakotvené právo na odpověď, nebo jestli umožňují placenou politickou reklamu –, jsme byli překvapeni, jak je získávání informací o všech

analyzovaných zemích obtížné. Ještě mnohem složitější je situace u témat jako každodenní politický diskurz v médiích, jehož význam je často založen na jemných kulturních odstínech, jejichž srovnávací výzkum může být mnohem obtížnější než u většiny prvků srovnávací politiky a jejichž kvantifikace je o to těžší. Chceme zdůraznit, že srovnávací výzkum nevyžaduje v žádném případě kvantitativní data, ačkoli data tohoto typu mohou být velmi prospěšná. V oblasti komunikace potřebujeme mnohem více kvalitativních případových studií vycházejících například z diskurzivní analýzy terénního šetření – případových studií prováděných s teoretickým rámcem, který jim dá širší rozměr pro pochopení mediálních systémů na základě srovnání.²⁷ To nás vrací k základnímu problému, na který v roce 1975 poukázali Blumler a Gurevitch: ke skutečnosti, že stále nemáme jasno, co bychom měli při provádění srovnávacího výzkumu mediálních systémů zkoumat především. Naše kniha se soustředí právě na tento koncepční problém. Po nástupu nedostatků stávajícího výzkumu si nemůžeme nárokovat pretenci otestování většího uvedených hypotéz. Nepokusíme se ani zaplnit mezeru srovnávacího výzkumu. Naše analýza se primárně soustředí na již existující publikované zdroje a sami jen v omezeném rozsahu se pokusíme o nový empirický výzkum. Namísto toho bude naším záměrem navrhnout teoretickou syntézu a rámec pro srovnávací výzkum mediálního a politického systému.

Rozvržení knihy

Následující text je rozdělen do tří částí. Část 1 představuje teoretický rámec. Ve druhé kapitole navrhujeme soustavu parametrů vhodných pro srovnávání mediálních systémů a věnujeme se řadě koncepčních otázek, které z těchto parametrů vycházejí. Ve třetí kapitole jsme se zaměřili na vlastnosti politického systému a na sociopolitickou historii, která je podle našeho názoru důležitá pro pochopení vývoje mediálních systémů. Také zde uvádíme několik hypotéz, které se týkají vztahu mezi vlastnostmi politického a mediálního systému. Čtvrtá kapitola představuje tři modely mediálních systémů a hlouběji rozebírá jejich vztah k obecnější perspektivě sociální teorie, zejména k teorii diferenciace, ale také kritiku teorie diferenciace,

²⁷ O roli případových studií ve srovnávací analýze srovnávací Lijphart (1977), George (1979), George a McKeown (1985).

zejména kritiku Habermasovu a Bourdieuovu. Teorie diferenciacie je implicitně přítomna ve většině komunikačních teorií, které předpokládají liberální model jako normu.

Druhá část detailně rozebírá tři modely mediálních systémů: středomořský model neboli model polarizované pluralitní v páté kapitole, severo/středoevropský model neboli model demokraticko-korporativistický v šesté a v sedmé kapitole severoatlantický model neboli model liberální. Tato část zkoumá historický vývoj a strukturální a kulturní logiku každého systému, probírá, jak konkrétní případy zapadají do obecného modelu a pokouší se podpořit hodnověrnost rámce navrženého v první části.

Třetí část naší knihu uzavírá a soustředí se na současnou transformaci mediálních systémů západní Evropy a Severní Ameriky. Osmá kapitola se zabývá homogenizací neboli konvergencí mediálních systémů a věnuje se posměšlivým silám (i jejich limitům), které narušují rozdíly mezi třemi mediálními systémy – a obecně řečeno posouvají je směrem k liberálnímu modelu. Osmá kapitola se vrací i k teoretickému pojednání o diferenciaci a zabývá se otázkou, do jaké míry může jazyk „modernizace“ spojený s teorií diferenciacie sloužit jako rámec pro porozumění konvergenci mediálních systémů. V závěrečné kapitole shrnujeme zjištění naší knihy a navrhuje směr následujících srovnávacích analýz mediálních a politických systémů.

Srovnávání mediálních systémů

V této kapitole navrhneme teoretický rámec pro srovnávání mediálních systémů a především upozorníme na čtyři hlavní parametry, podle nichž mohou být mediální systémy západní Evropy a Severní Ameriky účelně srovnávány: (1) *vývoj mediálních trhů*, se zvláštním zřetelem na výrazný, či nevýrazný vývoj tisku s masovým nákladem; (2) *politický paralelismus*; to je úroveň a povaha propojení médií a politických stran, nebo šířeji pojato, rozsah, v jakém mediální systém odráží hlavní politické členění společnosti; (3) *vývoj novinářského profesionalismu*; a (4) *stupeň a způsob intervence státu do mediálního systému*. Přitom na každý z parametrů lze svým způsobem nahlížet jako na samostatný kvantitativní ukazatel. Můžeme tedy mluvit o vysoké nebo nízké úrovni nákladu tisku, politického paralelismu, novinářského profesionalismu nebo státní intervence. Měli bychom si však také uvědomit, že každý z uvedených parametrů je komplexní, a pokud začneme analyzovat konkrétní mediální systémy, je důležité mnohem jemnější kvalitativní rozlišení. U řady případů připomeneme také související minoritní parametry, v jejichž rámci se mediální systémy mohou odlišovat. Nejsme samozřejmě první, kdo se pokusil takovýto rámec stanovit. Vycházíme z předchozí práce, kterou jsme se pokusili rozvést, vedení snahou nalézt příčiny rozdílnosti a podobnosti, na něž jsme narazili u jednotlivých zemí, a dát tyto příčiny do souvislosti se sociálním a politickým kontextem, ve kterém se projevovaly. Přístup, který je tomu našemu obzvláště blízký, je obsažen v práci Blumlera a Gurevitche (1995). Už v roce 1975 navrhli čtyři

parametry srovnávací analýzy: (1) úroveň státní kontroly masových médií; (2) stupeň ideového stranění masových médií; (3) úroveň integrace mediálních a politických elit; a (4) podstata legitimizace mediálních institucí. Jejich první parametr je totožný s naším čtvrtým parametrem; jejich druhý a třetí parametr vnímáme jako prvky související s politickým paralelismem; a jejich čtvrtý parametr se v zásadě překrývá s naším parametrem profesionalismu.

V této kapitole se pokusíme definovat čtyři hlavní parametry a nastíníme některé koncepty, jež se k nim vztahují, objasníme problematická místa konceptů a představíme některé důsledky, které mohou u mediálních systémů nastávat. Budeme přitom často uvádět příklady vycházející z analýzy konkrétních mediálních systémů. Tyto příklady zde samozřejmě nemůžeme zcela rozvést a vysvětlíme je podrobněji v části 2.

Struktura mediálních trhů - vývoj masového tisku

Jeden z nejzjevnějších rozdílů mezi mediálními systémy se týká vývoje masového tisku. V některých zemích se noviny s masovým nákladem šířily koncem 19. a počátkem 20. století. V jiných zemích tomu tak nebylo. Tato historická odlišnost se dříve odrazilo ve velkých rozdílech nákladů novin, sahajících od vysoké úrovně 720 výtisků na tisíc obyvatel v Norsku, až po malé množství 78 výtisků na tisíc obyvatel v Řecku. Jak je patrné z tabulky 2.1, vysoké náklady novin jsou charakteristické pro Skandinávii a další části severní Evropy, zatímco nízké jsou typické pro jižní Evropu.

Tento rozdíl není jen kvantitativní povahy. Jde zároveň o odlišný charakter novin, jejich vztah k publiku a jejich roli v širším procesu sociální a politické komunikace. Noviny vycházející v jižní Evropě jsou určeny úzké elitě - zejména městské, vzdělané a politicky aktivní. Svým obsahem jsou kultivované a politizované a lze tvrdit, že jsou součástí procesu *horizontální* diskuse a vyjednávání mezi jednotlivými frakcemi elit. Noviny severní Evropy a Severní Ameriky mají naproti tomu tendenci oslovovat masové publikum, které se nemusí angažovat ve světě politiky. V tomto smyslu jsou součástí procesu *vertikální* komunikace, zprostředkované mezi politickými elitami a běžnými občany, ačkoli mohou hrát úlohu i při procesu horizontální komunikace mezi elitami.

Tabulka 2.1 Prodané množství výtisků novin na tisíc dospělých obyvatel, rok 2000

Norsko	719,7
Finsko	545,2
Švédsko	541,1
Švýcarsko	453,7
Velká Británie	408,5
Německo	375,2
Rakousko	374,3
Dánsko	347,1
Nizozemsko	345,9
Spojené státy	263,6
Kanada	205,7
Irsko	191
Francie	190
Belgie	186,5
Španělsko	129,4
Itálie	121,4
Portugalsko	82,7
Řecko	77,5

Zdroj: World Association of Newspapers, Trends světového tisku

Noviny v jižní Evropě se svými relativně nízkými náklady tradičně nepatřily k ziskovému podnikání a byly často dotovány politickými aktéry. Tato skutečnost má důležité dopady na stupeň politického paralelismu a novinářského profesionalismu, které probíráme dále v textu. Na druhou stranu severoevropské trhy s vysokými náklady si udržely komerční mediální firmy, ačkoli, jak uvidíme u řady zemí s vysokými náklady novin, komerční média často koexistovala s médii více spjatými se světem politiky: nárůst masového tisku se v žádném případě nepřekrývá s komercializací.

Rozdíl ve vzorcích vývoje tisku se zajímavě projevuje skutečností, že v jižní Evropě existují velké genderné rozdíly četnosti novin, zatímco v dalších oblastech, kterými se zabýváme, jsou tyto rozdíly malé nebo vůbec žádné. Tento vzorec ukazuje tabulka 2.2, která zachycuje genderné rozdíly sahající od 35 % rozdílu mezi četností u mužů a žen v Portugalsku až po rozdíl pouhého 1 % ve Švédsku. Tato skutečnost odráží historickou odlišnost podílů na gramotnosti a také odlišné funkce médií. Jelikož média byla v jižní Evropě těsněji spjata se světem politiky

a ženy byly z této sféry tradičně vyloučeny, mezi ženami se zde nikdy nerozvinul zvyk číst noviny.

Tabulka 2.2 Genderové rozdíly čtenosti novin, rok 2000

	Muži	Ženy	Muži/Ženy
Portugalsko	58,3	24,1	2,41
Španělsko	47	25,2	1,79
Itálie**	50,2	29,8	1,68
Řecko	22,5	17,2	1,31
Belgie	57,9	47,5	1,21
Kanada	64,6	54,9	1,17
Nizozemsko	70,8	60,7	1,16
Spojené státy	59	52	1,13
Švýcarsko	78	72	1,08
Rakousko	78,4	73,2	1,07
Francie	34,3	32	1,07
Spojené království*	84	79	1,06
Dánsko	76,1	72,1	1,06
Irsko	59	56	1,05
Finsko	87	84	1,04
Norsko	87	85	1,02
Švédsko	89	88	1,01

Zdroj: World Association of Newspapers, World Press Trends.

* jen národní deníky

** údaje za rok 1999

Odlisný vývoj masového tisku přirozeně doprovází vzájemně rozdílné role tisku a elektronických médií. V zemích, kde chybí noviny s masovým nákladem, je masové publikum z hlediska informací o politických událostech výrazně závislé na elektronických médiích. Vztah důležitosti tisku a televize jako informačních zdrojů ukazuje tabulka 2.3 (všimněte si, že televizní publikum se odlišuje mnohem méně než publikum tisku).

Další prvky struktury mediálního trhu. Zvláštní důraz v této knize klademe na velké rozdíly ve čtenosti novin. Tyto rozdíly mají hluboké historické kořeny. Pokud je nám známo, dosud v žádné zemi, v níž nedošlo k rozvoji masového tisku do konce 19. nebo do začátku 20. století, se jeho užití nikdy víc nerozvinulo. A to ani v případě, že se úroveň její gramotnosti a vzorec politického a ekonomického

vývoje přiblížil podobě typické pro země s vysokými náklady tisku. Domníváme se, že existence nebo absence tisku s masovým nákladem má pro vývoj médií jako politických institucí hlubší důsledky.

Tabulka 2.3 Podíl každodenního sledování nebo čtení zpráv veřejnosti a poměr spotřeby televize a novin v zemích EU, rok 2001

	Televize	Noviny	TV/Noviny
Řecko	65	13	5
Portugalsko	64	20	3,20
Španělsko	72	24	3
Itálie	83	30	2,77
Francie	62	26	2,38
Belgie	60	30	2
Spojené království	71	47	1,51
Irsko	67	46	1,46
Dánsko	70	51	1,37
Nizozemsko	77	60	1,28
Finsko	79	67	1,17
Německo	68	59	1,15
Rakousko	61	55	1,11
Švédsko	69	70	0,99

Zdroj: Eurobarometr: Veřejné mínění v Evropské unii. Zpráva č. 55, říjen 2001.
Brusel: Evropská komise.

Niemně existuje řada dalších prvků struktury mediálních trhů, které budou do naší analýzy někdy vstupovat. Jedním z nich je prvek související s vývojem masového tisku, rozdíl mezi mediálními systémy s jasným oddělením senzačního tisku a seriálního tisku zaměřeného na elitní čtenáře (Británie je nejtypičtějším příkladem) a mediálními systémy, které tuto stratifikaci novinového trhu postrádají (nebo se vyvinula jen v omezené míře); a to buď z důvodu úplné absence masového tisku, nebo z důvodu dominance novin sloužících zároveň elitnímu i masovému čtenářstvu. Tiskové trhy se také liší z hlediska rovnováhy lokálních, regionálních a celostátních novin. Některým dominuje celostátní nebo nadregionální tisk (Británie, Rakousko, Itálie, Španělsko), jiným lokální tituly (Spojené státy, Kanada, Švýcarsko) a některým kombinace obou. Trhy celostátních novin zpravidla produkují politicky diferencovanější tisk. Některé mediální trhy jsou větší než ostatní, což

může podstatně ovlivňovat množství mediálních produktů, a to jak státní regulaci médií, tak vztah mediálních výstupů k politickým aktérům. Důležitou roli mohou sehrávat také jazykové faktory, které mohou rozdělovat mediální trh na jednotlivé segmenty (jako tomu je ve Švýcarsku nebo v Belgii), nebo mohou posilovat konkurenci přicházející zvenčí příslušného národního trhu (jak se děje v Irsku, Kanadě, Rakousku a Belgii).

Politický paralelismus

Žurnalistika vždy plnila řadu funkcí: ekonomickým aktérům poskytovala informace o cenách a událostech, které mohly ovlivnit jejich zájmy, jako byly ztroskotání lodí, války nebo technologické inovace, a formou lehkých příběhů a tiskěné podoby klepů poskytovala také zábavu. Od počátku éry tisku, zejména pak od období reformace, byla hlavní funkcí tiskěných médií obhajoba politických názorů. Ta se koncem 18. a počátkem 19. století, kdy se noviny postupně proměňovaly v nástroj politického života, stala hlavní funkcí tisku ve všech námi zkoumaných zemích. Politický novinář byl publicista, který vnímal jako svou roli ovlivňování veřejného mínění ve jménu určité politické frakce nebo tématu, a noviny byly v mnoha případech zakládány z iniciativy politických stran nebo politických aktérů, případně jimi byly podporovány. Na konci 19. století se objevil odlišný model politické žurnalistiky, který vnímal novináře jako neutrální arbitry politické komunikace, kteří měli stát stranou dílčích zájmů a sporů a měli poskytovat informace a analýzy nezabarvené vědomým straněním. K tomu často docházelo souběžně s vývojem komerčního tisku, jehož účelem bylo spíše přinášet peníze než sloužit politickým účelům a který byl financován častěji inzercí než dotacemi politických aktérů. Což bylo spojeno s vývojem novinářského profesionalismu, kterému se budeme věnovat dále v textu.

Žádný opravdový mediální analytik nemůže tvrdit, že by žurnalistika kdekoli na světě byla zcela neutrální. Vyvrácení této představy se věnovala velká řada výzkumů, které ukazují, že i tam, kde novináři upřímně vyznávají profesní ideologii „objektivitu“, jsou zprávy prosáklé politickými hodnotami, které vycházejí ze spektra vlivů, od rutiny shromažďování informací po způsobu náboru novinářů a sdílené ideologické předpoklady široké společnosti. Nebylo by však správné ani zavádět příliš ostrou dichotomii mezi komerčním tiskem a tiskem politizovaným: jak

ukážeme dále, komerční média mohou být zároveň otevřeně politicky stranici a nekomerční média – dokonce i ta, která jsou podporovaná politickými stranami – mohou vyznávat normu politické vyváženosti. Nicméně mezi mediálními systémy zůstávají z hlediska intenzity propojení mediálních a politických aktérů a z hlediska rovnováhy mezi obhajující a neutrálně/informační tradicí politické žurnalistiky podstatné rozdíly.

Jedním z nejzjevnějších rozdílů mezi mediálními systémy je skutečnost, že země mají v některých zemích odlišnou politickou orientaci, zatímco v jiných zemích nikoli. Požádáte-li kohokoli, kdo se intenzivněji zabývá politikou, aby vám načrtl schéma tisku, pak ve většině evropských zemí pravděpodobně velmi rychle rozdělí novinové tituly podle politické orientace – v Německu je *Frankfurter Allgemeine* napravo od středu, *Süddeutsche Zeitung* nalevo od středu; ještě více napravo je *Die Welt* a ještě více nalevo *Frankfurter Rundschau*. I když opravdový stranický tisk téměř zanikl a politické inklinace evropských novin jsou dnes méně zřetelné, než byly ještě během minulé generace, jejich odlišné politické inklinace přetrvaly, ačkoli v některých zemích více než v ostatních – a nejen u novin, ale v mnoha případech také u elektronických médií. Zmapovat podobným způsobem politiku médií ve Spojených státech nikdo nedokáže; stoupenci levice budou zřejmě tvrdit, že se všechna média kloní napravo, zatímco praviceové smýšlející, že se posouvají nalevo.

Tuto odlišnost zachycuje termín stranicko-tiskový paralelismus, který navrhly již dřívejší srovnávací analýzy mediálních systémů (Seymour-Ure, 1974; Blumler a Gurevitch, 1975) a který hodláme modifikovat a používat v širším pojetí jako *politický paralelismus*. Seymour-Ure a další analytici zabývající se srovnávací analýzou vnímali politický paralelismus jako míru podobnosti struktury mediálního systému se strukturou stranického systému. Jeho nejvýraznější podoba existuje v případě napojení zpravodajských organizací přímo na konkrétní strany, jejichž názory zastupují ve veřejné sféře, jako tomu bylo například v Dánsku na počátku 20. století, kdy každé město mělo čtyři deníky představující čtyři hlavní politické strany. Tento typ vzájemného propojení médií a politických stran je čím dál vzácnější, a ačkoli se média stále politicky odlišují, jsou častěji spojována s politickými směry obecně než s konkrétními stranami: *Frankfurter Allgemeine* je listem pravého středu, a nikoli jen listem křesťanských demokratů, *Süddeutsche Zeitung* je tiskem levého středu, a ne jen sociálních demokratů a podobně. Van der Eijk (2000:320) popisuje v případě Nizozemska list *Die Volkskrant* jako „orientovaný na postma-

teriální hodnoty typu vzdělání, multikulturalismus a socioekonomická rovnost". Proto i my budeme používat o něco obecnější termín *politický pluralismus*, ačkoli uznáváme, že pluralismus mezi stranami a tiskem ve svém striktnějším smyslu dosud v některých případech přetrvává.

Politický pluralismus má mnoho různých prvků a existuje řada indikátorů, které mohou pomoci stanovit, do jaké míry se v mediálním systému vyskytuje. Nejedenodušejí řečeno, odkazuje k *mediálnímu obsahu* – k míře, v jaké se odlišná politická orientace jednotlivých médií odráží ve zprávách o aktuálních událostech a někdy i v jejich zábavních obsazích.

Dalším důležitým prvkem politického pluralismu je z historického hlediska *organizační propojení* médií a politických stran nebo dalších typů organizací včetně odborů, různých sdružení, církví a podobně, které jsou často napojeny na politické strany. Řada mediálních institucí byla na takovéto instituce napojena po většinu 20. století. Ty je finančně podporovaly, pomáhaly v jejich distribuci a média sloužila různým způsobem jejich člům. Takováto organizační propojení téměř zanikla. Ačkoli, jak ukážeme dále, tam, kde byl jejich vliv kdysi silný, jej můžeme dosud nalézt u mediálních institucí. Dalším příbuzným prvkem politického pluralismu je tendence *mediálních osobností aktivně se podílet na politickém životě*, často formou služby některé straně nebo veřejnému úřadu. I to je dnes již méně běžné. Častější je svým způsobem sklon některých systémů *formovat kariérní dráhu novinářů a mediálních osobností v návaznosti na jejich politické přesvědčení*. A to buď tím, že pracují pro mediální organizace zastávající politiku, která souzní s jejich vlastní, nebo získají místo v mediální organizaci, která se pokouší vyvažovat zastoupení různých politických směrů nebo vyjadřovat *postoje*, které by jim mohly *pootevřít jistá politická dvířka*.

Politický pluralismus se také často projevuje stranickou inklinací mediálních publik a sklonem příznivců jednotlivých stran nakupovat odlišné noviny nebo sledovat odlišné televizní programy.

Poslední formou projevu politického pluralismu je *pojetí role novinářů a žurnalistické praxe*. V některých systémech a v některých historických obdobích novináři více zdůrazňují svou „publicistickou“ roli, která převládala u politické žurnalistiky a znamená jasnou orientaci na ovládnání veřejného mínění. Naopak v jiných systémech či historických okamžicích se novináři hlásí více k roli poskytovatelů neutrálních informací nebo zábavy, k orientaci, kterou si spojujeme s nízkou úrovní poli-

tického pluralismu. Tyto rozdíly souvisejí s odlišným zdůrazňováním komentářů a analýz nebo shromažďováním zpráv. Lze si jen stěží představit německé, italské nebo francouzské vrstevníky Josepha a Stuarda Alsopových (1958:5), dvou nejprominentnějších amerických sloupkářů padesátých let (a tedy novinářů, kteří měli privilegium, že jako jedni z mála v té době psali komentáře), že by tvrdili: „Reportérovy nohy jsou mnohem důležitější částí jeho těla, než je jeho hlava.“ Pro většinu novinářů kontinentální Evropy byly analýzy a komentáře zcela ústřední funkcí žurnalistiky té doby. Rozdílů novinářské kultury tohoto typu souvisejí s rozdíly ve stylu psaní a v dalších novinářských postupech, včetně upřednostňování barvitých nebo erudovaných komentářů v rámci některých systémů a telegraficky informativního stylu prosazovaného v systémech jiných; s rigidním oddělováním komentářů od zpráv v jedné zemi a jejich volnějším mísením v druhé. Tyto rozdíly se projevují také při organizaci novinářské práce. Zatímco v některých systémech se novináři volně pohybují mezi rolemi reportéra a komentátora – pokud má u nich tato distinkce vůbec význam –, v jiných systémech bývají tyto role odděleny. Usuzujeme, že síla tradice role politicky předpojatých novinářů souvisí s tradiční institucionálními vazeb mezi médii a stranickým systémem a organizovanými sociálními skupinami a budeme tyto vlastnosti žurnalistické kultury považovat za ukazatele politického pluralismu. Kultura a diskurzivní styl žurnalistky jsou v systémech s výrazným politickým pluralismem úzce spjaty s kulturou a diskurzivním stylem politiky.

S konceptem politického pluralismu úzce souvisí rozdíl dvou způsobů, kterými se vypořádávají mediální systémy s odlišnou politickou loajalitou a orientací a které jsou odbornou literaturou označovány jako *vnitřní* a *vnější pluralita*. *Vnější pluralita* lze definovat jako pluralitu dosaženou na úrovni mediálního systému jakožto celku prostřednictvím spektra mediálních produktů a mediálních organizací, které odrážejí názory odlišných skupin nebo směrů ve společnosti. Dá se předpokládat, že systémy s *vnější pluralitou* budou vykazovat vyšší úroveň politického pluralismu. Opačná vlastnost, *vnitřní pluralita*, je definována jako pluralita dosažená v rámci jednotlivého mediálního produktu nebo organizace. Ve skutečnosti je termín užíván v literatuře mediálních studií dvěma různými způsoby. Budeme ho obecně používat jako odkaz na případy, kdy se mediální organizace vyhýbají institucionálním vazbám na politické skupiny a zároveň si udržují neutralitu a „vyváženost“ svého obsahu. Systémy s vnitřní pluralitou budou v tomto smyslu vykazovat nízký

stupeň politického paralelismu. Vnitřní pluralita je ale také někdy definována jako odkaz na mediální organizace – často vysílací média – která formálně zastupují svou strukturou i obsahem v rámci jedné organizace rozmanité politické síly (Hoffmann-Riem, 1996). To lze vnímat jako střední úroveň politického paralelismu, kdy se politické rozdělení odráží ve struktuře organizace a často také v obsahu, a to tak, že je jeden pořad aktuální publicistiky produkován novináři jedné politické orientace, zatímco druhý novináři orientace odlišné.

Politický paralelismus, řízení a regulace vysílání

Jelikož jsou systémy médií veřejné služby i regulační orgány dohlížející na komerční vysílání veřejné instituce, mají významné vazby na politický systém. Avšak podoba těchto vztahů se podstatně liší svou formou a odráží různé stupně a podoby politického paralelismu. Můžeme rozlišovat čtyři modely řízení vysílání veřejné služby, které jsou ve většině zemí zároven předlohou modelů regulačních orgánů:

(1) *Vládní model*, u kterého je vysílání veřejné služby – blíží se v tomto modelu státnímu vysílání – kontrolováno přímo vládou nebo politickou většinou. Klasickým příkladem této formy řízení je francouzské vysílání za vlády de Gaulle, které spadalo do roku 1964 formálně pod kontrolu Ministerstva informací a od roku 1964 do osmdesátých let bylo prakticky kontrolováno vládou prostřednictvím dosazování členů řízení formálně nezávislého Office de Radiodiffusion-Télévision Française (ORTF). V raném počátku vysílání přistoupila na tento model řada evropských zemí, většina si ale posléze zvolila alternativní institucionální formy, které zásadní měrou oddělují vysílání veřejné služby od kontroly politickou většinou. Tento model dosud existuje ve své více či méně upravené formě v mladších demokraciích západní Evropy, v Řecku, v Portugalsku a ve Španělsku. V poslední ze zemí jsou ředitelé vysílání veřejné služby jmenováni parlamentem, nikoli přímo vládou, ale i to nakonec poskytuje majoritní straně možnost efektivní kontroly.

(2) Nejzřetelnější příklad *profesního (kvalifikovaného) modelu* je British Broadcasting Corporation (BBC) představující tradici rigidního oddělení od politické kontroly a řízení vysílání profesionály. Jak uvedeme, tento model je cha-

rakteristický také pro kanadskou CBC, irské vysílání veřejné služby, některé skandinávské země a veřejnoprávní vysílání ve Spojených státech.

(3) U *parlamentního modelu* neboli *modelu proporcího zastoupení* se kontrola veřejného vysílání dělí mezi politické strany proporcíním zastoupením, způsobem, jaký je v Itálii znám jako *lottrizzazione* a v německy mluvících zemích jako *Proporzionsprinzip*. Klasickým příkladem tohoto modelu byla v osmdesátých letech Radiotelevisione Italiana (RAI), kde nejenže byla rada ředitelů jmenována podle proporcího zastoupení, ale její tři kanály byly dokonce rozděleny mezi strany: RAI 1 kontrolovali křesťanští demokraté, RAI 2 byla pod kontrolou „sekulárních“ stran a RAI 3 kontrolovala komunistická strana. Také jmenování na nižších úrovních vedení v RAI vycházelo z principu proporcího zastoupení. Ve skutečnosti se parlamentní model od vládního modelu odlišuje jen v těch systémech, kde má koaliční vláda a sdílení moci svou typickou podobu – tento rozdíl vysvětlíme dále. Ve většinovém politickém systému vede jmenování fidečního orgánu podle proporcího zastoupení k následné kontrole politickou majoritou, tak jak tomu je ve Španělsku.²⁸ A to dokonce i tam, kde je vysílání veřejné služby formálně kontrolováno parlamentem, a nikoli přímo vládou.

(4) „*Občanský*“ neboli „*korporativistický*“ model se z hlediska distribuce kontroly vysílání veřejné služby mezi různé sociální a politické skupiny podobá parlamentnímu modelu. Odlišuje se však tím, že reprezentace je rozšířena i mimo politické strany také na jiné druhy „sociálně relevantních skupin“ – odbory, podnikatelské asociace, církevní organizace, etnická uskupení a podobně. Čistým příkladem tohoto systému je holandský „polarizovaný“ systém, ve kterém bylo vysílání řízeno přímo sdruženými spjatými s rozdílnými církevními nebo ideologickými skupinami. Tento model lze vidět také u některých forem komunitního rádia v Evropě a u vysílacích rad v Německu, které zastupují společně s politickými stranami „sociálně relevantní skupiny“.

Kellyová (1983) navrhuje třídění, které rozlišuje mezi systémy, v nichž je *politika nad vysíláním (politics over broadcasting)*, což jsou formálně autonomní systémy,

²⁸ Jak ještě ukážeme, vládní strany ve skutečnosti měly v Itálii dominantní pozici; v tomto smyslu se Itálie, stejně jako země jižní Evropy, blížila vládnímu modelu.

a systémy s politikou ve vysílání (*politics in broadcasting*). To, co nazýváme profesionální model, je zjevně formálně autonomní systém; vládní model je systémem politiky, kde stojí politika nad vysíláním; parlamentní a občanský model jsou typickými systémy politiky ve vysílání, ačkoli se některé systémy sdílení moci blíží systémům politiky nad vysíláním, kde si strany snaží udržet kontrolu. Je dobré poukázat, že občanský model může sklouznout k parlamentnímu modelu, v němž mají „sociálně relevantní skupiny“ úzké vazby na politické strany. Třídění podle Kellyové zdůrazňuje důležité rozdíly v přístupu. Profesionální model, parlamentní model a občanský/korporativistický model svým způsobem řeší problém, jak zabránit, aby vysílání veřejné služby nebo regulační orgány spadaly pod kontrolu nejmocnější politické síly a nesloužily tak politicky rozdělené společnosti. Profesionální model tento problém řeší snahou izolovat vysílání od politických zájmů a držet strany a další organizované zájmy mimo proces televizní a rozhlasové produkce. Parlamentní a občanský/korporativistický model, které jsou, jak ukážeme, typické pro politické systémy založené na sdílení moci nebo na „konsenzu“, se snaží problém řešit ujistěním, že do procesu jsou zahrnuty všechny hlavní skupiny společnosti. Z hlediska politického paralelismu je profesionální model zjevně na nízkém stupni škály, vládní model na vysokém stupni a zbývající dva – systémy, kde politika působí ve vysílání – stojí kdesi mezi nimi.

Tyto modely se vzájemně nevylučují a ve skutečnosti se téměř vždy prolínají. Řada systémů například kombinuje proporční reprezentaci při jmenování rady ředitelů (řádných) vysílání veřejné služby s kulturou a často vše staví na právních normách, které poskytují podstatnou autonomii pracovníkům vysílání. Většinu systémů severní Evropy lze vnímat jako kombinaci parlamentního nebo občanského/korporativistického modelu a profesního modelu. Všechny moderní vysílací systémy potřebují pro svůj provoz profesionály a žádný systém nemůže adekvátně pracovat, pokud se tyto profesionály netěší určitému stupni nezávislosti. Všechny moderní vysílací systémy jsou také předmětem politických tlaků ze strany vlády a všechny musejí v pluralitním politickém systému mít mechanismy pro naplnění požadavků různých sociálních a politických skupin. Avšak konkrétní způsob, jakým se tyto modely prolínají, se systémem od systému zásadně liší.

Je třeba podotknout, že rozlišování těchto modelů vyžaduje pohled nad rámec formálních struktur, který bere v potaz normy a praxi, jež ovlivňují jejich aktuální fungování jako institucí. Dobrým příkladem je BBC, jejíž generální ředitel je jmenován

britským premiérem. Svou formální strukturou se tak BBC neodlišuje od státem řízeného vysílání. Její odlišnost, jak ukážeme, pramení z neformálních normativních očekávání, která výběr generálního ředitele řídí, jeho nebo jejího vztahu k vládě a k opozici a role novinářů a dalších pracovníků vysílání v rámci organizace.

Podobné rozdíly lze nalézt u řízení regulačních orgánů, které dohlížejí na soukromá vysílací média. Můžeme rozlišovat mezi více stranicky politizovanými orgány, v nichž hrají ústřední roli politické strany, a orgány řízenými jako nezávislé veřejné agentury (podobné centrální bance) většinou kontrolovanými právníckými nebo technickými odborníky.

Profesionalizace

Koncepty „profesionalismu“ a „profesionalizace“ – podobně jako řada dalších konceptů společenských věd – byly vždy předmětem ostré diskuse. Jejich hranice nejsou jednoznačné a jejich ústřední definice se stávaly předmětem opakované interpretace. Ideální typ profesionalizace, který ukotvoval většinu debat, je založen na tradici klasických „liberálních“ profesí, zejména lékařství a práva. Žurnalistika do velké míry vychází z tohoto ideálního typu. Jedním z hlavních kritérií tohoto modelu je, že se praxe profese zakládá na „systematické znalosti nebo nauce získané pouze prostřednictvím dlouhodobé přípravy“ (Wilensky 1964:138). Žurnalistika takto systematickou soustavu znalosti nebo nauky postrádá. Formální „profesní“ výcvik je běžnější a často hraje důležitou úlohu při definici žurnalistiky jako povolání a jako sociální instituce. Zjevné však není pro žurnalistickou praxi zásadní a neexistuje jasná souvislost mezi profesionalismem, jak jej zde definujeme, a formálním výcvikem. Ve Spojených státech je žurnalistické vzdělání méně časté v případě prestižních zpravodajských organizací – jejichž novináři naplňují koncept profesionalismu jiným způsobem – než u organizací s menší prestiží. Podobně, ač novináři ve Španělsku dosáhli žurnalistického vzdělání častěji než novináři němečtí, neznamená to, že je pro španělskou žurnalistiku charakteristická vyšší úroveň profesionalizace než pro německou. Vstup do žurnalistické profese není formálně regulován, jelikož formální trénink není nezbytný. Poněkud ironicky je jedinou výjimkou západní Evropy a Severní Ameriky Itálie, kde členství v žurnalistickém stavu závisí na složení zkoušky a je pro vykonávání profese povinné.

Avšak z hlediska dalších kritérií – jak postupně ukážeme – má italská žurnalistika obzvláště nízkou úroveň profesionalizace.

Zde se zaměříme zejména na *žurnalistický professionalismus*. Téma profesionalizace bývá uváděno nejčastěji ve vztahu k žurnalistice, už ne tolik k dalším profesím spojeným s médií. Jak se však ukáže, podobné otázky lze vztáhnout i k dalším typům mediálních profesionálů. Zejména u veřejnoprávních médií, kde je celý program vnímán jako veřejná služba, je zcela relevantní vznést téma úrovně profesní autonomie televizních producentů.

Parametry profesionalizace. Třebaže se žurnalistika odchyľuje od ideálního typu svobodných profesí, nutně s nimi sdílí důležité vlastnosti, a je proto užitečné srovnávat mediální systémy z hlediska úrovně a formy profesionalizace žurnalistiky. Zaměříme se především na tři úzce spolu související parametry profesionalizace.

Autonomie. Autonomie vždy byla ústřední součástí definice professionalismus. Autonomie je klíčovým důvodem, proč řada povolání usiluje o „profesionalizaci“ a ospravedlněním přísnější kontroly nad vlastními pracovními postupy. Klasickým případem je lékařství: ačkoli byrokraticke omezila autonomii doktorů, které se mohli těšit v období, kdy byli prakticky všichni (alespoň v případě Velké Británie a USA) „svobodnými“ profesionály,²⁷ existuje stále reálný předpoklad, že rozhodnutí určitého druhu mohou činit jen lékaři profesionálové a že jakékoli zásahy zvěnců jsou nepřijatelné. Žurnalistika srovnatelného stupně autonomie nikdy nedosáhla. Autonomie doktorů a právníků je založena na „ezoterickém“ charakteru lékařských nebo právnických znalostí. Žurnalisté toto ezoterické vědění postrádají, ačkoli jim někdy poskytuje částečnou náhradu jejich strategická pozice v informačním toku. Navíc novináři, na rozdíl od lékařů a právníků, kteří poskytují osobní služby, pracují v odvětví, jehož normou je masová produkce. Svě prostředky produkce téměř nikdy nevlastní, ale jsou placenyými zaměstnanci velkých podniků. Profesionalizace žurnalistiky začíná svým způsobem přesně v okamžiku, kdy si první najatí reportéři poznamenali své první zápisky a povolání novináře se tím začalo odlišovat od povolání tiskaře nebo politika v roli vlastníka. Novináři

²⁷ V kontinentální Evropě byli někteří profesionálové spíše státními zaměstnanci než účastníci trhu služeb (McClelland, 1990). To ale automaticky neznamená, že byli méně „profesionalizovaní“ z hlediska kritérií, která zde uvádíme.

si jen zřídka kdy prosadili a získali právo přímo kontrolovat mediální organizaci, kromě pár historických momentů a mimořádných případů, které ještě probereme. Nicméně často uspěli z hlediska získání významné relativní autonomie v rámci těchto organizací. Jinými slovy, kontrola žurnalistického pracovního procesu je do velké míry kolegiální tím, že autorita uplatňovaná na novinářích vychází primárně od žurnalistických spolupracovníků. (Autonomie, o které zde pojednáváme, není nezbytně autonomií jednotlivých novinářů, ale autonomií *sboru* žurnalistů jako celku.)

Úroveň novinářské autonomie se významně liší v návaznosti na dané období, mediální systém a často také i u jednotlivých typů zpravodajské organizace (např. „seriózní“ versus „bulvární“ tisk, tisk versus vysílání) v rámci mediálního systému. Donsbach a Patterson (1992) zjistili při dotazování novinářů ve Spojených státech, v Německu, Británii a Itálii vzhledem k údajně důležitosti „tlaků z vedení“ na „práci, kterou provádějí“, že 27% italských novinářů označuje tyto tlaky jako „velmi“ nebo „docela“ podstatné, zatímco obdobně odpovědělo jen 7% německých novinářů.

Vlastní profesní normy. Jak uvádí Collins (1990), „profese jsou povolání, která se organizují horizontálně s určitým životním stylem, etickými kódy, vědomou identitou a mantinely vůči vnějšímu světu“. Důležitou součástí této „horizontální“ organizace je existující soustava sdílených norem, které jsou profesí vlastní. Tyto normy mohou v případě žurnalistiky představovat etické principy typu závazku chránit důvěrné zdroje informací, nebo dodržovat rozlišení mezi inzertním a redakčním obsahem, stejně jako praktické rutinní úkony – například běžné stanďardy toho, co lze považovat za zprávu – a kritéria pro posuzování kvality profesní práce a přisuzování profesní prestiže. Profesionalizace žurnalistiky tak může být manifestována kritériem „vhodnost zveřejnění“, na němž se novináři shodnou bez ohledu na svou politickou orientaci, stejně jako sklonem novinářů posuzovat své postavení spíše z názorů svých novinářských kolegů než názorů lidí zvěnců – například lídrů politických stran nebo akcionářů. Existence specifických profesních norem zjevně souvisí s autonomií, jelikož tyto normy by nemohly ovládat žurnalistickou praxi, pokud by byly kontrolovány vnějšími aktéry. Ukážeme, že existující podstatné rozdíly ve stupni vývoje žurnalistických norem i v úrovni kontenzu, jemuž se těší mezi praktikujícími žurnalisty, a jejich vlivem na praxi vytváření zpráv.

Orientace na veřejnou službu. Dalším důležitým prvkem konceptu „profesionalismu“ je přesvědčení, že se profese řídí etikou veřejné služby. Jako kontroverzní tu vnímá zejména profesní sociologie. Parsons (1939) zdůraznil orientaci profesionalismu na veřejnou službu jako součást kritiky marxistické myšlenky, že vývoj kapitalismu vytlačuje veškerou motivaci, vyjma „chladného kalkulu“. Do této éry vzdělávání k profesionalismu patří i teorie sociální odpovědnosti tisku Sieberta, Petersona a Schramma. Vlna, která zdůrazňovala revizi vzdělávání a která se prosadila od šedesátých let 20. století, oproti Parsonsovi zdůraznila, že „altruismus“ profesej je třeba vnímat jako ideologii, která často zastírá další skutečnosti a slouží zejména k ospravedlnění ekonomického monopolu a sociální moci profesionálů. Podobným způsobem přistupovala ke kritice ideologie novinářského profesionalismu velká část prací klasické sociologie žurnalistiky z tohoto období a bylo by naivní přijímat tvrzení novinářů, v nichž se tvrdilo, že na základě evidentně daných hodnot slouží pouze a jenom veřejnosti.

Nicméně přijetí ideologie žurnalistiky jako „veřejného závazku“ znamená zásadní historický předěl, jenž by neměl být paušalizován jako „pouhá ideologie“, stejně jako by neměl být přijímán jako čistý altruismus. Jde o historicky specifickou koncepci role žurnalistiky ve společnosti s důležitými důsledky pro žurnalistickou praxi a vztahy mezi médií a dalšími sociálními institucemi, která je klíčem k pochopení odlišného vývoje žurnalistiky v různých společnostech. Ve srovnání s dalšími povoláními, která si nárokují profesionální status, může být etika veřejné služby žurnalistiky obzvláště důležitá: Jelikož žurnalistika postrádá ezoterické znalosti, závisěji žurnalistické požadavky autonomie a autority na jasném poukazu na službu veřejnému zájmu. Jedním z nejjasnějších prvků vývoje etiky veřejné služby je existence mechanismů žurnalistické samoregulace, která je v některých systémech formálně strukturována, například formou „tiskových rad“ (nebo v případech elektronických médií „audiovizuálních rad“), někdy funguje neformálně, a bez ohledu na to, jestli je formálně řízena, se v některých případech podstatně liší ve svých důrazech.

Instrumentalizace. Na následujících stranách poukážeme na kontrast mezi profesionalizací a *instrumentalizací* médií. Instrumentalizací míníme kontrolu médií vnějšími aktéry – stranami, politiky, sociálními skupinami a hnutími, nebo ekonomickými aktéry usilujícími o politický vliv –, kteří je užívají k zásahům do světa

politiky. Deník politické strany je v určitém smyslu nástrojem pro pronikání stranou do politické sféry, byť, jak ještě ukážeme, se řada listů spojených s politickými stranami posléze odklonila od čistě instrumentálního pojetí své sociální funkce. Z našich úvah bude patrné, že soukromé vlastněné listy byly ustaveny proto, aby primárně, nebo jen částečně sloužily jako nástroje pro politickou intervenci. Tam, kde jsou mediální organizace instrumentalizovány tímto způsobem, bude profesionalizace, tak jak jsme si ji definovali, na nízké úrovni: novináři nebudou disponovat autonomií, žurnalistickou praxí budou řídit spíše politická než žurnalistická kritéria a média budou sloužit spíše partikulárním zájmům než fungovat jako „záruka veřejnosti“.

Termín *instrumentalizace* budeme používat jako odkaz na zejména *politickou instrumentalizaci*. Stojí za zmínku, že média mohou být „instrumentalizována“ pro komerční účely: základem toho je reklama a mediální organizace jsou často objektem širších forem komerční instrumentalizace, sahající od krátkých případů, jako jsou *product placement* do filmu a televizních programů a snaha inserentů ovlivňovat redakční obsah, k jemnějším druhům tlaků. Jak ukážeme, existuje intenzivní debata ohledně vztahu mezi komercializací médií a profesionalizací. Někteří tento vztah vnímají jako harmonický a tvrdí, že komercializace podemílá politickou instrumentalizaci. Obecně budeme zastávat názor, že profesionalizaci může ohrožovat jak politická instrumentalizace, tak komercializace, a v řadě případů obě zároveň.

Profesionalizace a politický paralelismus. Měli bychom se zastavit u otázky, proč jsme se zabývali úrovní profesionalizace a politickým paralelismem jako oddělenými parametry. Jak jsme již uvedli v první kapitole: „Angloamerický“ neboli liberální model je většinou vnímán jako norma, podle níž jsou poměřovány další mediální systémy, a jedním z důsledků tohoto konceptního rámce je myšlenka, že profesionalizace se prostě významově překrývá s „objektivitou“ a politickou neutralitou. Z tohoto pohledu je systém, v němž mají média vazby na organizované sociální a politické skupiny a v němž si novináři udržují prvky publicistického pojetí své role, ze své definice systémem se slabě vyvinutou profesionalizací. Podle této interpretace platí, že pokud mají novináři sloužit spíše veřejným než partikulárním zájmům, pokud mají jednat podle specifických novinářských standardů, a nikoli následovat agendu prosazovanou zvenčí, musí jednat jako neutrální zprostředkovatelé informací a vyhnout se ztotožnění s partikulárními názory.

Parametry politického paralelismu a profesionalizace jsou ve skutečnosti jasně propojeny. Jednou z možností, jak se můžeme zabývat profesionalizací, je prostřednictvím teorie diferenciací: Vysoká úroveň profesionalizace žurnalistiky znamená, že se žurnalistika odlišuje jakožto instituce i forma praxe od ostatních institucí a ostatních forem – včetně politiky. Pokud bychom chtěli užít Bourdieuova termínu, profesionalizace existuje tam, kde se žurnalistika rozvíjí jako odlišné pole s podstatnou autonomií ve vztahu k ostatním sociálním polím, včetně pole politického. (Teorii diferenciací i Bourdieuovou teorií polí se budeme více zabývat ve čtvrté kapitole.) Tam, kde je velmi výrazný politický paralelismus a mediální organizace jsou silně propojeny s politickými organizacemi a novináři se zároveň angažují ve stranické politice, bývá profesionalizace na nízké úrovni: novináři v takovýchto případech často postrádají autonomii, kromě případů, kdy se jí těší díky vysokému politickému postavení. Žurnalistika v těchto případech postrádá svou odlišnou společnou kulturu a svůj pocit sociálního významu odlišující se od účelů jednání politických aktérů, se kterými jsou média propojena. Jinak řečeno, je zřejmé, že vývoj žurnalistické profesionalizace podstatným způsobem narušil historicky podmíněný politický paralelismus, snížil kontrolu stran a dalších politických organizací nad médií a vedl k společné praxi smazávání politických rozdílů mezi mediálními organizacemi. I přesto máme za to, že empirický vztah mezi těmito dvěma parametry je velmi nezřetelný a že neexistuje žádné ospravedlnění, abychom je vaimali jako synonyma.

Jelikož toto téma umožňuje ujasnění odlišnosti obsažené v obou parametrech, podíváme se na ně blíže. Probereme si dva příklady z oblasti, která není hlavním zájmem této knihy.

Curryho (1990) analýza žurnalistiky komunistického Polska je jedním z nejzajímavějších příspěvků na téma povahy žurnalistického profesionalismu – je zajímavý už kvůli strukturálním podmínkám médií v Polsku, které se liší od těch, které si obvykle spojujeme s profesionalizací. Curry tvrdí, že i přes oficiální ideologii, která média chápala jako nástroj strany, si polská žurnalistika vyvinula silnou profesionální strukturu. V určitém smyslu šlo samozřejmě o neplnohodnotný profesionalismus: externí podmínky – převládající cenzura, státní vlastnictví médií a politické represe – znamenaly, že se žurnalistika neustále dostávala do křížku s pokusy jednat podle profesionálního žurnalistického kánonu. Přesto takovou koncepci zjevně

měla a vykazovala velký smysl pro odlišnou identitu a odlišné role ve společnosti, přičemž vzdorovala pronikání nezasvěcených elementů do žurnalistické práce, což se týkalo „dělnických a rolnických dopisovatelů“ rané stalinistické éry, ale také vysoce postavených politických osob, které psaly politické komentáře, avšak členství v novinářských odborech jim bylo upřeno. Podobně představitelé Solidarity usilovali o kontrolu disidentských listů, jakmile se objevily na scéně. Autonomií byla přisuzována vysoká hodnota, převládá smysl pro profesní solidaritu, který přetrval dokonce i v obdobích ostrého politického konfliktu. Vytvořilo se hierarchické prestižní myšlení založené na kolegiálních soudech blízkých spolupracovníků daných listů, jež byly nezávislé na politických rozdílech.

Polští žurnalisté vnímali žurnalistiku zároveň jako „politickou profesi“, jak ji dříve označil Max Weber. Za součást své role považovali utváření politiky a řešení sociálních problémů. Pouhé zprostředkovávání faktů nevnímali jako opravdovou profesionální práci a praktikovali styl psaní, který kladl silný důraz na komentáře. Zdá se, že toto pojetí žurnalistiky přetrvalo až do postkomunistického období nezávislých médií. Adam Michnik, redaktor listu *Gazeta Wyborcza* – původně spojného s odborovým svazem Solidarity a v současnosti hlavním polským deníkem –, zdůrazňoval v roce 1995, že se titul chce vyhnout úzkému stranění a chce poskytovat vysokou úroveň vnitřní plurality. Psal tehdy: „Vždy jsem chtěl, aby *Gazeta* měla jasné definovanou linii. To bylo výsledkem identity Solidarity jako demokratické opozice a sociální etiky dělníků... (76).“ Michnik odkazoval na slova legendárního polského novináře Ksawera Pruszyńskiego: „Posláním novináře ... je artikulovat, k čemu dospěl při svém uvažování (78).“

Druhý zajímavý příklad pochází z Izraele (historické kořeny jeho žurnalistiky sahají částečně do střední Evropy). Kanadský vydavatel Hollinger koupil v roce 1989 titul *The Jerusalem Post* a rychle zavedl kontrolu politické linie těchto anglicky psaných novin. *The Jerusalem Post* byl po mnoho let vlastněn ekonomickými institucemi napojenými na izraelskou Labour party – což byl vzorec běžný i v Evropě –, zatímco Conrad Black, tehdejší vlastník společnosti Hollinger, byl stoupencem konzervativní politiky. Šéfredaktor Erwin Frenkel kritizoval snahu nového vydavatele

zasahovat do novinářského rozhodování a brzy společně s třiceti dalšími novináři rezignoval.²⁰ Svou rezignaci vysvětlil v úvodníku deníku takto:

Žurnalistika je podnikání zabývající se posuzováním společnosti. Objektům těchto soudů je historická přítomnost, rychlý tok denních událostí. Novináři z tohoto nekonečného toku vytrhávají události, které považují za hodné pozornosti veřejnosti, a informují o nich jako poctiví svědkové. Nazývají je zprávy. Tim přepisují zpravodajským událostem míru důležitosti a zájmu. Snaží se zasazovat tyto události do explicitnějšího kontextu srozumitelné narace pomocí používání vlastních názorů, které skutečnost interpretují.

To vše činí jako zástupci společnosti, jejíž jsou součástí, v přesvědčení, že takto doručované „zprávy“ jsou základní zpětnou vazbou, která napomáhá společnosti v lepším fungování. V tomto smyslu je žurnalistika strážcem veřejné důvěry.

Tento proces je v novinách kolektivním úsilím. Má své mechanismy ověřování zdrojů a pokouší se o vyváženost, ale názory zůstávají. Z tohoto důvodu mají všechny noviny svůj vlastní charakter a vyprávějí současně příběhy tak, jak je vnímají.

Editor se svou autoritou poskytuje kolektivním názorům soudržnost a chrání je proti vlivům, které by je usměrňovaly v jejich prospěch. Nakonec jsou to jeho slova a jeho názor, a to, co půjde do tisku, je chráněno před chaosem a korupcí v rámci tohoto kolektivního procesu. Do chvíle, než se jeho rozhodnutí, co se bude tisknout, nestane předmětem strachu nebo služebnosti. Tento proces novinářských rozhodování nemůže přesně popsat celou profesi. Ale vyjadřuje závazek. Závazek ke své vlastní integritě.

Ve Frenkelově tvrzení jsou jasně obsaženy klíčové prvky novinářské profesionalizace: představa o žurnalistice jako o závazku vůči „veřejné důvěře“, existence sdílených standardů profesní praxe (Frenkelovo „ověřování a vyváženost“) a důraz na novinářskou autonomii. Pokud Frenkelova slova odpovídají skutečnosti, pak byl v *The Jerusalem Post* výrazně vyvinut zejména důraz na autonomii. Jak píše, funkce šéfredaktora a vydávatele nebyly nikdy odděleny a šéfredaktorova nezávislost

²⁰ Případ dospěl u Soudu pro pracovní záležitosti (Court of Labour Disputes) k zajímavému rozsudku: poskytnutí odstupného novinářům. Soudece vyjádřil názor – jak ukážeme během v řadě zemí severní a střední Evropy, kde bývá pojmenován jako vnitřní svoboda tisku –, že svoboda tisku vyžaduje svobodu vyjadřování editorů i redaktorů a omezení práva mediálních vlastníků zasahovat do jejich práce.

byla „absolutní“, což zaručovalo „prominentnost novinářských zájmů v jednotlivých procesech a v politice novin a celé společnosti“. Frenkel zároveň zdůrazňuje důležitost „interpretujících názorů“ a věří, že „všechny noviny mají svůj vlastní charakter a vyprávějí současně příběhy tak, jak je vnímají.“ Vyjádření rozdílného názoru nechápe jako protichůdný vůči představě o novinářské nezávislosti a žurnalistice jako veřejnému svědomí, ale s ním úzce propojený. Přesně to znamená „poctivý svědek“ a vyprávění „současných příběhů“, jak ho novinář vnímá; tím žurnalistika slouží veřejnosti; a proto má novinářská autonomie smysl – nezachovávat neutralitu, ale integritu procesu „posuzování společnosti“.

Tento přístup se výrazně liší od severoamerického pojetí professionalismismu jako politické neutrality a „objektivity“. Jde o názor blízký mnoha novinářům kontinentální Evropy a zdá se, že jde v zásadě o koherentní pohled na sociální roli novinářů – pohled, který nabíjí skepticky na představu, že by novinářský professionalismus a politický paralelismus nemohly existovat zároveň. Jak ukážeme, relativně vysoký stupeň politického paralelismu koexistoval s vysokou úrovní novinářského profesionalismu zejména ve většině států severní a střední Evropy po většinu 20. století a do určité míry tomu tak je dosud.

Role státu

Stát hraje v každé společnosti důležitou roli při formování mediálního systému. Existují však podstatné rozdíly v rozsahu státních zásahů a také ve formě, jakou tyto zásahy mají. Nejpodstatnější formou státní intervence je vysílání veřejné služby, které existovalo v každé zemi západní Evropy a Severní Ameriky, vyjma té nejmenší (tj. Lucemburska), a ve většině zemí byla až donedávna hlavní formou vysílání. V posledních letech došlo k výraznému posunu ke komerčnímu vysílání, ale vysílání veřejné služby si stále udržuje svůj význam ve většině zemí, kterým se věnujeme. Tabulka 2.4 ukazuje příjmy systémů vysílání veřejné služby v přepočtu na obyvatele, jako podíl HDP, podíl příjmů z reklamy a dalších komerčních zdrojů a podíl televizního publika vysílání veřejné služby v roce 2000. Jen v jedné z evropských zemí, kterými se zabýváme, poklesl podíl vysílání veřejné služby pod 20 % diváků a ve většině případů dosahuje rozpětí mezi 30 a 50 % – na rozdíl od 9 % v Kanadě a 2 % ve Spojených státech. Úroveň příjmů z vysílání veřejné služby je také v Evropě mnohem vyšší než ve Spojených státech. Na druhou stranu je čis-

tohoto systému veřejného vysílání z hlediska jeho závislosti na komerčních příjmech v Evropě velmi rozdílná.

Tabulka 2.4 Systémy vysílání veřejné služby

	Příjmy na obyvatele (v ECU)	Příjmy v % HDP	Podíl komerčních příjmů (%)	Podíl na TV publiku
	(1997)*	(1997)*	(1998)*	(2000)*
Dánsko	104,5	0,37	34,8	59
Velká Británie	103,7	0,30	15,8	39
Švýcarsko	99,7	0,36	26,2	
francouzské				32
německé				32
italské				25
Rakousko	88,6	0,39	49,9	57
Německo	85,5	0,38	17,2	42
Norsko	72	0,23	0	41
Irsko	69,8	0,36	66	48
Finsko	68,8	0,34	25,4	43
Švédsko	67,4	0,30	7,3	44
Belgie	56,3			
vlámská				32
francouzská				25
Francie	55,8	0,21	33,4	44
Itálie	49,2	0,20	43	48
Nizozemsko	45	0,22	22,5	37
Španělsko	33,9	0,28	77,6	33
Kanada	23,8	0,13	32	9
Řecko	17,9	0,18	43,1	12
Portugalsko	12,5	0,15	55,5	34
Spojené státy	5,8	0,02	13	2

* Zdroj: Teodisi a Albani (2000:193); údaje pro Belgie jsou ze *Statistical Yearbook of the European Audiovisual Observatory* z roku 2002 za rok 2000.

* Zdroj: Teodisi a Albani (2000:193).

* Zdroj: Pro Evropu Schulz (2002); pro Spojené státy a Kanadu Teodisi a Albani (2000:193); data pro Spojené státy a Kanadu jsou za rok 1997.

* Zdroj: Pro Evropu Schulz (2002); pro Kanadu Lorimer a Gasher (2001:141); pro Spojené státy Haynes (1994:17).

Veřejnoprávní vysílání bylo nejdůležitější formou státního vlastnictví médií (ve většině zemí stát ještě donedávna provozoval také telekomunikační infrastrukturu).

ru). Stát navíc v mnoha zemích vlastnil také zpravodajské agentury, deníky nebo další podniky příbuzné médiím, a to buď přímo, nebo prostřednictvím státem vlastněných organizací. Ve většině zemí, kterými se zabýváme, existovala také finanční podpora tisku a brála v řadě z nich důležitou úlohu. Mohla být přímá, nebo nepřímá (například sleva na poštovním, telekomunikačních poplatcích nebo nižší DPH), a mohla být určena buď zpravodajské organizaci, nebo jednotlivým novinářům (například formou nižších daní nebo zlevněnou veřejnou dopravou)²¹. Stát a v mnoha případech také státem vlastněné organizace se stávají také mnohdy velmi důležitými inzerenty. Běžné jsou také dotace filmovému průmyslu. Mezi další formy státní intervence patří:

- zákony týkající se urážky na cti, pomluky, ochrany soukromí a práva na odpověď;
- zákony proti nactluhání;
- zákony týkající se profesního tajemství novinářů (ochrana důvěrnosti zdrojů) a „zákony svědomí“ (ochraňující novináře v případě změny politické linie listu);
- zákony regulující přístup k vládním informacím;
- zákony regulující koncentraci médií, vlastnictví a ekonomickou soutěž;
- zákony regulující politickou komunikaci, zejména během předvolebních kampaní a
- zákony udílení licencí a regulující obsah vysílání včetně těch, které se týkají politické plurality, jazyka a podílu domácího vysílání.

V nejširším ohledu lze rozlišovat relativně liberální mediální systémy, ve kterých jsou státní zásahy omezené a média jsou ponechána primárně silám trhu, a systémy, v nichž se sociálnědemokratická tradice nebo tradice dirigismu projevují silnější rolí státu z hlediska vlastnictví, financování a regulace médií. Extrémním příkladem liberálního systému jsou samozřejmě Spojené státy, kde jedinečné postavení

²¹ Picard (1984) shrnuje základní formy státních finančních zásahů do novinového průmyslu. Pokouší se o utřídění zemí na základě těchto zásahů, ovšem nepřilís úspěšně, jelikož zohledňuje jen přítomnost, nebo absence konkrétního typu státní podpory, a nikoli jeho intenzitu nebo politické řízení jejího rozdělování (které může, nebo nemusí úřadům umožňovat přizvat odměnu nebo trest konkrétnímu titulu za jeho politickou podporu nebo opozici).

prvního dodatku ústavy omezuje formy mediální regulace běžné v Evropě – byť, jak ukážeme, je i ve Spojených státech role státu svým způsobem velmi důležitá. Existují také jemnější varianty jednotlivých kombinací mediální politiky, které se rozvinuly v různých systémech a jsou často úzce spjaty s širším vzorcem vztahu státu a společnosti, který představíme v následující kapitole. Systémy se odlišují také *efektivitou* mediální regulace: Slabá role státu může být výsledkem uvažované politiky dominantní tržní síly, nebo výsledkem selhání politického systému při stanovení a prosazování mediální politiky. Tento fenomén je běžný zejména pro nedávnou historii vysílání v jižní Evropě; Traquina (1995) píše v této souvislosti o takzvané *divoké deregulaci*.

Bez ohledu na téma mediálního vlastnictví, financování a regulace, hraje stát vždy důležitou úlohu jako zdroj informací a „primární dirigent“ zpráv (Hall et al., 1978), s mimořádným vlivem na agendu a zařamování veřejných témat. Tyto dvě role spolu nemusí nezbytně souviset – není jasné, zda se stát stává „primárním dirigentem“ v systémech s liberální mediální politikou méně než v systémech se silnými zásahy státu do vlastnictví médií, financování a regulace.

Shrnutí

Domníváme se, že čtyři uvedené parametry pokrývají z hlediska perspektivy médií a politiky většinu hlavních proměnných relevantních pro srovnávání mediálních systémů západní Evropy a Severní Ameriky. Tyto parametry považujeme za soustavu vlastností mediálních systémů, které mají sklon nezávisle variovat – například několik prvků novinářského profesionalismu nebo politického paralelismu, byť ukážeme, že k tomu nedochází zcela úplným a předvídatelným způsobem. Některé systémy mohou například rozvíjet zcela odlišné prvky novinářské profesionalizace než jiné systémy, anebo stát může hrát důležitou roli v některých aspektech, a v jiných zase ne. Každý z těchto parametrů pravděpodobně souvisí s odlišnými prvky (například s podobou zpravodajských obsahů), z nichž mnohé lze odhalit jen dalším výzkumem. Tyto čtyři parametry chápeme jako vzájemně komplementární, což jsme explicitně doložili v případě novinářského profesionalismu a politického paralelismu – oba se podstatným způsobem navzájem ovlivňují, ale také nezávisle varíují. Předpokládáme, že totéž se může dit u každé další dvojice parametrů.

Následující analýza by měla podpořit hodnověrnost tohoto rámce, třebaže, aby byla komplexní, vyžaduje ještě řadu dalších výzkumů.

Následující kapitola představuje hlavní parametry politického systému, které považujeme za základní pro srovnávací analýzu médií a politiky, a uvádíme v ní několik hypotéz týkajících se vztahu mezi těmito proměnnými a parametry daného mediálního systému.

Politický kontext mediálních systémů

V první kapitole tvrdíme, že mediální systémy jsou formovány širším kontextem politického vývoje, politické struktury a kultury. V této části se budeme věnovat některým základním vlastnostem politických systémů, které mohou ovlivňovat strukturu mediálních institucí. Z literatury vztahující se k srovnávací politologii a politické sociologii jsme převzali několik konceptů, které jsou podle nás užitečné pro porozumění vývoji mediálních systémů. Tyto koncepty zde stručně shrneme – odborníkům se omlouváme za některé úvahy, které jim budou připadat banální, a zároveň se omlouváme mediálním badatelům, kteří nejsou s tímto oblastmi hlouběji obeznámeni za příliš stručnou diskusi problému. Doufáme, že prohloubení diskuse a vyjasnění významu konceptů bude při jejich aplikaci v rámci analýzy konkrétních případů ku prospěchu. V této kapitole navrhneme také několik hypotéz, které z našeho výzkumu vycházejí a týkají se toho, jak jsou proměnné politického systému propojeny s proměnnými systémem mediálního, představenými v předchozí kapitole. V poslední části kapitoly uvádíme argument, že společně historické kořeny formují jak vývoj médií, tak vývoj politických systémů a jsou klíčové pro pochopení vztahů mezi nimi. Všechna zde uvedená tvrzení rozvádíme do větší šíře v rámci analýzy vývoje konkrétních systémů.

Koncepty, které přebíráme z politické sociologie a srovnávací politologie, byly ve většině případů promyšleny bez záměru na případnou aplikaci v rámci studia médií, a může se stát, že je přebíráme nebo si přizpůsobujeme stylem, který představitelům obou oblastí připadá poněkud zvláštní. Doufáme však, že následující analýza náš postup ospravedlní. Jednou z výzev srovnávacího studia mediálních systémů – které v této knize jen nastíníme – je analýza, jež odhalí, které jednotlivé prvky rámců srovnávací politologie jsou opravdu relevantní pro porozumění médiím a nakolik je třeba je pro tento účel koncepčně přizpůsobit.

Probírané proměnné politického systému můžeme v rámci analýzy vztahu mediálních a politických systémů nazvat „nezávislými proměnnými“, jelikož řada z nich patří mezi obecnější a hlouběji zakořeněné prvky sociální struktury a kultury, než tomu bylo u shora uvedených vlastností mediálního systému. Jak jsme již uvedli v první kapitole, vztah mezi mediálními a politickými systémy však vnímáme spíše jako otázku souběžného vývoje než jako otázku striktního kauzálního vztahu. Ve skutečnosti může vzájemný vliv mediálního systému na politické instituce procházet v průběhu historie změnami, s potenciální dominancí sil mediálního systému v určitých obdobích, přičemž jindy může být mediální systém nezávislejší (nebo více určován ekonomickými silami) a může uplatňovat silnější autonomní vliv na oblast politiky. Tomuto tématu se budeme věnovat detailněji v osmé kapitole.

Provázanost s ekonomickými faktory

V této kapitole představíme několik hypotéz spojujících politické proměnné s proměnnými mediálních systémů. Přitom je důležité mít na paměti, že tyto vztahy jsou vždy neostře a my zde nenavrhuje žádnou duální závislost určité vlastnosti politického systému s danou vlastností systému mediálního. To platí jak z důvodu komplexnosti skutečných politických systémů, tak z důvodu interakce politických proměnných s množstvím dalších vlivů na mediální systémy. Média jsou z velké míry politickými institucemi, ale jsou také (čím dál častěji) podnikáním a jsou formována mnoha ekonomickými faktory.²² Již v předchozí kapitole jsme zmínili některé podstatné vlastnosti struktury mediálního trhu, které v naší analýze hrají

²² Média jsou také kulturní instituce. Jelikož se v této knize soustředíme zejména na zpravodajská média a vztah médií k politickému systému, je pro naši analýzu relevantní zejména politická kultura, která je úzce spjata se strukturálními faktory, jimiž se zde zabýváme. Pokud

důležitou roli. Naznačili jsme, že s externí pluralitou tisku jsou v souladu spíše trhy celostátních deníků než regionální trhy. Koncepčnímu pochopení těchto faktorů se v rámci srovnávací perspektivy věnovalo poměrně málo studií a ani my zde nebudeme usilovat o vyplnění této mezery. Stojí ovšem za to uvést alespoň pár příkladů tohoto typu.

Jedním z velmi důležitých prvků, které hrají roli při uvažování o souvislosti médií a ekonomiky, je zjevné vývoj reklamního průmyslu, který na druhou stranu souvisí s historickými vzorci sociologie spotřeby a s podnikáním. Pilati (1990:47) při pozorování rozdílů mezi Spojenými státy, kde byla média využívána pro marketing od počátku a masivně, a Evropou došel k těmto zjištěním:

V Evropě mají jednotlivé trhy národní (ve srovnání s kontinentálním) rozsah, takže jsou mnohem menší než v Americe. To je příčinou větší kulturní homogenity a tím i slabší motivace k standardizaci kolektivních zvyklostí prostřednictvím komunikace. Zároveň jsou takto firmy v mnoha případech mnohem menší, což vede k nižším reklamním příjmům, než jaké jsou spojovány s podnikatelskými organizacemi větší velikosti. Firemní značky (*branding*) umožňují redukovat nebo neutralizovat riziko a slabiny pramenící z velkého rozměru amerického podnikání: zvýšené náklady organizací na koordinaci, nižší míra lokálních výhod, vyšší náklady na výzkum spojený s novými výrobky... V Evropě je mnohem větší škála výrobků, které tradičně zůstávají mimo průmyslovou výrobu (od čerstvých těstovin po zmrzlinu, od chleba po slavnostní večere v restauracích). Konzistentní operační potenciál si udržují také lokální výrobci, kteří využívají komerční faktory (kapitální síť distribuce, cenu) a těží z výhody menšího pokrytí rozsáhlých distribučních sítí.

Pilati soudí, že k méně centralizovanému značkovému marketingu, a tím i k reklamě v evropském prostředí, vedla řada kulturních a ekonomických faktorů, což ovlivnilo vývoj médií v několika směrech. Zde je i důvod převahy vysílání veřejné služby v západní Evropě.

bychom prováděli srovnávací analýzu zaměřenou čistě na kulturní průmysl, bylo by třeba vzít v úvahu také další druhy kulturních faktorů.

Dalším faktorem, který vnímáme jako relevantní, je úroveň koncentrace kapitálu, jak v mediálním průmyslu konkrétně, tak v ekonomice obecně. Je pravděpodobné, že tam, kde je vysoká koncentrace kapitálu, bude i relativně vysoká úroveň provázanosti státu a vlastníků médií: ať už prostřednictvím dotací a regulace, nebo formou klientelismu a stranění, a také sklon ovlivňovat média vnějšími obchodními zájmy. Jak ukážeme v páté kapitole, ve Španělsku je například relativně malý počet bank, které řídí většinu kapitálu země a uplatňují na média velký vliv.

Pro vyvážení kapitoly se nyní zaměříme zejména na politický kontext mediálních systémů.

Role státu

Odlíšné role, které může stát naplnovat jako vlastník, regulátor nebo finančník médií, jsou zakořeněny v obecnějších rozdílech roli státu ve společnosti. Na nejnižší úrovni můžeme rozlišovat mezi *liberálními demokratickými státy*, které převládají v Evropě, zejména v její kontinentální části. Rozdíl zjevně neplatí absolutně, jelikož stát hraje významnou roli ve všech kapitalistických demokraciích, byť v omezené míře. Nejde ani o úplnou dichotomii: existuje řada odstínů odlišnosti v rámci Evropy, například při srovnání Švýcarska, směřujícího k velmi liberálnímu vzorci, se Švédskem nebo sousedním Rakouskem. Nicméně zjevně existuje jasný rozdíl mezi relativně omezenou rolí státu ve Spojených státech a evropskou tradicí aktivnějších zásahů státu a tento rozdíl se jasně odráží ve vztahu státu a mediálního systému. Stejně jako v Evropě na sebe stát bere odpovědnost při financování zdravotní péče, vyššího vzdělávání, kulturních institucí, jako jsou symfonické orchestry a opery, a často i politických stran a církví, tak odpovídá i za financování televize, a do značné míry i tisku. Po většinu 20. století byla média v Evropě chápána jako sociální instituce a jen sekundárně, pokud vůbec, jako soukromé podnikání. Podobně jako se předpokládá, že stát bude hrát v Evropě aktivní úlohu při zprostředkovávání dohody mezi kapitálem a pracujícími nebo při udržování dobrého stavu národního průmyslu, tak se očekává, že bude zasahovat do mediálního trhu za účelem dosažení řady kolektivních cílů, od politického pluralismu přes zkvalitnění demokratického života (Dahl a Lindblom, 1976; Gustafson, 1980) až k etnické harmonii a udržování národního jazyka a kultury. Rozdíl úrovně státu

intervence ve Spojených státech a v Evropě může být v případě médií ještě ostřejší, než je tomu v jiných oblastech života společnosti, jelikož americká legislativní tradice poskytuje svobodě tisku neobvyklý primát před ostatními společenskými hodnotami – ve smyslu vyvážení soukromých aktérů ze státních intervencí. Jasný projev tohoto rozdílu můžeme vidět například v tom, že evropské země regulují politickou komunikaci obecně: mnohé zakazují placenou politickou reklamu, některé omezuji délku období kampaní, další regulují čas poskytovaný politikům v televizi veřejné služby nebo komerční televize. Ve Spojených státech jsou takovéto regulace soudy vnímány jako porušení prvního dodatku ústavy.

V evropské tradici aktivního státu hrají historické kořeny velkou roli. Státní intervence vychází jak z předliberální tradice aristokratické vlády, tak z modernější tradice sociální demokracie. V mediální oblasti, stejně jako v dalších oblastech, předstává kombinací autoritativnějších či paternalističtějších prvků s participativnějšími a pluralitnějšími prvky. Jako příklad prvního z nich můžeme brát britský zákon o státním tajemství (*Official Secret Act*) a intervence různých španělských vládní ovlivňující vlastníctví médií, příkladem druhého pak je švédský tiskový ombudsman nebo německá pravidla zastoupení sociálních skupin ve vysílacích radách. Řada institucionálních struktur a postupů kombinuje oba prvky – příkladem může být francouzský zákon regulace zahraničních obsahů.

Kromě rozdílu mezi sociálním státem a liberální demokracií můžeme nalézt další odlišnosti při uplatňování role státu ve společnosti. Katzenstein (1985) například uvádí trojí rozlišení liberalismu Spojených států a Británie, etatismu Japonska a Francie a korporativismu malých evropských zemí a do jisté míry i Německa. K tomuto rozlišení se vrátíme při pojednání o demokraticko-korporativistickém modelu. Stojí také za zmínku, že tři země zahrnuté do naší studie, Řecko, Španělsko a Portugalsko, se teprve nedávno posunuly od autoritářského systému k demokratickému. Po většinu své historie se vyznačovaly etatismem bez sociální demokracie – výraznou rolí státu v ekonomice i ve společnosti obecně, ale nikoli silným sociálním státem. Tato tradice kombinovaná s tradicí klientelismu probíranou historicky odlišuje země jižní Evropy.

Konsenzuální versus většinová demokracie

Srovnávací politologie hojně využívá Lijphartovo (1984, 1999) rozlišování konsenzuální a většinové demokracie, které je přínosné pro pochopení vztahů mezi politickými a mediálními systémy, zejména v souvislosti s tím, co Lijphart ve své pozdější formulaci nazval „exekutivně stranický parametr“. Lijphartovy protichůdné modely uvádí tabulka 3.1. Většinový model, jak ukážeme v sedmé kapitole při rozboru liberálního systému, v němž tento model převládá, bývá spojován spíše s představou novináře jako neutrálního služebníka veřejnosti než mluvčího konkrétního politického směru nebo sociální skupiny, a spíše s interní než externí pluralitou, ačkoliv, jak ukážeme, britský tisk se od tohoto vzorce zásadně odchyluje. Součástí politické kultury většinového systému – alespoň u tradičních většinových demokracií – je soubor stran nikoli o zisk většiny podřlu na moci za svůj segment společnosti, ale za právo reprezentovat národ jako celek. Z tohoto ohledu může být představa neutrálního profesionalismu ve většinovém systému přirozenější. Většinový systém bývá spojován s rozvojem politických stran soupeřících o všechny (*catch-all*) s vágní ideologickou identitou, která se obrací na širokou veřejnost přes hranice sociálních rozdílů. Platí to ovšem mnohem víc v případě amerického prezidentského systému než v případě britského westminsterského systému. Logicky tam, kde převládají strany hrající o všechny, by se měla rozvinout také média soupeřící o všechny. Konsenzuální systémy jsou na druhou stranu typickými systémy většího množství stran, kde je mediální systém spojen spíše s externí pluralitou (jak jsme ji definovali v předchozí kapitole) a s dalšími prvky politického paralelismu.

Tabulka 3.1 Většinová politika versus politika konsenzu

Většinová politika	Konsenzuální politika
1. Vítězná strana soustředí moc	Moc je sdílena
2. Dominance vládního kabinetu	Oddělení legislativní a exekutivní moci
3. Systém dvou stran	Systém více stran
4. Pluralitní volební systém	Proporční zastoupení
5. Jasně oddělení vlády a opozice	Kompromis a spolupráce mezi protichůdnými silami

Zřejmá a přímá souvislost existuje zejména mezi vzorcem konsenzuální nebo většinové vlády a systémy řízení vysílání a regulace, které zpravidla následují vzorce podobné vzorcům převládajícím v jiných oblastech veřejné politiky. Základním prv-

kem politiky konsenzuálního systému je sdílení moci. Nejmarkantnější příklady sdílení moci při řízení vysílání nacházíme v systémech, které směřují ke konsenzuálnímu modelu, a to buď formou parlamentního modelu (Itálie, Belgie), nebo modelu občansko/korporativistického (Nizozemsko, Německo).

Jak ve spojitosti s většinovým systémem uvádí Humphreys (1996:11), „lze předpokládat, že média, která jsou ve veřejném vlastnictví, jsou zranitelnější z hlediska možného ovládnutí dominantním politickým směrem“. A skutečně: takzvaný vládní model regulace vysílání se nachází nejvíce u většinových systémů, ve Francii do osmdesátých let 20. století, v současném Španělsku, Portugalsku a Řecku. Stejně institucionální uspořádání řízení vysílání často produkuje odlišné politické výsledky v konsenzuálních a ve většinových systémech: důsledkem vedení médií prostřednictvím ústřední rady, jmenované parlamentem podle proporčního zastoupení, je v konsenzuálních systémech, jako je Itálie, sdílení moci a v majoritářských systémech, jako je Španělsko, efektivní vládní kontrola. Jak Humphreys také uvádí, kvintesenční většinový systém typu britského westminsterského systému je charakteristický oddělením vysílání od politické kontroly, a nikoli zmocněním se veřejného vysílání majoritou. Jde o odchylku od očekávaného vzorce, kterou Humphreys přisuzuje relativně silné liberální tradici Británie.

Zdá se, že profesionální model řízení vysílání je běžně spojován s majoritářstvím. V pluralitním politickém systému je přímá kontrola vysílání politickou majoritou obtížně udržitelná. Téměř vždy vede k intenzivnímu politickému konfliktu a poškozují důvěryhodnost mediálního systému. Většina evropských zemí začala v prvních okamžicích vysílání s určitou podobou vládního modelu, ale postupně zavedla jeho alternativu. Jednou z nich je sdílení moci, které je ale v rozporu se základní politickou strukturou a kulturou většinových systémů. Logickým řešením se u těchto systémů zdá být profesionální model. Do tohoto vzorce zapadají Kanada a Irsko. Jako příklad můžeme uvést i Švédsko, které je z hlediska rozdělení konsenzuální/majoritářský smíšeným případem, ale po většinu 20. století se vyznačovalo vládou jedné strany a stejně jako Británie má vysoký stupeň oddělení vysílání od politiky. Naším argumentem tak je, že kde většinový systém začal s vládním modelem řízení a regulace médií, přesunul se postupně k profesionálnímu modelu, jelikož časté změny moci vedly strany k přijetí jeho podmínek a k tomu, že se vzdaly touhy kontrolovat vysílání v době, kdy jsou u moci. Politici si jsou zároveň

vědomí, že se jednoho dne ocitnou v opozici a nebude v jejich zájmu, aby média byla kontrolována jejich protivníky.

Individualizovaný pluralismus versus organizovaný pluralismus Liberalismus versus korporativismus

Jeden z prvků Lijphartova rozlišování mezi většinou a konsenzuální vládou souvisí s politickou rolí zájmových skupin. Jak píše: „Ve většinové demokracii je pro systém zájmových skupin typický kompetitivní a nekoordinovaný pluralismus nezávislých skupin což kontrastuje s koordinovaným a na kompromis orientovaným systémem korporativismu, který je typický pro model konsenzuální“ (1999:171). Toto rozlišení odkazuje na výrazný kontrast mezi systémy, ve kterých je politická reprezentace pojmána a organizována v propojení s vládními institucemi a jednotlivými občany, a zároveň představuje řadu soupeřících „zvláštních zájmů“ – budeme je nazývat *individualizovaným pluralismem* -, a systémy, v nichž jsou organizované sociální skupiny více v centru politických procesů – budeme je nazývat *organizovaným pluralismem*. Systémy s organizovaným pluralismem se vyznačují výraznou institucionalizací sociálních skupin, jež zastupují různé části populace a hrají často ústřední roli při zprostředkování vztahů svých členů k širší společnosti, přičemž se formálně mohou integrovat do procesu vytváření veřejné politiky. Klasickým příkladem organizovaného pluralismu je „přířivový“ systém, který převládá od začátku do poloviny 20. století v Nizozemsku, v jehož rámci různé subkomunity – protestanti, katolíci, socialisté a liberálové – vybudovaly své vlastní vzdělávací, kulturní, sociální a politické instituce, od sportovních klubů po odborové svazy a politické strany. Podobné si katolická a komunistická subkultura v Itálii vybudovaly husté sítě organizačních struktur, na nichž byli jednotlivci do velké míry závislí a které sahaly od aktivit volného času a kulturního života po zaměstnání a služby ve veřejné správě. V případě, kdy tyto organizované subkomunity strukturují většinu aspektů života společnosti a sociální instituce jsou děleny podle rozdělení subkomunit – jak tomu bylo v Nizozemsku až do šedesátých let 20. století -, lze použít komparativní terminologie a mluvit o *segmentovaném pluralismu*.

Formální integrace sociálních skupin do politických procesů je známa jako *korporativismus*. Jak tvrdí Katzenstein (1985:32), menší evropské země, zejména Skandinávie a Švýcarsko, začátkem 20. století rozvinuly charakteristickou formu polit-

ky, která se „odlišovala třemi rysy: ideologií sociální spoluúčasti na národní úrovni, relativně centralizovaným a koncentrovaným systémem zájmových skupin a dobrovolnou a neformální koordinací protichůdných cílů prostřednictvím kontinuálního politického vyjednávání mezi zájmovými skupinami, státními úřady a politickými stranami“. Katzenstein staví tuto formu *demokratického korporativismu*, která byla významnou měrou přejata po druhé světové válce Německem a Rakouskem, do kontrastu s *liberalismem*. V šesté kapitole detailněji rozebereme důležitost konceptu demokratického korporativismu pro pochopení mediálních systémů severní a středozápadní Evropy. Skupinové struktury spojované se segmentovaným pluralismem a korporativismem v západní Evropě do velké míry zanikly a uvolnily prostor individuálnějšímu vzorcům sociální příslušnosti. Hrály však ústřední roli ve vývoji politických i mediálních systémů většiny Evropy a významné rozdíly v tomto ohledu stále přetrvávají, a to v takové míře, že nadále ovlivňují politický život.

Systémy se odlišují také v míře, v jaké politické strany hrají dominantní roli ve vztahu k dalším typům organizovaných sociálních skupin. Silná role politických stran je charakteristická pro systémy směřující k polarizovanému pluralismu – konceptu, který vysvětlíme dále v textu. Tyto systémy vykazují tradičně menší rozvídnutí občanské společnosti, která je nahrazována výraznějším působením politických stran.

V oblastech s rozvinutým organizovaným pluralismem se média vždy významnou měrou integrovala do institucí, které reprezentují jednotlivé skupiny obyvatelstva. Jednotlivé důležité skupiny nizozemské společnosti měly například své vlastní noviny a podobné byly do pilířového systému uspořádány nizozemské vysílací organizace zastupující odlišné subkultury. Organizovaný pluralismus tak jasně souvisí s externím pluralismem a politickým paralelismem: Média provázaná s politickými stranami, odbory a církvemi, a pojetí žurnalistiky jako prostředku zastupování skupin a ideologií, se nejsilněji rozvíjela ve společnostech charakterizovaných organizovaným pluralismem. Tyto společnosti zpravidla disponují některou z verzí systému „politiky-ve-vysílání“, a to buď parlamentního modelu, nebo modelu občansko/korporativistického – protože reprezentaci sociálních zájmů chápe v demokracii jako nezbytnou. Jeden ze zajímavých projevů, jak tato odlišnost politické kultury ovlivňuje politiku vysílání, lze nalézt v uplatňování pravidel udělování licencí komunitním rádiím v Británii a ve Skandinávii: Británie zakazuje udělování licencí církvím a politickým stranám. Skandinávské země jim to výslov-

né umožňují (De Bens a Petersen, 1992). Konečně stojí za zmínku, že v zemích, v nichž existují silné a centralizované organizace reprezentující sociální skupiny, mají takové organizace i novináři. Jak ukážeme, společností demokratického korporativismu severní Evropy jsou charakteristické zejména pevnou formální organizací novinářské profese.

Racionálně-legální autorita a klientelismus

Max Weber definoval *racionálně-legální autoritu* jako formu vlády založenou na lpění na formálních a univerzalistických procedurách. Pro Webera byla charakteristickou institucí racionálně-legálního systému byrokracie – tj. administrativní aparát, který je nezávislý na konkrétních stranách, jednotlivcích a sociálních skupinách, jedná podle stanovených postupů a slouží společnosti jako celku. Mezi klíčové vlastnosti této autonomní administrativy patří nábor pracovníků založený na jejich kvalitách, lpění na formálních pravidlech procedur a „korporativistická koherence“ úřadů státních služeb, která posiluje lpění na ustavených procedurách a ochraňuje administrativní proces proti vnějším zásahům, které by s nimi nebyly v souladu.³³ Klíčovým institucionálním vývojem se při utváření autonomní veřejné administrativy stalo zavedení systému státní služby, který upravuje najímání, povyšování a výkon úřadu pracovníků administrativy a zabraňuje, aby byl tento proces monopolizován některými prestižními skupinami a spadl pod stranický patronát. Podle Sheftera (1977) vzniká byrokratická autonomie ve Spojených státech a v Evropě historicky vzato jedním ze dvou způsobů. V některých zemích se začíná vyvíjet v 17. a 18. století, v momentě, kdy monarchové pocítili potřebu držení rozsáhlejších armád a regulačních aparátů a usilovali o vytvoření „moderního, centralizovaného, byrokratického státu, jenž by nahradil decentralizovaný *Ständestaat* (který byl spojen s monopolem administrativních pozic tradiční třídou vládnoucích pánů)“ (417). V jiných zemích byl ustaven „racionální buržoazí“ v 19. století, která usilovala o určitý druh pravidly ovládaného flexibilního regulačního systému, v kterém by se mohl rozvinout moderní dynamický kapitalismus. Vedle byrokracie je další podstatnou

³³ Ačkoli Weberova klíčová práce připisovala předstávě o racionálně-legální autoritě velkou důležitost, v současně literatuře věnované politice západní Evropy není příliš rozvíjena. Jedním z aktuálních tvrzení, na které odkazujeme, je Evansova (1997) myšlenka, ale Evans se primárně zajímá o vývoj „weberovského státu“ v nově industrializovaných zemích a nezabývá se příliš odlišnými vzorci vývoje západní Evropy a Severní Ameriky.

institucí racionálně-legálního řádu autonomní soudní systém. Existují některé podstatné kulturní prvky racionálně-legální autority, které se projevují například mírou, v níž jsou občané, podniky a další aktéři ochotni dodržovat pravidla, nebo je naopak obcházet, a tím, zda se státní úředníci, techničtí odborníci a další autority snaží sloužit obecnému zájmu veřejnosti na úkor partikulárních zájmů.

Stejně jako ostatní prvky politické struktury lze nalézt nejzřejmější a přímý vliv vývoje racionálně-legální autority na mediální systém u systému veřejného vysílání, u orgánů regulujících soukromé vysílání, u přidělování dotací tisku apod.

Tam, kde je racionálně-legální autorita silně rozvinutá, jsou tyto instituce, podobně jako další státní orgány, spíše relativně nezávislé na kontrole vlády, stran a politiků a jsou řízeny jasnými pravidly a postupy. To nemusí znamenat, že by řízení vysílání muselo sledovat formálně autonomní, profesionální model. Řada demokraticko-korporativistických zemí severní a střední Evropy má výraznou racionálně-legální autoritu, ale z hlediska regulace médií se drží modelu *vysílání v politice*. Samozřejmě se nepředpokládá, že by byrokracie byla zcela autonomní, ale že bude podléhat zvolenému politickému vedení. Negativní konotace termínu *byrokracie* pocházejí z kritiky ztráty odpovědnosti administrativního aparátu. Všechny byrokracie disponují určitým stupněm politické kontroly a infiltrace, zejména na vrcholných úrovních (Suleiman, 1984). Ovšem tam, kde je racionálně-legální autorita zřetelná, je vždy více či méně vyvážena profesní autonomií státních úředníků, včetně novinářů v případě vysílání veřejné služby. V zemích s méně rozvinutou racionálně-legální autoritou – zejména v jižní Evropě – bývá stranická kontrola a infiltrace vysílání veřejné služby a regulačních institucí silnější a důkladnější.

Vývoj racionálně-legální autority ovlivňuje mediální systémy také širším, i když méně přímým způsobem. Systémy racionálně-legální autority vyžadují formální kodifikaci postupů a informací a jejich veřejnou přístupnost a poskytují tak relativně úrodnou půdu pro vývoj žurnalistiky. Habermas ve svém výčtu zdrojů původu veřejné sféry poznamenává, že při vzniku tisku hrála důležitou roli instituce formalizované státní administrativy společně s potřebou udílet pokyny a zveřejňovat oznámení velkému množství občanů (1989:21–22).

Instrumentalizace médií, jak jsme ji definovali v předchozí kapitole, je méně pravděpodobná v systémech se silnou racionálně-legální autoritou. Vlastníci médií tam mají slabší a méně stabilní vazby s politickými stranami a je menší pravděpodobnost, že by užívali svůj mediální majetek jako nástroj vměšování se do politických událostí. Nezávislost administrativních a soudních institucí a veřejná politika

řizena ustavenými pravidly znamenají, že v systémech se silnou racionálně-legální autoritou není podnikání příliš závislé na arbitrárních rozhodnutích jednotlivých úředníků, kteří by mohli třeba upřednostňovat organizace, k nimž mají politické vazby. Jejich osud není příliš dramaticky ovlivňován ani tím, která strana je v daném okamžiku u moci. Neznamená to, že by podnikatelské subjekty v systémech se silnou racionálně-legální autoritou neovlivňovaly veřejnou politiku, ani že by jejich zájmy nebyly znevýhodňovány: naopak, systém racionálně-legální autority tento vliv často institucionalizuje, ačkoli závisí na rovnováze politických sil ve společnosti, může poskytovat přístup do politického procesu i odlišným zájmům. To ale neznamená, že by vlastníci podnikatelských subjektů měli menší potřebu utvářet zvláštní politická spojení, z čehož by vyplývalo, že si vlastníci médií snadněji udržují odstup od stranické politiky.

Profesionalizace žurnalistiky je běžnější také tam, kde je silná racionálně-legální autorita. Vývoj žurnalistické profesionalizace ve skutečnosti vychází do velké míry ze stejných historických sil, které stojí u vzniku autonomní administrativy a právního systému – zejména ve fázi „buržoazní racionalizace“ – a s jejich vývojem se tradičně navzájem ovlivňují mnoha způsoby. Novinářská profesionalizace se v Evropě a v Severní Americe začala rozvíjet ve druhé polovině 19. století v souvislosti s obecným posunem k profesionalizaci jako modelu sociální organizace mnoha oblastí společenského života včetně státní administrativy. Novinářská a administrativní profesionalizace představují podobné světové názory, včetně představy o autonomii institucí sloužících obecnému dobru a důrazu na k faktům orientovaný racionální diskurz. Jak píše Weber: „Byrokracie má racionální charakter“ a „pravidla, prostředky, cíle a orientace na fakta jsou pro její uplatnění dominantní“ (Gerth a Mills, 1946:244). Totéž můžeme tvrdit o nových formách žurnalistiky orientované na informace. Novináři, kteří pocházeli především z pokrokové střední třídy, byli v mnoha případech součástí reformního hnutí ustavujícího systém moderní administrativy. Tyto systémy naopak poskytl některé prvky politicky „neutrálních“ informačních zdrojů, na kterých stavěla nová forma na informacích založené žurnalistiky a spoléhala do velké míry na veřejné přístupné informace a dokumenty, které se staly předmětem většiny zpráv.

Politický klientelismus je opačnou formou organizace, která si udržela výrazné postavení v jižní Evropě po většinu 20. století a jejíž odkaz je důležitý pro pochopení mediálních systémů dané oblasti. Klientelismus představuje vzorec sociální

organizace, v němž je přístup ke zdrojům společnosti kontrolován mecenáši a klientům poskytován výměnou za podřízenost a různé formy podpory (Mouzelis, 1980; Eisenstadt a Lemarchand, 1981; Roniger a Günes-Ayata, 1994; Piattoni, 2001; Hallin a Papathanassopoulos, 2002). Jde o specifickou formu organizace společnosti, v níž jsou ve vztahu k personálním vztahům méně důležitá formální pravidla, nebo jsou tyto vazby zprostředkovávány politickými stranami, církví a dalšími organizacemi, jak je tomu v novějších podob klientelismu. Zatímco racionálně-legální autorita bývá zpravidla spojována s politickou kulturou, která prosazuje myšlenku „společného dobra“ nebo „veřejného zájmu“ (ponechme nyní stranou otázku, zda politika vedená jménem „společného dobra“ opravdu naplňuje zájmy všech), v klientelistickém systému je markantní důraz na partikulární zájmy, zatímco ztěžňování „společného dobra“ je naopak slabší. S rozvojem klientelismu se v některém momentě své historie setkávají všechny společnosti a klientelistické vztahy přetrvávají do určité míry všude (Legg, 1975). Tyto vztahy se však staly terčem reformních hnutí, která usilovala o upevnění racionálně-legální autority, a tam, kde byla hnutí úspěšná, klientelismus do velké míry ustoupil.

Klientelismus bývá spojován s instrumentalizací veřejnoprávních i soukromých médií. V případě médií veřejné služby dochází k jmenováním do vyšších funkcí spíše na základě politické loajality než na základě čistě profesních kritérií. Také vlastníci soukromých podnikatelských subjektů mají většinou politické konexe, které jsou důležité při získávání vládních zakázek a koncesí (včetně vysílacích licencí) a pro úspěšné podání jsou nezbytné z řady dalších obledů. Vlastníci často užívají svůj mediální majetek jako nástroj při vyjednávání s ostatními elitami a k intervencím do oblasti politiky. V mnoha případech bývá právě toto hlavním účelem vlastnictví médií. Z tohoto důvodu je politický paralelismus zpravidla intenzivní v oblastech se silnou tradicí klientelismu.

Tam, kde je výrazný klientelismus, se obecně méně lpi na legislativních normách. Aktéři většinou počítají s možností využít své konexe ve snaze zamezit nevhodné regulaci. Následná neúspěšnost regulačních orgánů při posilování regulace vysílání může v mnoha případech přispívat k fenoménu „divoké deregulace“ (zmíněné v druhé kapitole). Vede také k instrumentalizaci. Skutečnost, že jsou zákony upravovány v momentě jejich porušování, poskytuje řadu příležitosti a stimulů pro partikulární tlaky. Politici mohou vyvíjet tlak na vlastníky médií selektivním prosazováním vysílacích, daňových a dalších zákonů. Vlastníci médií, a v některých

případech také prominentní novináři, mohou vyvíjet svůj vlastní tlak prostřednictvím selektivní hrozby zveřejnění pochybení státních úředníků.

Klientelismus souvisí také s nižší úrovní profesionalizace žurnalistiky. Novináři bývají integrováni do klientelistických sítí a jejich vazby na strany, vlastnický, nebo jiné mecenáše oslabují profesní soudržnost. Literatura zabývající se klientelismem poukazuje na skutečnost, že klientelismus rozbíjí „horizontální“ formy organizace společnosti a profesionalismus je jednou z nich. Jelikož politická kultura nezdržuje nutnost oddělení veřejného dobra od důležitých zájmů, nebo dodržování abstraktních norem, je kulturní základ profesionalizace slabší. V tomto smyslu existuje souvislost mezi faktem, že Italové nepoužívají v autě záchranné pásy, ačkoli to vyžaduje zákon, a tím, že italská novináři nedodržují novinářské etické kodexy, byť jejich svaz jeden takový nedávno vytvořil.

Klientelismus je konečně spojován spíše se soukromými než s veřejnými komunikačními vzorci. Potřeba běžných občanů získávat informace o veřejných událostech je relativně malá; jak píše Piattioniová (2001:202): „Klientelismus je ... jednoduše řečeno hlas výměnou za výhodu.“ Nahoře bývá proces politické komunikace uzavřený – veřejná slyšení a veřejné dokumenty jsou pro politický proces méně podstatné, důležitější jsou uzavřená jednání elit. Přístup novinářů k relevantním politickým informacím tak mnohem více závisí na vazbách na politiky a je pravděpodobnější, než že politická komunikace bude sloužit spíše procesu vyjednávání mezi elitami, než poskytovat informace masovému publiku.

Umírněný versus polarizovaný pluralismus

Dalším základním rozlišením srovnávací politikologie je distinkce mezi umírněným a polarizovaným pluralismem. Podle Sartoriho (1976:135) platí pro polarizovaný pluralismus, že „existují velmi hluboké rozpory ... konsenzus je omezený a legitimita politického systému je intenzivně zpochybňována. Stručně řečeno, o polarizaci jde, když máme ideologické rozdíly...“ Polarizovanému pluralismu je vlastní existence podstatných antisystémových politických stran. V Itálii se například během demokratického období těšily oblibě fašistická i komunistická strana, přičemž komunistická strana získávala obvykle 25–30 % hlasů. Politické spektrum má široké rozpětí a strany jsou charakteristické odlišnými a navzájem ostře protichůdnými ideologiemi. V umírněném pluralismu existují jasné tendence směrem ke středu,

ideologické rozdíly mezi stranami jsou menší a základní podoba politického uspořádání je obecně přijatelnější.

Tabulka 3.2 Množství politických stran a index polarizace, průměr pro období 1945–1989

Strany	Polarizace	Strany
Frantie	5,1	4,8
Portugalsko*	4,7	3,6
Finsko	3,9	5,5
Itálie	3,7	4
Recko*	3,7	3,2
Nizozemsko	3,6	4,9
Německo	3,6	2,9
Španělsko*	3,4	4
Spojené království	3,3	2,7
Norsko	3,2	3,9
Svédsko	3,2	3,4
Rakousko	2,4	2,5
Dánsko	2,4	4,8
Belgie	2,1	5
Švýcarsko	1,6	5,6
Irsko	0,9	3,1

Zdroj: Lane a Esson, 1991:184–185.

* jen období demokracie

Klasická podoba polarizovaného pluralismu, ke které Sartori odkazuje, existovala jen v omezeném množství případů: mezi ně patří Itálie (v období, kdy Sartori zavádí tento termín), čtvrtá Francouzská republika a Německo. Výmarské republiky. Takovéto rozlišení systémů, ve kterých je ideologická polarizace a různorodost relativně vysoká, nebo naopak omezená, je podle nás pro pochopení mediálních systémů velice užitečné. Tabulka 3.1 ukazuje rozdíly evropských zemí z hlediska ideologické polarizace (podle Lanea a Erssona, 1991, měřené prostřednictvím analýzy stranických programů) a množství politických stran. Úroveň ideologické polarizace se vztahuje k historickým odlišnostem, částečně shrnutým v posledním díle této kapitoly – polarizovaný pluralismus se rozvíjel tam, kde existovala silná konzervativní opozice vůči liberalismu a přechod k liberalismu byl dlouhý a plný konfliktů. Později v naší analýze rozšíříme termín *polarizovaný pluralismus* tak, aby odkazoval k tomuto širšímu vzorci politického vývoje – a šlo jej aplikovat na

země, jako jsou Španělsko a Portugalsko, které představovaly formu polarizovaného pluralismu jen během krátkého demokratického období na začátku 20. století (po němž byl pluralismus na celou polovinu století vytlačen diktaturou), ale které z velké části sdílejí vzorec historického vývoje se Sartorím Itálií.

Polarizovaný pluralismus bývá spojován s vysokou mírou politického paralelismu: Noviny se většinou ztotožňují s ideologickými proudy a tradice obhajující žurnalistiky orientované na komentáře se vyskytuje spíše tam, kde existuje širší spektrum soupeřících světových názorů. Polarizovaný pluralismus má podobné jako klientelismus, s nímž má společné historické kořeny, tendenci poděmilitat koncept „společného dobra“ překračujícího jednotlivé ideologické závazky. Sartori tvrdí, že systémy polarizovaného pluralismu mají politickou kulturu, která zdůrazňuje „chápání ideologie jako způsobu vnímání a vytváření politiky a definované jako zásadně doktrinární, principiální a nabubřelý způsob nahlížení na politická témata (137)“.²⁴ Nepřekvapí, že v takové kultuře bývá silná tradice obhajující a na komentáře orientované žurnalistiky. Společnosti polarizovaného pluralismu se také vyznačují tradičně ostrými politickými konflikty souvisejícími často se změnou režimu. Média byla často využívána v těchto konfliktech jako nástroj, někdy diktaturami nebo hnutími, která proti diktatuře bojovala, ale v obdobích demokratické politiky také soupeřícími stranami. Tento vývoj posiloval politizaci médií. Umírněný pluralismus na druhou stranu napomáhá vývoji komercializovaných a profesionalizovaných médií s nižším stupněm politického paralelismu a instrumentalizace.

Historické kořeny

Evropské politické instituce se vyvinuly ze série konfliktů pramenících z důležitých procesů sociální transformace: protestantské reformace, průmyslové revoluce, demokratické revoluce a utváření národních států. Z těchto transformačních procesů, konfliktů a rozporů, ve které vyústily, se vyvinuly i mediální systémy. Podstatnou součástí těchto konfliktů byla první masová média – noviny, knihy, letáky a pamfle-

²⁴ Sartori tento ideologický styl spojuje s „mentalitou racionalismu jako opozici k empirické a pragmatické mentalitě“ (137), ačkoli nezkoumá historické kořeny tohoto kulturního rozdílu. Jak ukážeme v páté kapitole, Putnam vidí souviselost spíše s prostorem skutečnosti polarizace – skutečnosti, že politický život je velmi konfliktní.

ty. Moderní masová média jsou do významné míry spojena s některými průvodními znaky těchto konfliktů. Zejména moderní noviny jsou typickou institucí sekulárního, urbánního, národního, demokratického a kapitalistického uspořádání společnosti. Konkrétní vzorec těchto transformačních procesů a s nimi spojených konfliktů tak jsou pro porozumění vztahu mezi mediálními a politickými systémy zásadní.

V následujících kapitolách se budeme detailněji zabývat souběžným historickým vývojem konkrétních mediálních a politických systémů v jejich sociálním kontextu. Chceme poukázat na poměrně podstatný rozdíl mezi zeměmi, kde relativně brzy triumfovaly liberální, buržoazní instituce nad feudalismem a patrimonismem, a zeměmi, kde zůstal nedořešen konflikt mezi liberálními silami a tradičním konzervatismem až do 19. století. Toto historickou odlišnost lze do velké míry přičíst zcela jinému vzorci vývoje mediálního systému, který převládl v severní a jižní Evropě. Ve velké části severní Evropy byly zájmy vlastnické půdy, které byly sociálním základem starého řádu Evropy, relativně slabé a liberální síly poměrně brzy upevnily svou nadvládu. V oblastech, kde tento vzorec přetrvával, většinou nacházíme v politické oblasti umírněný pluralismus a silný vývoj racionálně-legální autority kombinované s markantním růstem masových nákladů médií, který jde ruku v ruce s novinářským profesionalismem. Jak poukazuje Tocqueville, Spojené státy byly od počátku liberální společnosti a následující politické konflikty – mezi dělníky a kapitalisty a konflikty spojené s otroctvím a rasovou nenávisť – se odehrávaly na půdě liberální nadvlády; z tohoto ohledu zapadají Spojené státy do tohoto vzorce také.

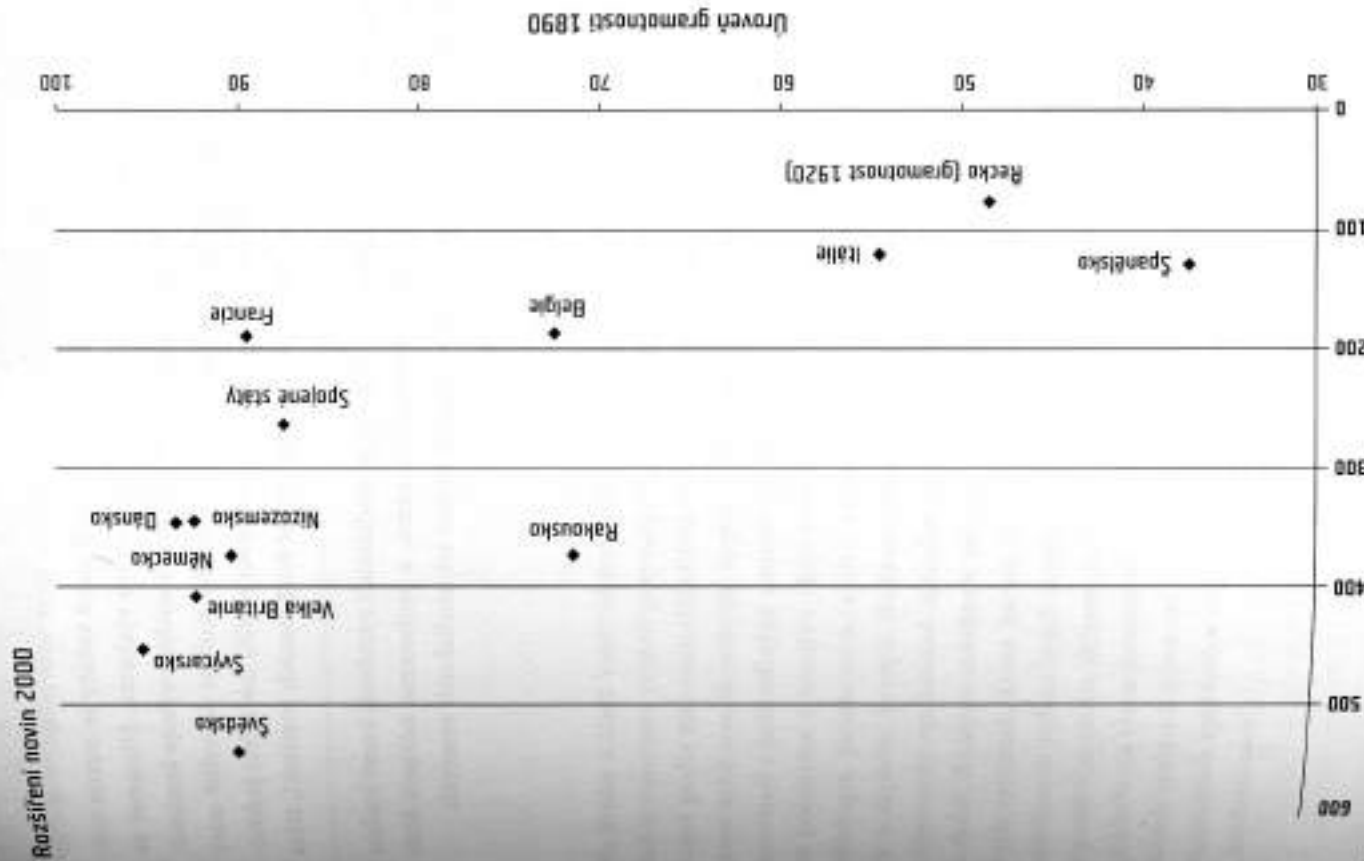
V jižní Evropě byly zájmy vlastnické půdy a katolické církve mnohem silnější; industrialismus a trh se rozvinuly později a ostrý politický konflikt obledné základní podoby politického systému trval mnohem déle. Na poli politiky se projevily polarizovaný pluralismus, klientelismus a etatismus. V mediálním systému zatíženém kulturní tradicí protireformace, politickým autoritářstvím a slabším vývojem trhu a národního státu nikdy nedošlo k vývoji masového nákladu tisku a novinářský profesionalismus byl omezen klientelismem. Jakmile demokracie zasadila kořeny, objevilo se široké spektrum médií úzce spjatých s různými politickými frakcemi soutěžícími o moc – systém vyznačující se vysokým stupněm politického paralelismu.

Dobrou ilustraci důležitosti historie pro pochopení současných mediálních systémů je fakt, že čísla nákladů novin stále odrážejí vzorce ustavené na konci 19. století, kdy se poprvé objevily noviny s masovým nákladem. Graf 3.2 ukazuje vztah mezi úrovní gramotnosti v roce 1890 a náklady novin roku 2000 ve třinácti zemích, jejichž data máme k dispozici. Korelace těchto faktorů (s použitím *log transformace* nákladů) je kolem 0,8. Rozkol mezi severní a jižní Evropou je podle čísel jasný, typické jsou nízké náklady napříč jižní Evropou, které odrážejí úroveň gramotnosti v roce 1890. Pointou není, že by úroveň gramotnosti způsobovala vývoj masového nákladu novin (kauzalita může do určité míry probíhat dokonce opačně). Jak tvrdí Cipolla (1969:18), „gramotnost je ve skutečnosti jen jedním z aspektů komplexní sociokulturní reality“; vývoj tisku s masovým nákladem je dalším aspektem stejné skutečnosti.

Jak ukážeme v následujících kapitolách, mezi jednotlivými zeměmi existuje sa- mozřejmě řada variací, které komplikují jednoduché dělení na země, kde se libe- rální instituce ustavily brzy, a ty, kde se přechod k nim více protahoval. Zejména Německo a Francie jsou z hlediska tohoto historického faktoru velmi smíšenými případy. A ačkoli liberální severoatlantické země – Británie, Irsko, Spojené státy a Kanada – sdílejí řadu vlastností se zeměmi severní Evropy, kde se liberální insti- tuce vyvinuly také relativně brzy, odlišují se od nich v řadě důležitých prvků své následné politické a mediální historie. V druhé části se pokusíme nabídnout jem- nější pohled na historický kontext mediálních systémů.

Shrnutí

V této kapitole jsme uvedli několik proměnných politického systému, které jsou podle nás relevantní pro srovnávací analýzu mediálních systémů. Tyto proměn- né, odvozené a v některých případech přejaté z literatury srovnávací politikologie a politické sociologie, můžeme shrnout do pěti základních faktorů: vztahu státu a společnosti a zejména rozlišení mezi liberální demokracií a demokracií sociální- ho státu; rozlišení konsenzuální vlády a vlády většinové, rozlišení organizované- ho pluralismu a korporativismu, jež souvisí s konsenzuálním a většinovým typem vlády; vývoj racionálně-legální autority; a rozlišení mezi umírněným a polarizova- ným pluralismem. Věříme, že tyto faktory a s nimi související vlastnosti politické struktury a kultury, kterými jsme se zabývali, mají příčinnou souvislost s důležitý-

Graf 3.1 Vztah mezi úrovní gramotnosti z roku 1890 a rozšířením novin z roku 2000.

Mediální a politické systémy a otázka diferenciac

mi vlastnostmi mediálního systému, a z tohoto důvodu jsme souvislosti, které se v našem výzkumu objevily, analyzovali a shrnuli. Předložené vztahy je nutno vnímat jako hypotézy poskytující předběžnou základnu tohoto výzkumu. Nicméně ve druhé části se je pokusíme co nejkritičtěji rozebrat v rámci analýzy vývoje konkrétních mediálních systémů. Také jsme uvedli, že tyto vztahy mohou do velké míry vycházet z historických kořenů, které podmiňují jak vývoj médií, tak vývoj politických systémů, včetně raného, nebo opožděného vývoje buržoazních institucí, trhu a politické demokracie.

V následující kapitole představíme tři modely mediálních systémů, které budou strukturovat naši diskusi vývoje konkrétních systémů, a probereme některá širší teoretická témata, která jsou základem analýzy těchto tří mediálních systémů.

Ve druhé a třetí kapitole jsme představili rámec pro srovnávání mediálních systémů a soustavu pojmů převzatých ze srovnávací politologie a politické sociologie, které podle nás mají důležitou souvislost s mediálními systémy. Ve třetí kapitole jsme také uvedli několik hypotéz, jak jednotlivé proměnné mediálního systému souvisí s jednotlivými proměnnými mediálního systému. Ve zbývajících částech knihy se pokusíme o analýzu těchto vztahů s využitím syntetizujícího a historičtějšího přístupu, prozkoumáme širší vzorce vztahů, které se vyvinuly v Severní Americe a západní Evropě. Budeme zkoumat důvody, proč se určité skupiny vlastností objevovaly opakovaně společně a proč se tyto vzorce objevovaly v určitých místech a době. Analýzu otevřeme představením tří modelů vztahů mediálních a politických systémů, které budou strukturovat naše empirické pojednání o mediálních systémech jednotlivých zemí, a nastolíme otázku, zda lze sledované vzorce uchopit s použitím teorie diferenciac. Rozbor teorie diferenciac nás navede k hlubšímu pohledu na téma použití liberálního modelu jako standardu pro posuzování mediálních systémů a posune nás k diskusi týkající se konvergence nebo homogenizace mediálních systémů v osmé kapitole a k otázce, zda ji můžeme vnímat jako proces „modernizace“.

Představení tří modelů

Náš rozbor vzorců vzájemných vztahů mezi vlastnostmi politického a mediálního systému probíraný v této kapitole bude uspořádán kolem tří modelů, které jsou shrnuty v tabulkách 4.1 a 4.2. Jsou v nich popsány základní vlastnosti těchto modelů. Ve druhé části knihy detailně prozkoumáme každý z nich, představíme jejich vnitřní logiku a historický vývoj. Tři modely jsme identifikovali podle geografické oblasti, v níž převládají, a podle klíčového prvku politického systému, který vnímáme jako zásadní pro pochopení odlišujících vlastností, které označují vztah médií a politiky v každém modelu: *středomořský* nebo *liberalní model*, *severo/středoevropský* nebo *model demokraticko-korporativistický*, *severoatlantický* nebo *liberalní model*. Zatímco se tabulka 4.1 zaměřuje na mediální systém, tabulka 4.2 shrnuje relevantní vlastnosti politického systému a politické historie.

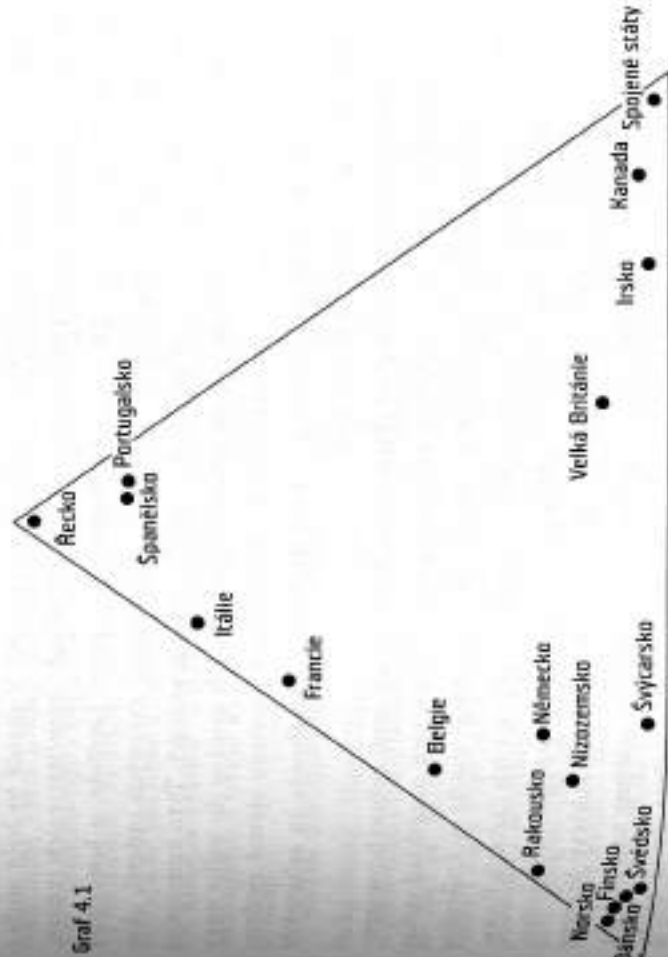
Tyto tři modely podle nás určují navzájem odlišné a koherentní vzorce vývoje a skupiny zemí, které jsme pod těmito označeními shromáždili, společně sdílejí řadu důležitých vlastností. Nicméně je důležité počítat s tím, že jde o „ideální typy“. Věříme, že srovnávací perspektiva ukáže jejich využitelnost coby konceptů, nichž pomůcek pro uspořádání diskuse o mediálních a politických systémech. Zdaleka však nemožno pojmut komplexnost mediálního systému jednotlivých zemí i vzorce vztahů mezi námi určenými proměnnými.

Uvedené tabulky jsou velkým zjednodušením ovlivněným částečně pragmatickou potřebou vměstnat informace na jednotlivé strany. Doufáme, že čtenáři poslouží a poskytnou základní přehled navrhovaného rámce. Zároveň však věříme, že budou interpretovány s ohledem na jemnější rozbor tří modelů a konkrétní země uvedené v následující kapitole. Připomeňme několik výhrad, které uvádíme v první kapitole. Za *prvé*, skupiny zemí, kterými se zabýváme v rámci každého modelu, jsou z mnoha ohledů odlišné a naším záměrem není snižovat rozdíly mezi nimi. V určitých případech budou tyto odlišnosti pro naši argumentaci opravdu zásadní. Ačkoli jsou například Spojené státy a Británie z dobrých důvodů srovnávány jako liberální systémy, pokusíme se ukázat, že jsou v řadě ohledů velmi odlišné a běžná myšlenka „angloamerického“ modelu žurnalistiky je zčásti mýtus. Británii lze umístit někam mezi ideální typ liberálního modelu a modelu demokraticko-korporativistického, který převládá v severní kontinentální Evropě. Smíšeným případem je také Francie, kterou lze zařadit mezi modely polarizovaného pluralismu a demokratického korporativismu. Například z hlediska nákladů novin je na vyšší úrovni než ostatní

Tabulka 4.1 Tři modely: charakteristika mediálního systému

Severoatlantický nebo liberální model	Británie, USA, Kanada, Irsko	Střední náklady novin; brzký rozvoj komerčního tisku s masovým náhledem	Neutrální komerční tisk; informačně orientovaná žurnalistika; vnitřní pluralismus (avšak v Británii pluralismus vnější); profesionální model řízení vyláání - formálně autonomní systém	Slabá profesionalizace; neinstitucionalizovaná autoregulace	Dominance trhu (kromě silného vyláání veřejné služby v Británii a Irsku)
Severo/středoevropský nebo demokraticko-korporativistický model	Rakousko, Belgie, Dánsko, Finsko, Německo, Nizozemsko, Norsko, Švédsko, Švýcarsko	Vysoké náklady tisku; brzký vývoj masového tisku	Vnější pluralismus zejména u celostátního tisku; tradičně silný stranický tisk; posun k neutrálnímu komerčnímu tisku; systémy politiky ve vyláání s podstatnou autonomií	Slabá profesionalizace; institucionalizovaná autoregulace	Silné zásahy státu; avšak s ochranou svobody slova; dotace tisku silně zejména ve Skandinávii; silně vyláání veřejné služby
Středomořský nebo liberalní model	Francie, Řecko, Itálie, Portugalsko, Španělsko	Nízké náklady tisku; tisk orientovaný na politické elity	Silný politický pluralismus; vnější pluralismus; komentářové orientovaná žurnalistika; parlamentní nebo vládní model řízení vyláání - systém politiky nad vylááním	Slabá profesionalizace; instrumentalizace	Silně intervence státu; dotace tisku ve Francii a v Itálii; období cenzury; „divoká deregulace“ (kromě Francie)

„středomořské“ země, ale na nižší než zbytek Evropy – tento rozdíl je odrazem odlišné historie médií, vyznačující se dramatickými vzestupy a poklesy vývoje tis- ku s masovým nákladem. Belgie u určitých faktorů vykazuje výrazné podobnosti se středomořskými zeměmi – například u relativně silného angažování politických stran ve vysílání veřejné služby. Švédsko zase vykazuje určité podobnosti s liberál- nimi systémy – například silnou izolaci vysílání veřejné služby od kontroly politic- kých stran –, zároveň se ale z hlediska jiných parametrů silně odlišuje. Německo, které bylo až do takzvané *Stunde Null* (*hodiny nuly*), tedy do roku 1945 (kdy byly politický i mediální systém znovu vybudovány z ruin nacistického Německa), do velké míry systémem polarizovaného pluralismu, se zásadně liší od malých demo- kratických korporativistických zemí severní Evropy. Španělsko a Portugalsko, kte- ré zažily celou polovinu 20. století tvrdou diktaturu, musíme odlišit od Itálie a Francie, jež se těší mnohem delší tradici demokratické politiky. Některými vari- antami jednotlivých zemí se budeme zabývat v následujících kapitolách a s využí- tím proměnných, které jsme představili v předchozích kapitolách, se pokusíme navrhnout, jak je lze chápat.

Graf 4.1

Severoatlantický nebo libe- parativistický model	Francie, Recko, Itálie, Portuga- lsko, Španělsko	Pozdní přechod k demokracii; polarizovaný pluralismus	Konsenzuální nebo většinová vláda	Individualistický nebo organizovaný pluralismus	Role státu	Dirigismus, silná angažovanost státu a stran v ekonomice; období autoritářství, silné soci- ální státy ve Francii a Itálii	Slabý vývoj racionálně-legál- ní autority (kromě Francie); klientelismus	Racionálně-legální autorita
Severo/středoevropský nebo demokraticko- kor- porativistický model	Rakousko, Belgie, Dánsko, Finsko, Německo, Nizozemsko, Norsko, Švédsko, Švýcarsko	Brzký přechod k demokracii; umírněný pluralismus (kromě Německa a Rakouska před rokem 1945)	Dvoj	Organizovaný pluralismus; silná role politických stran	Dirigismus, silná angažovanost státu a stran v ekonomice; období autoritářství, silné soci- ální státy ve Francii a Itálii	Silný vývoj racionálně-legální autority	Silný vývoj racionálně-legální autority	
Severoatlantický nebo libe- parativistický model	Británie, USA, Kanada, Irsko	Brzký přechod k demokracii; umírněný pluralismus	Převládající majoritářství	Spíše individualizovaná repre- zentace než organizovaný pluralismus (zejména v USA)	Liberalismus; slabý sociální stát zejména v USA	Silný vývoj racionálně-legální autority	Silný vývoj racionálně-legální autority	

Tři modely: Charakteristika politického systému

Tabulka 4.2

Tabulka 4.1 zachycuje tyto varianty graficky, přičemž každý vrchol trojúhelníku představuje jeden z modelů a body v prostoru ohraničeném trojúhelníkem jsou jednotlivé země. Rozmístění jednotlivých zemí představuje naše zkumové úsudky o jejich podobnostech nebo rozdílnostech s ideálními typy reprezentovanými třemi modely. Německo například sdílí řadu vlastností s dalšími zeměmi, které řadíme do demokraticko-korporativistických – vysoké náklady novin a silnou angažovanost organizovaných sociálních skupin v politice, včetně politiky mediální. Tuto zemi jsme ovšem umístili blíže středu trojúhelníku, blíže k modelu polarizovaného pluralismu i k demokraticko-korporativistickému modelu, a to z několika důvodů. Se zeměmi polarizovaného pluralismu sdílí tradici vyhraněných ideologických konfliktů, představuje konfrontačnější styl politiky než menší státy demokraticko-korporativistického modelu a stejně jako je tomu u zemí polarizovaného pluralismu, v životě společnosti hrají obzvláště silnou roli politické strany a média. Podobně jako u liberálních systémů nedochází v Německu k dotování tisku a mediální politika zdůrazňuje výsady soukromého vlastnictví. Španělsko a Portugalsko jsou známější dále od demokraticko-korporativistického modelu a blíže k modelu liberálního než Itálie, protože představují méně sociální pojetí státu, které se projevuje mírnější státní podporou vůči tisku i veřejnému vysílání. V zásadě by bylo možné umístitvat země do tohoto prostoru na základě určité sady kvantitativních indexů, ale omezení dat tohoto typu, na něž odkazujeme v první kapitole, a koncepční problémy, jak vážít různá kritéria užitečná pro konstrukci takových indexů, ukazují, že by tento přístup nebyl přínosem a byl by spíše zavádějící. Tyto koncepční problémy samozřejmě znamenají, že umístění jednotlivých zemí je do velké míry diskutabilní. Prezentace těchto modelů v dvojrozměrném prostoru zjevně zjednodušuje ohromný rozsah komplexnosti a není myšlena jako náhrada za celistvější výklad, který je obsažen ve druhé části.

Je důležité nezapomínat, že mediální systémy jednotlivých zemí nejsou homogenní. Ve skutečnosti nejsou homogenní ani země samé. Řada z nich například vykazuje regionální odlišnosti mediálního i politického systému: média v Québecu a v Katalánsku jsou v mnoha ohledech jiná než média ve zbývajících částech Kanady a Španělska. Podobně se velmi liší historie, současná ekonomika, politická kultura a mediální trh severní a jižní Itálie. Jako základní jednotku analýzy bereme národní stát – a během posledních dvou století byly mediální systémy uspořádány do velké míry právě na této úrovni –, je však důležité nezapomínat, že to může

byt svým způsobem zavádějící. Zároveň ne všechny prvky daného mediálního systému fungují podle stejné logiky, se shodnými typy vztahů k politické sféře. (To je jedna ze slabín *Čtyř teorií tisku*, jež předpokládají, že každá společnost představuje určitý světový názor, který vyjadřuje každým prvkem svého mediálního systému). Tisk a vysílání fungují ve většině systémů podle odlišné logiky – zatímco tisk se často vyznačuje vnějším pluralismem, vysílání pluralismem vnitřním. Vysílání bylo v mnoha případech vědomě uspořádáno podle vzorce odlišujícího se od vzorce převládajícího u tisku. Také jednotlivé segmenty tisku fungují podle odlišné logiky – celostátní noviny jsou například často zpolitizovanější, zatímco regionální tisk je přisnější komerční a politicky neangažovaný.

Nakonec je důležité pamatovat na to, že mediální systémy nejsou statické, ale jsou spolurčovány důležitými historickými změnami. Tyto změny nelze zachytit uvedenými grafy, budou však ústředním tématem následujících kapitol. Řada analytiků soudí, že hlavní současnou historickou změnou je konvergence evropských mediálních systémů směrem k liberálnímu modelu, tedy změna, která již zřejmě nějaký čas probíhá, jež však spolu s komercializací evropského vysílání započatou v osmdesátých letech 20. století v poslední době výrazněji akcelerovala. Tři skupiny zemí, které probíráme, se určité odlišovaly svými mediálními systémy mnohem dramatictější v roce 1970, než se liší dnes. Na téma konvergence se zaměříme ve třetí části. Ve druhé části klademe silnější důraz na rozdíly mezi mediálními systémy, a to jak historické, tak současné, abychom tak ukázali odlišnou logiku vzorců, které se vyvinuly v jednotlivých liberálnědemokratických systémech a které (jak ukazujeme v první kapitole) nebyly mediálními analytiky nikdy důkladně reflektovány.

Možná někomu připadne divné, proč navrhované modely zahrnují země geograficky blízké. Neexistuje žádný apriorní důvod, proč by to tak mělo být. Jde jen o podvuhodnou historickou náhodu? I nás tato skutečnost v počátku analýzy mátlala: Zdá se, že odlišnost mediálních systémů opravdu kopíruje geografický vzorec, nebyly nám však jasné příčiny, které by tuto skutečnost uspokojivě vysvětlily. Po provedení aktuální analýzy se ukázalo, že příčiny mají hlubší kořeny. Prvním z nich jsou geografická specifika historického vývoje Evropy, která jsou typická pro určité skupiny zemí – například vliv protestantismu a industrializace se projevil spíše na severu než na jihu Evropy. Za druhé, mezi určitými skupinami zemí docházelo k jistému druhu události, které měly vliv po celém světě: politické, ekonomické

a mediální instituce Británie byly exportovány do Irska, Kanady a Spojených států; Francie měla enormní vliv na Itálii a Pyrenejský poloostrov v souvislosti s napoleonskou invazí, která do této oblasti přinesla žurnalistiku; hustá síť vzájemných sociokulturních vztahů propojila země severní a střední Evropy. Pokud by osmnáct zemí, jimiž se zabýváme, bylo osmnáct nezávislých „případů“, bylo by statisticky nepravděpodobné nalézt geografické afinity, které jsme našli. Tyto země ovšem nezávislé případy skutečně nejsou a během jejich vývoje docházelo k silnému geografickému propojení.

S vědomím těchto předpokladů shrneme základní vlastnosti tří modelů, přičemž se nejprve zaměříme na vlastnosti mediálního systému a poté na politický kontext, ve kterém se vyvinuly.

Tisk se v zemích **středomořského** (mediteránního) neboli **polarizovaněplurálního modelu** vydává v relativně nízkých nákladech a orientuje se na elity. S tím souvisí ústřední postavení elektronických médií. Svoboda médií a vývoj komerčního mediálního průmyslu nastoupily později. Noviny byly od počátku z ekonomického hlediska marginální a závislé na dotacích. Převládá politický pluralismus, tisk věnuje intenzivní pozornost politickému životu, vnější pluralismus a tradice komentářové či obhajující žurnalistiky přetrvávají intenzivněji než v jiných částech Evropy. Běžná je také instrumentalizace médií vládou, politickými stranami a představiteli průmyslu s politickými vazbami. Veřejné vysílání respektuje vládní nebo parlamentní model představený ve třetí kapitole. Profesionalizace novinářství není vyvinuta tak silně jako u jiných modelů, žurnalistika se příliš neliší od politického aktivismu a autonomie novinářství je často omezená, ačkoli jsou středomořské země typické velmi vyhraněnými konflikty spojenými s novinářskou autonomií – moc a autorita byly v systémech polarizovaného pluralismu v rámci zpravodajských organizací vybojovány po dlouhých veřejných bitvách. Stát hraje důležitou roli vlastnická, regulátora a donátora médií, ačkoli má často omezenou možnost efektivní regulace. Pro mnoho středomořských zemí je typický velmi rychlý a nekontrolovaný přechod od státem kontrolovaných médií ke komerčnímu vysílání. Jinak řečeno, jak tvrdí Traquina, média jsou charakteristická „divokou deregulací“.

Tento model jsme se rozhodli nazvat „model polarizovaného pluralismu“, protože se domníváme, že uvedené parametry pramení z velké míry z velké ideologické rozdílnosti a z konfliktů, které jsou pro země jižní Evropy charakteristické a které na druhou stranu pramení z opožděného vývoje liberálních institucí. Zpožděný

vývoj liberalizmu souvisí se silnou úlohou státu ve společnosti (často v autoritářské podobě), silnou rolí politických stran i po přechodu k demokracii, s důležitým postavením klientelismu a nerozvinutou racionálně-legální autoritou. V rámci tohoto modelu se budeme zabývat Francií, Řeckem, Itálií, Portugalskem a Španělskem. Francie je svým způsobem výjimkou, je jí vlastní polarizovaný pluralismus, silná role státu a tradice silného politického paralelismu médií, ale také markantnější industrializace a intenzivnější vývoj masového tisku a racionálně-legální autority.

Severo/středoevropský neboli **demokraticko-korporativistický model** se vyznačuje časným rozvojem svobody tisku a novinářského průmyslu a velmi vysokými náklady novin. Typická je zde tradice vlivných stranických novin a dalších médií svázaných s organizovanými sociálními skupinami. Tento politický tisk po většinu 20. století koexistoval s komerčním tiskem, avšak od sedmdesátých let 20. století zažíval úpadek. Politický paralelismus je tradičně intenzivní a přetrvává stabilní vnější pluralita a silná tradice komentářové žurnalistiky (ačkoli postupně slabnou), které se mísí s rostoucím důrazem na neutrální profesionalismus a informačně zaměřenou žurnalistiku. Profesionalismus žurnalistiky je na vysoké úrovni a vyznačuje se vysokým stupněm formální organizovanosti. Na média se do velké míry pohlíží jako na sociální instituce, za něž stát odpovídá a svoboda tisku existuje společně s relativně silnou státní podporou a regulací médií. Systém vysílání veřejné služby je uspořádán podle parlamentního nebo občansko-korporativistického modelu a v jeho řízení se angažují strany a organizované sociální skupiny, avšak i vysílání zpravidla vykazuje silnou profesní autonomii. Je třeba poukázat na to, že v demokraticko-korporativistických zemích tradičně koexistovala řada vlastností mediálních systémů, u kterých se často předpokládá jejich vzájemná vylučnost. Silný průmysl komerčních médií existoval souběžně s médii provázanými s politikou a intenzivním politickým paralelismem; silný politický paralelismus šel ruku v ruce se silným vněšováním státu do sektoru médií, stejně jako do dalších segmentů společnosti.

Poměrně brzy se v demokraticko-korporativistických zemích vyvinuly liberální instituce. Země tohoto modelu také disponují obecně silně organizovanými sociálními skupinami, z nichž některé se těší tradici segmentovaného pluralismu. Demokratický korporativismus se objevil v první polovině 20. století (s výjimkou Rakouska a Německa, kde se prosadil až po druhé světové válce) jako systém, který tyto skupiny integroval do politického procesu. Dnes je pro tyto země typický umírněný

pluralismus (ačkoli s větší ideologickou různorodostí než u zemí liberálního modelu) a konsenzuální politika. Převládá koncept silného sociálního státu, ačkoli jeho intenzita se výrazně liší. Racionálně-legální autorita je tradičně zbytnělá. V rámci tohoto modelu se budeme zabývat Belgií, Dánskem, Finskem, Německem, Nizozemskem, Norskem, Rakouskem, Švédskem a Švýcarskem.

Severoatlantický neboli **liberální model** se podobně jako model demokraticko-korporativistický vyznačuje časným rozvojem svobody tisku a masovým nákladem tisku, ačkoli náklady deníků jsou v současnosti nižší než v demokraticko-korporativistických společnostech. Komerční noviny dominují, politický pluralismus je slabý a převládá vnitřní pluralita – s podstatnou výjimkou vysoce stranického britského tisku. Profesionalizace žurnalistiky je relativně vysoká, byť zde chybí formální organizovanost převládající u demokraticko-korporativistických zemí. Novinářskou autonomii omezují spíše komerční tlaky než politická instrumentality, třebaže v případě Británie je instrumentalizace běžnější. Převládá informačně omezená, což platí více pro Spojené státy než pro Irsko a Kanadu, kde roli státu posílila obava o zachování národní kultury, a pro Británii, v níž dominuje vysílání veřejné služby i regulace komerčního vysílání. Vysílání veřejné služby a regulace vysílání fungují podle profesního modelu s relativně výrazným vymezením vůči politické kontrole.

Liberální instituce se v těchto společnostech vyvinuly relativně brzy, je zde tradičně silná role trhu a relativně omezená role státu. To platí ovšem víc o Spojených státech než o ostatních zemích. Pro všechny země je charakteristický pluralismus, převaha většimového vládního systému a absence silněji organizovaných sociálních skupin, které jsou důležitější v kontinentální Evropě a vyskytují se ve větší míře v Británii než ve Spojených státech. Všechny země liberálního modelu mají silně rozvinutou racionálně-legální autoritu.

Diferenciace a zestejnování

Rozdíl mezi uvedenými systémy lze na velmi obecné úrovni shrnout tvrzením, že média v zemích liberálního modelu mají blíže k podnikání a politické sféře. V systémech polarizovaného pluralismu jsou média relativně silně integrována do oblasti politiky, zatímco u demokraticko-korporativistických zemí mají výrazné vazby

ke sféře politiky i ekonomiky, v posledních letech dochází k značnému odklonu od příliš silných politických vazeb. Jak ukážeme podrobněji v osmé kapitole, u všech zemí dochází k trendu směřujícímu ke komercializaci médií a profesionalizaci žurnalistiky a dalších povolání, která s médií souvisejí. S tím koresponduje také zámik uských propojení, která dříve spojovala média s politickými stranami a dalšími organizovanými sociálními skupinami. V tomto ohledu dochází ke konvergenci směrem k liberálnímu modelu.

Pro analýzu vzorce odlišností systémů a jejich následné konvergenci je zjevně relevantní teoretická perspektiva *teorie diference*, která pochází od Émila Durkheima a kterou rozvíjí systémové teorie Talcotta Parsonse. V současných mediálních studiích je teorie diference explicitně uplatňována spíš zřídka. Dříve se s ní pracovalo častěji: mnohé studie, které se zabývaly srovnáváním mediálních systémů, byly v šedesátých letech 20. století spojeny s rámcem „modernizace“, jenž úzce souvisel s teorií diference (například Pye, 1963). Mnoho předpokladů teorie diference je obsaženo v obecných představách o mediálních systémech, vžitá je zejména představa, že liberální model je „nejmodernější“ a konvergenci směřující k tomuto modelu je třeba chápat jako „modernizaci“. V této části se pokusíme objasnit, jak se předpoklady teorie diference liší od alternativního rámce porozumění mediálním systémům a změnám mediálního systému na makrosociologické úrovni. V osmé kapitole, v níž probíráme konvergenci mediálních systémů, se k tomuto tématu vrátíme a uvedeme další závěry týkající se možné aplikace teorie diference při studiu mediálních systémů.

Perspektiva a teorie diference. Durkheim v *The Division of Labour in Society* (1893) píše o rozlišení povolání jako o jednom z druhů horizontálního rozčlenění společnosti. Tvrdí, že moderní společnosti se stávají komplexnějšími v souvislosti s rozdělením funkcí mezi jednotlivé sociální instituce, které se na ně specializují. Durkheimova myšlenka, že zvyšování komplexity společnosti vyžaduje funkční rozdělení sociálních rolí a institucí, je jádrem Parsonsovy *evoluční teorie*. Parsonsi (1971:26) definuje diferenciaci jako „rozčlenění prvku nebo struktury sociálního systému na dvě nebo více jednotek či struktur, které se odlišují svými vlastnostmi a funkčním významem v rámci systému“, a popisuje proces sociální změny z primitivní na moderní společnost jako proces, v němž jsou původně spojené sociální funkce oddělovány: politika se například odděluje od náboženství a od ekonomiky.

Parsonsovy myšlenky obsahují nejméně tři hlavní body, které uplatnili jeho následovníci na analýzu médií. Za prvé, Parsons zdůrazňuje důležitost evolučního procesu: od původní jednotnosti funkcí společnosti směřují k rozvoji specializace. Za druhé, rostoucí specializace funkcí vyžaduje integrující mechanismy, které slouží k propojení různých subsystémů, a těmi by měly být komunikační systémy. Za třetí, diferenciaci zvyšuje adaptivní schopnost každého subsystému, tudíž celé společnosti. Tento evoluční pohled vede k vnímání modernity jako něčeho nezbytného a nadřazeného a to je zároveň námětem kritiky Parsonse a strukturního funkcionalismu společně s výhradou, že jde o konzervativní a etnocentrický přístup, který obhajuje stávající sociální řád.

Další vlivná verze teorie diferenciaci je spojena s dílem Niklase Luhmanna. Luhmannova teorie je přísněji funkcionalistická než Parsonsovův evoluční pohled a dá se říci, že je zároveň cyničtější²⁵. Luhmann tvrdí, že rozdíl mezi sociálním poznáním produkovaným specializovaným systémem masových médií a poznáním produkovaným „ságy, duchovními, slechtou, městem, náboženstvím nebo politicky a etnický odlišným životním stylem ... je natolik velký, že nelze mluvit ani o úpadku, ani o pokroku“ (2000:85). Z tohoto hlediska se jeho pohled liší od Parsonsovy představy, že by modernita byla nadřazená, ovšem v řadě dalších aspektů se jejich názory vcelku podobají.

Jak tvrdí Luhmann ve své známé knize *Veřejné mínění* (*Public Opinion*), toto mínění je nutno funkčně vnímat jako prostředek výběru témat, kolem nichž se točí. Tato témata jsou chápána jako soustavy významů, o kterých „ lze diskutovat a mít na ně shodný, nebo odlišný názor“ (Luhmann, 1978:94). V tomto smyslu podle Luhmanna veřejné mínění v tradičnějším pojetí obecného názoru „nemusi existovat“. Témata na úrovni malých skupin umožňují dialog mezi různými účastníky a v širší systémové perspektivě strukturují a dávají prostor k veřejné diskusi. Podle Luhmanna musí téma mínění disponovat určitými vlastnostmi: musí být obecné a usnadňovat tak veřejnou diskusi, aniž by se roztržilo do několika rozporných proudů. Zároveň by se mělo dodržovat přesné rozlišení mezi tématem (informacemi o určitém námětu) a názorem (soudy a hodnoceními stejného námětu). Pokud nejsou tyto dvě složky odděleny, není možná řádná diskuse mezi

²⁵ Cynické je ve smyslu Luhmannova odmítní jakékoli představy osvíceného veřejného mínění; média neposkytují z Luhmannova pohledu osvícení (ani jako ideální cíl), ale „podráždění“ (*irritation*).

účastníky: nebudou schopni vést dialog na rovnocenné úrovni a budou předmětem manipulace.

Luhmann klade silný důraz na „autoreferenční charakter“ procesu veřejné komunikace a tvrdí, že média „jsou z hlediska regulace své vlastní selektivity autonomní“ (2000:23–24). Utváření témat komunikace zaujímá zvláštní místo v procesu funkcionální distribuce úkolů mezi různé sociální subsystémy. Luhmann rozlišuje zejména mezi pravidly pozornosti a pravidly rozhodování, přičemž první z nich patří oblasti komunikace, druhé politickým institucím. Prostřednictvím masových médií získávají témata komunikace širší pozornost, jsou analyzována a předkládána politickému systému. Funkcí veřejného mínění uspořádaného mediálním systémem je přitáhnout pozornost k důležitým problémům, ale vláda z širšího hlediska politický systém odpovídají za rozhodnutí vztahující se k těmto problémům – média a veřejnost diskutují, ale nerozhodují. Uspořádání veřejné diskuse kolem témat zjednodušuje sociální komplexitu, která by jinak byla neuchopitelná. Aby mohly prostředky komunikace plnit tuto funkci, nemusí být nezávislé na dalších systémech, zejména na politickém systému, pro který vytvářejí tematickou agendu.

S další komparativistickou mediální teorií z perspektivy teorie diferenciaci přišel Jeffrey Alexander (1981). Podle něho můžeme vnímat společnost jako „moderní“, pokud je její novinářský informační systém nezávislý na jiných sociálních systémech:

V modernizované a diferencované společnosti jsou média funkční náhradou skutečného skupinového kontaktu, náhradou za v současnosti nemožná setkávání celku. Média se skutečně objevují jen v souvislosti s diferenciací společnosti. Čím je společnost „modernější“, tím jsou její média důležitější... Možnost flexibilní normativní produkce závisí na nezávislosti zpravodajských médií na kontrole skupin a institucí dalších sociálních subsystémů. Pokud jsou zprávy kontrolovány politickou mocí, není možné hodnotit nebo popisovat politické události v rozporu s odlišným názorem politiků a zákonodárců. Zpravodajská média musí být zároveň nezávislá, což samozřejmě platí v relativním smyslu, na institucích produkujících obecné hodnoty, jako jsou církev, univerzity, strany. Musí být oddělena od ekonomických struktur, zejména od společenských tříd.

Alexander rozebírá vývoj zpravodajských médií v západní společnosti – se zaměřením na Spojené státy a Francii – jako proces progresivního oddělení médií od ostatních prvků společnosti: politických skupin, státu, církve atd. V „racionálně-legálních společnostech“ (podle něho) žurnalistika kopíruje vývoj státu: oba bojují za svou svobodu pohybu ve vztahu k dalším sociálním institucím. Podle Alexandra je postupující diferenciací zpravodajských médií důsledkem tří hlavních sil:

- **poptávky nových sociálních uskupení po univerzálnějších informacích, než poskytovaly formy obhajující žurnalistiky spojené s dřívějším uspořádáním společnosti;**
- **vzestupu profesních norem a autoregulace vedoucích k vývoji autonomie žurnalistiky;**
- **„růstující úrovně univerzálnosti národní občanské kultury“.**

V následujících kapitolách se pokusíme ukázat, že poslední z nich souvisí s racionálně-legální autoritou, moderním pluralismem a také s majoritním vládním systémem. Alexander velmi konkrétně ukazuje, že liberální model se zejména v americké provenienci blíží ideálu diferencovaného mediálního systému. (Povšimněte si, že Luhmann svým důrazem na oddělování zpráv od názoru zřejmě také schvaluje liberální model.)

Koncept diferenciací je pro pochopení rozdílů mezi mediálními systémy nepochybně užitečný. Řada konceptů, o nichž jsme mluvili, s ním může souviset. Ústředním pojmem teorie diferenciací je profesionalizace, kterou lze chápat z hlediska míry oddělení žurnalistiky od dalších povolání a činnosti ve společnosti. Řadu prvků politického pluralismu můžeme studovat z hlediska míry diferenciací, nebo její absence v rámci mediálního a politického systému. Zcela markantní je to v případě organizačního propojení strany s médií, ačkoli není jasné, zda na každou formu politického pluralismu můžeme pohlížet jako na příznak nedostatku diferenciací mediálního systému – nelze například jednoznačně určit, zda určitý stupeň vnějšího pluralismu odporuje diferenciaci mediálního systému. To, že média mají zdánlivě nezávislé názory, nezbytně neznamená, že by jejich názory byly totožné a že by jejich autoři nemohli vykazovat odlišnou ideologickou orientaci. Podobně lze pohlížet na některé (nikoli na všechny) naše analýzy role státu z hlediska diferenciací, nebo její absence mezi médií a státem. Míra aktivity státu ve vztahu

k ostatním společenským institucím je otázkou něčeho jiného než toho, zdali se od nich strukturálně liší. Silně diferencovaný stát je často zároveň velmi aktivní a tato skutečnost nemusí ohrožovat jeho diferenciaci od dalších sociálních subsystémů o nic víc, než by ji ohrožoval aktivní mediální systém. Dotace tisku by například mohly ohrozit nezávislost médií na státu, ale ve společnostech se silnou racionálně-legální autoritou, kde se udílení dotací řídí jasně stanovenými kritérii, k tomu docházet nemusí.

Z hlediska tří modelů se model liberální vyznačuje vysokým stupněm oddělení médií od „dalších společenských uskupení“, zejména uskupení tradičně aktivních v politické sféře – stran, zájmových skupin a v některých případech skupin náboženských. Systém polarizovaného pluralismu a demokratického korporativismu se na druhou stranu vyznačují slabším vymezením médií vůči takto organizovaným sociálním a politickým skupinám s příklonem k diferenciaci zejména v případě demokraticko-korporativistických zemí. Jak ukážeme v osmé kapitole, tento sklon vymezování médií vůči politickému systému je v různé míře patrný u všech zemí, jimiž se zabýváme, a ve skutečnosti souvisí se třemi vlivy, na které poukazuje Alexander: s poptávkou nových sociálních skupin po univerzálnějších informacích, s posílením profesních norem a autonomie a s vývojem univerzálnější politické kultury.

Teorie diferenciací zároveň přináší řadu problematických prvků a především představu, že vývoj médií lze chápat jako jednosměrný pohyb k silnější diferenciaci. Je možné si představit dva protichůdné pohledy na roli médií v sociálním systému, a to pohled kritické teorie, zejména v pojetí Habermase a pohled Bourdieua a teorie francouzských sociologů médií, kteří z něj vycházejí. Tyto perspektivy představíme nyní ve zkratce a podrobněji je probereme ve vztahu k diferenciaci teorii v osmé kapitole.

Kritici teorie diferenciací – Habermas a Bourdieu. Podle Habermase se vývoj veřejné sféry neprojevuje diferenciací, ale jejím opakem. Rodící se sféra „utváření kolektivní vůle“, v jejímž rámci lze diskutovat veřejná témata a v níž se utváří autonomní veřejné mínění, se objevila v prvních dnech vývoje liberálních institucí a později, jakmile vznikla komerční masová média, se proměnila v trh. Zároveň tím, jak politické strany, stát a další velké a mocné organizace začaly užívat možnost kontroly sociálních zdrojů a politickou moc, společně s prvními postupy public relations, se tato sféra s clem ovládnout proces veřejné komunikace proměnila

v politickou moc. Zestejnování veřejné sféry je součástí „kolonizace žitého světa“ systémy politické a ekonomické moci, o níž píše Habermas. Z tohoto pohledu nemusí být zcela jasné, zda liberální model – v němž jsou komercializace médií i systematické užívání public relations mnohem rozvinutější – představuje vyšší úroveň diferenciaci nebo „moderní“ než modely ostatní.

Bourdieu, podobně jako Habermas, je v kritice základních problematických aspektů teorie diferenciaci, která vychází z hypotéz Webera a Durkheima, zejména s parsonsovskou systémovou teorií. V Bourdieuvě teorii polí představují „pole“ oblast sociálního jednání se svými vlastními „pravidly hry“, standardy činnosti a hodnoticími kritérii. Tvrdit, že se takovým polem staly žurnalistika nebo média, znamená tvrdit, že se jako oblast činnosti oddělily od ostatních polí. Bourdieu se vyslovuje pro „normativní preferenci“ autonomii polí. Rozdělují pole na „heteronomní“ a „autonomní“ polí, první typ představuje ty části pole, které jsou nejsilněji ovlivněny ostatními polí.

V Bourdieuvě modelu dochází k úplné dominanci, když jedno pole dominuje všem ostatním a když existuje jen jedna přijatelná „definice lidského úspěchu“ pro celou společnost. Autonomie pole má cenu, protože dává předpoklady pro zcela kreativní proces vlastní každému poli a skutečnou odolnost „symbolickému násilí“ uplatňovanému dominantním systémem hierarchizace (Benson, 1998:465).

Bourdieu nepředpokládá proces vývoje směřující k větší diferenciaci: pole se mění souborem čímtelů aktivních v rámci své působnosti a změna jakýmkoli směrem není pravděpodobná. Podle mediologů aplikujících Bourdieuvu teorii došlo v současné Francii k tomu, že se mediální pole více oddálilo od politického pole, ale přiblížilo se k stále dominantnějšímu poli ekonomiky³⁰ (jak ukážeme detailněji v osmé kapitole, diferenciacní teoretici se vyslovují obvykle jen málo ke komercializaci a to je jedna z nejsilnějších slabín a ambivalencí aplikace teorie diferenciaci na média). Autonomní polí mediálního pole, který představoval elitní tisk, ztratil půdu na úkor heteronomního polí reprezentovaného především komerční televizí. Média se, v souladu s Luhmannem, Alexanderem a dalšími, stala ve společnosti

³⁰ Shrnutí Bourdieuvy teorie pole a její aplikace v mediálních studiích se nachází například u Bensona (1998), Marliera (1998), Bensona (2000) a Neveu (2001). Bourdieu nepsal nikdy explicitně o médiích, částečně ve spise *O televizi* (1998). Existuje silná komunita mediálních vědců soustředící se do velké míry kolem sociologie, která vychází z jeho myšlenek.

důležitějšími protagonisty – avšak podle Bourdieho s tím důsledkem, že ostatní kulturní pole ztratila svou autonomii tím, že jsou stále více ovlivňována masovými médii. (Bourdieu tvrdí, že rostoucí prestiž masových médií deformovala zejména akademické pole, kterému stále více dominují „heteronomní“ intelektuálové, jejichž prestiž pramení z oblasti mimo akademický svět.) Bourdieu a ostatní francouzští akademici vykrešlují v rámci této tradice komplexní obraz, ve kterém změna médií vykazuje velkou míru zestejnění.

Otázka moci. Nežastěji se teorii diferenciaci vyčítá, že vůbec nevěnuje pozornost moci. Teorie diferenciaci se obecně zabývá vztahy mezi sociálními institucemi, nikoli mezi aktéry moci nebo jejich zájmy a zpravidla naznačuje, že se moc s procesem diferenciaci jednoduše vytrácí, nebo se do takové míry rozptýlí, že není důležitým prvkem společnosti. Teorie diferenciaci, tak jak je aplikována na studium médií, předpokládá, že moc je nejvíce rozptýlená a nejméně koncentrovaná – a tudíž nejméně důležitá – v rámci vysoce diferencovaného liberálního systému. Jsou rozdíly tři systémů z hlediska distribuce moci skutečné podstatné? Existují důležité rozdíly napříč systémy ve stupni nerovnosti přístupu do médií a v zastoupení jednotlivých zájmů a názorů?

Třebaže existuje literatura zabývající se vztahem médií k strukturám sociální a politické moci v rámci jednotlivých národních tradic, ve skutečnosti zatím tato otázka nebyla komparativně analyzována, a proto je velmi obtížné odpovědět na shora položené otázky.³¹ Všechny systémy, kterými se v této knize zabýváme, jsou systémy pluralitní demokracie. V každém z nich soutěží o vliv a moc široké spektrum politických stran, sociálních skupin a hnutí (organizovaných i neorganizovaných) a mediální systémy tuto pluralitu různými způsoby formují a inkorporují. Zároveň jde o systémy moci. V každém systému existuje strukturovaná nerovnost ve vztazích mezi jednotlivými aktéry; někteří mají větší přístup ke zdrojům nebo lepší pozici pro uplatňování vlivu než ostatní. Média musíme vnímat nejen jako součást procesu demokratické soutěže, ale také jako součást této mocenské struktury.

³¹ Přitom se zdá, že je více literatury z oblasti mediálních studií zaměřené na otázku moci v liberálních zemích než v zemích ostatních. Britští či američtí mediální vědci odkazují například mnohem častěji na Gramscio než Italové. Jedním z důvodů tohoto paradoxu je, že „angloamerická“ tradice kvantitativního empirického výzkumu, která se obecně odklání od otázky moci, je dominantnější ve velké části Evropy než v anglicky hovořících zemích, kde od sedmdesátých let získala významný vliv „kritická“ tradice.

Společně s běžnou představou o nadřazenosti liberálního modelu existuje také tendence mediálních kritiků jednotlivých systémů věřit, že na druhé straně plotu je tráva zelenější. Mediální kritici v liberálních zemích často pohlížejí na demokraticko-korporativistický systém – zejména na Skandinávii s jejími tradičními vazbami médií a organizovaných sociálních skupin – jako na demokratičtější alternativu ke komerčním médiím, která dominují jejich vlastnímu systému. Přitom to, co mohou Britové nebo Američané vnímat jako úžasnou formu pluralismu, vidí skandinávští badatelé spíše jako formu kontroly médií elitami zavedených zájmových proudů. Kritici ze zemí polarizovaného pluralismu pohlížejí na liberální pojetí tisku coby „hlídácho psa“ jako na demokratičtější, zatímco odborníci z liberálních zemí vnímají stejné komerční síly a profesní mechanismy jako limity, které udržují produkci zpravodajství v rámci relativně úzkých ideologických hranic. Bezpochyby existují rozdílné přístupy k tomu, jaké ideje dostanou v mediálních prostoru a které budou dominovat a za jakých podmínek. Na následujících stranách budeme mít možnost se těchto odlišností jen dotknout. Jsme však velmi skeptičti k možnosti seřadit tyto tři modely podle nějaké hierarchie co do otevřenosti jejich veřejné sféry. Nevěříme, že by bylo možné vnímat konvergenci směrem k liberálnímu modelu jako oddělení médií od systémů moci. Jak uvedeme v osmé kapitole, rozrušení starých vazeb mezi médií a organizovanými sociálními skupinami, které je charakteristické pro většinu Evropy, může vést spíše k oslabení rovnováhy zastoupení sociálních zájmů než k větší otevřenosti a různorodosti.

Není snadné určit, je-li moc rozdělena v jednotlivých mediálních systémech více, či méně rovnoměrně, ale je možné se zabývat otázkou, jakým způsobem je moc v jednotlivých systémech uplatňována. Například v zemích demokratického korporativismu byl vztah médií k organizovaným sociálním skupinám tradičně mimořádně silný, zatímco v liberálních zemích hrály podstatnější roli tržní síly (které například vedou média k silnější odpovědnosti k některým segmentům publika než k ostatním) a mechanismy vztahu novinářů k jednotlivým politickým aktérům. Za zmínku stojí ještě jeden obecný rozdíl. Neomarxistické teorie přišly v sedmdesátých letech s rozlišením na „strukturnalistické“ a „instrumentální“ teorie státu (např. Jessop, 1982; Block, 1987).³⁸ *Instrumentální* teorie se soustředí na

³⁸ Tyto práce popisují takzvaný Poulantzasův-Milibandův spor ze sedmdesátých let. Miliband (1969) přišel s rannou a velmi sofistikovanou marxistickou analýzou role médií v rámci systému politické moci.

uplatňování moci jednotlivými aktéry, obvykle vědomým a přímým způsobem, prostřednictvím hrozeb, podnětů, osobních vazeb a podobně. Strukturalistické teorie se zaměřují na neosobní mechanismy nebo struktury, které negativně ovlivňují politický proces a poskytují aktérům nerovný přístup, nebo usměrňují výsledky politického procesu, aniž by u konkrétního aktéra předpokládaly případnou intervenci.³⁹ „Strukturalistické“ teorie státu zdůrazňují „relativní autonomii“ státu vůči společenským třídám a dalším aktérům a to, že stát má do velké míry sklon fungovat podle vlastní logiky, než aby byl ovládan čistě logikou dalších sfér společnosti – zejména ekonomickou logikou vztahů mezi sociálními třídami. Literatura z této oblasti považovala strukturalistické teorie za sofistikovanější než teorie instrumentalistické, na které pohlížela jako na prostoduché „konspirační“ teorie. Nicméně většina této literatury se zaměřovala na zkušenosti systémů Severní Ameriky a severní Evropy; zatímco v jiném kontextu mohou mít instrumentalistické teorie své opodstatnění.

Jak jsme ukázali, pro země polarizovaného pluralismu je charakteristická relativně vysoká úroveň instrumentalizace médií. Instrumentalizace se ovšem vyskytuje také v liberálním a demokraticko-korporativistickém systému; instrumentalistickým způsobem můžeme podstatnou měrou nahlížet na politickou roli Ruperta Murdocha v Británii, Conrada Blacka v Kanadě nebo Axela Springera v Německu. A „strukturnalistické“ formy moci zjevně existují také v polarizovaně-pluralitním systému.⁴⁰ Obecně jsou však strukturální mechanismy pravděpodobně důležitější pro liberální a demokraticko-korporativistické země, kde je relativní autonomie médií větší. Pro tyto mechanismy jsou důležité stabilní žurnalistické postupy, které se rozvinuly zejména ve Spojených státech, v Británii a v Kanadě a které do produkce zpráv vnášejí odlišné vztahy médií vůči jednotlivým zpravodajským zdrojům i kulturní ideologická kritéria „zaznamenání-hodnoty“ a interpretace.

³⁹ Toto rozlišení, které uvádí Lukes (1974), souvisí s dělením na tři druhy moci: moc uplatňovanou přímo aktéry s větším přístupem ke zdrojům, moc pramenící z předpojatosti instituční struktury a moc vycházející z vlivů dominantní kultury.

⁴⁰ Například Sampedro (1987) analyzuje v zásadě institucionální a strukturalistickou perspektivou reportáže o hnutí proti povinné vojenské službě ve Španělsku.

Shrnutí

V této kapitole jsme představili tři modely, které strukturují analýzu osmnácti zemí, jejichž mediální systémy tvoří empirický základ této knihy. Ve druhé části detailně probereme logický a historický vývoj těchto tří modelů a souvislosti mezi proměnnými mediálního systému a systému politického, které můžeme v těchto vzorcích vývoje nacházet, spolu s mírou, jakou konkrétní země do těchto tří modelů zapadají.

Představili jsme také diskusi, která se týká teorie diferenciací jako rámce pro pochopení rozdílů mezi těmito modely a jejich historickým vývojem. Uvedli jsme, že teorie diferenciací proměňuje náš přístup k pochopení širších rozdílů mediálních systémů, zejména svým důrazem na historické prolnání mediálních systémů se systémem politických stran a sociálních skupin založených na třídě, vyznání, etniku a různých úrovních odklonu médií od těchto vztahů. Zároveň jsme uvedli důvody k pochybnostem, zda lze pohlížet na historii médií v západní Evropě a v Severní Americe jako na jednosměrný posun k diferenciaci, nebo zda je možné uspořádat tři modely z hlediska diferenciací do jasné hierarchie. Tento argument podrobněji rozebereme po analýze tří modelů a jejich vývoje ve druhé části a po podrobnějším pojednání o trendu směřujícím ke konvergenci mediálních systémů ve třetí části. Prozatím zůstaneme při tom, že naše použití trojúhelníkového diagramu pro zachycení tří modelů v grafu 4.1 je s teorií diferenciací v přímém rozporu. Pokud bychom věřili, že se mediální systémy rozvinuly v souvislosti s jednosměrným posunem k větší diferenciaci, museli bychom změnit náš trojúhelník na jednu čáru se zeměmi polarizovaného pluralismu na jedné straně, liberálními zeměmi na straně druhé a demokraticko-korporativistickými zeměmi na různých místech mezi nimi. Domníváme se, že čtenář na následujících stranách uvidí, že rozdíly mezi těmito systémy tento způsob prezentace neospravedlňují.

Část 2

Tři modely

Druhá část detailně rozebírá mediální systémy všech tří skupin zemí a zkoumá logiku a historický vývoj jednotlivých modelů, které jsme představili v první části. V páté kapitole probíráme středomořský model neboli model polarizovaného pluralismu; v šesté kapitole severostředoevropský model čili model demokraticko-korporativistický a sedmá kapitola se zabývá severoatlantickým neboli liberálním modelem. U každého příkladu se snažíme zdůraznit jak společné prvky, které definují naše tři modely, tak způsoby, kterými se mediální systémy jednotlivých zemí odlišují od tří ideálních typů. Všechny tři kapitoly druhé části začínají historickým exkurzem o počátcích tisku, pokračují charakteristikou mediálního systému a v závěrečné části se přesouvají k rozboru politického kontextu, ve kterém se mediální systém rozvíjel, a analyzují souvislosti mezi proměnnými mediálního systému uvedenými v druhé kapitole a proměnnými politického systému představenými ve třetí kapitole. Pojednání o třech modelech mediálních systémů jsou v zásadě uspořádána kolem čtyř proměnných navržených v druhé kapitole: vývoje mediálního trhu a zejména masového nákladu tisku, politického pluralismu, žurnalistického profesionalismu a role státu. Nicméně struktura jednotlivých kapitol se liší, protože dané příklady vyžadují rozsáhlejší diskusi na odlišná témata. Například v případě modelu polarizovaného pluralismu jsme se odklonili od původního rozboru novinářské profesionalizace k rozsáhlejšímu pojednání o instrumentalizaci médií; v případě demokraticko-korporativistického modelu jsme zařadili zvláštní pojednání o komplexním vztahu mezi komerčními mediálními trhy a politickým pluralismem.

Středomořský (mediteránní) model neboli model polarizovaného pluralismu

Řecko, Portugalsko a Španělsko svrhly v letech 1974 a 1975 poslední tři autoritativní režimy západní Evropy a započaly úspěšný přechod k liberální demokracii. Tato transformace vyvolala zvýšení zájmu historiků a sociálních vědců o „jižní Evropu“ jakožto o region s odlišnou historickou zkušeností (například Gunther Diamandouos a Phule 1995). Jižní Evropou obvykle rozumíme tři země, které se k demokracii posunuly v polovině sedmdesátých let, a Itálii, jež prodělala tento přechod dříve, avšak s ostatními třemi zeměmi sdílí řadu historických a strukturálních vlastností. Pojednání o jižní Evropě často zmiňují Francii, ačkoli ji téměř vždy berou jen jako okrajový případ. To, co opravdu odlišuje jižní Evropu – a v menším rozsahu i Francii – od zbytku západní Evropy a Severní Ameriky, je prostý fakt, že se zde liberální instituce včetně industriálního kapitalismu vyvinuly později. Síly *ancien régime* (*starého režimu*) – aristokracie vlastníků půdy, absolutistického státu a katolické nebo pravoslavné církve – zde měly silné postavení a liberalismus vznikl až po zdoluhavém politickém konfliktu, který v mnoha případech pokračoval hluboko do 20. století. Důležitým dědictvím tohoto vývoje je skutečnost, že v jižní Evropě zůstalo zachováno širší politické spektrum a ostřejší politické rozdíly než v severní Evropě nebo Severní Americe. Jak jsme ukázali ve třetí kapitole, jde o to, čemu politologové říkají polarizovaný pluralismus. V poslední části této kapitoly se vrátíme k systematickému rozboru toho, jak politický kontext formoval mediální systémy jižní Evropy.

Domníváme se, že opožděný a těžce vybojovaný přechod k demokracii vedl ve středomořském prostoru západní Evropy k odlišným vzorcům vztahů mezi médií a politickou sférou. Masová média středomořských zemí byla přímo zapojena do politických konfliktů, které jsou pro dějiny tohoto regionu určující a které jsou tradičně vnímány jako prostředek ideologického vyjádření a mobilizace politiky. Vývoj trhů komerčních médií byl zároveň relativně slabý a média tak často zůstala závislá na státu, politických stranách, církvi nebo zámožných soukromých osobách, což bránilo profesionalizaci a vývoji médií jako autonomních institucí. Tyto vzorce se mění: síly globalizace, komercializace a sekularizace, které formují média v celé Evropě, působí také ve střeoevropském regionu. Nicméně média středomořských zemí se nadále podstatným způsobem odlišují v souvislosti se svou historií.

Francie je svým mediálním systémem i politickou historií a sociální strukturou zjevně mezním případem. V pojetí našich tří modelů na ni můžeme pohlížet jako na zemi zapadající někam mezi model polarizovaného pluralismu a demokraticko-korporativistický model. Francii jsme se rozhodli zahrnout do středomořských zemí ze dvou důvodů. Za prvé věříme, že sklon politické sféry dominovat médiem, který je pro systémy polarizovaného pluralismu typický, je v dějinách francouzských médií dostatečně silný, takže Francie zapadá do tohoto modelu více než kterákoliv jiná země. Za druhé existuje silná a přímá historická souvislost mezi francouzskými médií a médií dalších zemí jižní Evropy. Právě napoleonská invaze přinesla do Itálie a na Iberský poloostrov moderní noviny a francouzská žurnalistika byla z mnoha ohledů paradigmatem, na němž byla žurnalistika těchto regionů vystavěna.

Politické a literární kořeny novinářství

V jižní Evropě se média rozvinula více jako instituce politického a literárního světa než jako samostatný trh. Při vývoji prvních novin hrála klíčovou roli vrstva obchodní buržoazie severní Evropy a Severní Ameriky, jejíž úspěch v tržní ekonomice závisel na trvalém toku společlivých informací o obchodu, námořní plavbě, technice a politice. Masový tisk se začal rozvíjet v momentě, kdy na trh vstoupila rostoucí střední třída, jak dělníci, tak zemědělci; zároveň se politického procesu začaly zúčastňovat i ženy, organizované v masových politických stranách.

Určité prvky tohoto procesu se samozřejmě odehrávaly i ve středomořských zemích, zejména ve Francii a v severní Itálii. Benátky byly v jisté chvíli nejdů-

ležitějším centrem evropského tiskařského průmyslu a první noviny se zde objevily podobně jako v ostatních obchodních centrech severní Evropy. Avšak nástup protireformace podlomil benátský tiskový průmysl, který byl zastiněn Amsterodámem jako novým centrem tisku (Briggs a Burke, 2002:57-58). Obecně byl vývoj buržoazie v jižní Evropě slabší a první noviny byly více provázány s aristokracií, jejíž bohatství spočívalo více na vlastnictví půdy než na tržních aktivitách. Literární salony popsané v Habermasově knize o veřejné sféře byly navštěvovány více aristokracií než buržoazií a období „literární veřejné sféry“ trvalo v jižní Evropě relativně dlouho. Svět novinářiny popsaný v Balzakových *Zvrácených úžlících* nebo Maupassantově *Miláčkově* byl do velké míry propojen s aristokracií. To platilo také pro italskou žurnalistiku počátku 19. století (pro období, kdy se ve Spojených státech začal vyvíjet *penny press*). Ústřední roli hrálo v Itálii zejména duchovenstvo, které bylo úzce spjato s aristokracií vlastnické půdy (Murialdi, 1986; Farnelli a kol., 1997). Při popisu čtenosti italských novin 19. století Ricuperati (1981:1087) píše: „Nalezli jsme svět setělých lidí, tj. veřejnost tvořenou učenci, teology, univerzitními profesory, členy vědeckých institucí, s podstatným zastoupením duchovních.“ Ricuperati odhaduje, že duchovní tvořili polovinu novinářů pracujících v té době v novinách. Funkci novin bylo v jižní Evropě 19. století vyjadřování názorů, a to jak literárních, tak politických. Balzac popsal tisk jako:

svět schopný vyjadřovat vše, co je periodicky zveřejňováno v literatuře, a kde jedni posuzují jak práci těch, kteří vládnou, tak těch, kteří píší, což jsou dva způsoby, jak vést lidi (citováno podle Ferenci, 1993:28).

Akademici z této oblasti popisují původ žurnalistiky podobně: Italský historik Alberto Asor Rosa (1981) mluví o dvou *filoni (žilách)* v dějinách italské žurnalistiky: literární a politické; a Neveu (1991) píše o „*tropisme littéraire*“ (literárním tropismu) a „*tropisme politique*“ (politickém tropismu) v dějinách francouzské literatury (šrovnaj Chalaby, 1996).

Komerční noviny se objevily s nárůstem nákladu novin v osmdesátých letech 19. století, tedy ve stejné době, kdy se rozvinuly noviny s masovým nákladem v severní Evropě, Severní Americe a východní Asii. Ve středomořských zemích se však skutečný masový tisk nikdy zcela nevyvinul. Nejdále tento proces dospěl ve Francii, a to je jedním z důvodů, proč Francii uvádíme v rámci tohoto modelu. Dnes má Francie vyšší celkový náklad tisku než všechny další středomořské

země, ale nižší než zbývající část západní Evropy. Dějiny francouzského tisku jsou typické ostrými vzestupy a poklesy jak dosažené svobody tisku, tak míry čtenosti. Rané období svobody tisku šlo ruku v ruce s revolucí a Deklarací práv člověka a občana. Náklad novin vzrostl na 300 tisíc výtisků denně, což se blížilo hranici možnosti tehdejší technologie a bylo to více než kdekoliv jinde na světě. Čtenářská veřejnost znásobena umístěním novin na veřejná místa, jako byly kavárny, byla širší než jen aristokratické a buržoazní vrstvy předchozího období, ačkoli nadále zůstala omezena – šlo zhruba o tři miliony ze čtrnácti milionů dospělé populace (Popkin, 1990:82-86). Avšak v roce 1802 celkový náklad pařížských titulů poklesl zpět na 33 tisíc.

Svoboda tisku byla ve Francii znovu ustavena v roce 1881 a období od toho roku do první světové války je obecně vnímáno jako zlatý věk francouzského tisku. V tomto období hrály důležitou úlohu komerční noviny vytvořené částečně podle amerických *penury press* (titul *Le Matin* byl řízen Američanem), které vrátily francouzské noviny zpět na přední místa z hlediska nákladu. Titul *Le Petit Parisien* byl na počátku první světové války se svou distribuční pokrývající většinu Francie a nákladem přes dva miliony výtisků nejprodávanějšími novinami na světě. Francie dosahovala 244 novin na tisíc obyvatel prodaného nákladu, což bylo téměř stejné jako ve Spojených státech s 255 výtisky a více než v Británii se 160 tituly na tisíc obyvatel (Albert, 1983:24-25). V angloamerickém prostoru ovšem převládá komerční tisk, který o sobě tvrdí, že „nezasává vlastní politiku“. Naproti tomu ještě v roce 1914 bylo 80 % pařížských titulů názorovými listy (Thogmartin, 1998:95), ačkoli s ohledem na náklad byl jejich podíl mnohem méně podstatný. A co víc, masový tisk francouzského „zlatého věku“ se nerozvinul do mocného a setrvalého novinového průmyslu. Francouzské komerční noviny, ačkoli dosahovaly vysokých nákladů, nikdy nebyly tak ziskové jako jejich americké a britské protějšky. Francouzský inzertní trh zůstal malý a odhaduje se, že v roce 1936 reklamní příjmy francouzských novin představovaly šestinu až osminu reklamních příjmů britských nebo amerických novin (Thogmartin, 1998:107; Neveu 2001:11-12). Ve třicátých letech 20. století zažíval francouzský novinový průmysl, jehož většina byla kontrolována kartely a proroští korupci, výrazný pokles. Represe a kolaborace s nacisty ještě více poškodily jeho vývoj a po druhé světové válce se zotavil jen částečně.

Zkušenosti Francie přímo ovlivnily zbývající část středomořského regionu, kde je proces vývoje médií velmi podobný, byť byl komerční tisk ostatních zemí slabší

než ve Francii. V Itálii i na Pyrenejském poloostrově započal vzestup tisku počátkem napoleonské invaze a noviny sloužily primárně v boji tradice s modernitou, který se rozhořel během následujících sto padesáti let. Ve Španělsku a v Itálii se v 19. století objevil dynamický názorový tisk, který hrál klíčovou úlohu při ustavení liberálního státu během italského Risorgimenta (obrození) a canovitské restaurace ve Španělsku (Ortiz, 1995). V obou těchto případech byli důležitými političti vůdci – Cánovas a Canalejas ve Španělsku; Cavour a Mazzini v Itálii – novináři i politici současně: noviny byly základním organizačním nástrojem jimi vedených hnutí. V letech 1880-1920 se také rozvinul v omezené míře trh komerčního tisku a noviny experimentovaly s informačně zaměřenou žurnalistikou, která se objevila ve Spojených státech a v Británii. Avšak ekonomická i sociální základna tisku zůstaly nadále omezené. Vývoj tržní ekonomiky byl ve srovnání s liberálními či demokraticko-korporativistickými zeměmi limitovaný. Úroveň gramotnosti byla s výjimkou Francie (Cipolla, 1969), kde hrál silnou roli při šíření vzdělanosti stát (Weber, 1976), nízká. Ve Španělsku bylo ještě v roce 1887 celých 70 % obyvatelstva negramotných, což v roce 1940 platilo pro přibližně jednu třetinu populace (Ortiz, 1995:216). Itálie měla nejen relativně vysoký stupeň negramotnosti – v době sjednocení v roce 1870 představovala téměř 60 % – ale vykazovala také podstatnou jazykovou různorodost. Jen 2-3 % populace rozuměly toskánskému dialektu, který byl v okamžiku sjednocení ustaven jako oficiální jazyk (Vincent 2000:139).⁴ Jazykovou standardizaci Itálie ve skutečnosti přinesla až televize (De Mauro, 1979). V případě Španělska a Portugalska byl vývoj tisku přerušen na mnoho let diktaturou.

První řecké noviny byly exilové listy publikované za turecké okupace, která trvala do třicátých let 19. století. Řecká historie se vyznačuje ostrým politickým konfliktem a častými změnami mezi diktaturou, okupací a demokracií. Řecké noviny se z velké části začaly vyvíjet jako politické listy s omezenou čteností. Až do šedesátých let 20. století vycházely v knižní řečtině, která se odlišovala od *demotiké* používané v každodenním životě. Diktatura v letech 1967-1974 užití *demotiké* v tisku zakázala (Zaharapoulos a Paraschos, 1993). V Portugalsku byla svoboda tisku zavedena v roce 1820, ale během 19. století byla pravidelně přerušována. Nej-

4. Negramotnost poklesla ve všech zemích jižní Evropy až po druhé světové válce a dnes se její úroveň od zbývajících částí Evropy příliš neliší.

důležitější období svobody tisku trvalo od svržení monarchie roku 1910 do začátku Salazarovy diktatury v roce 1926. V období revoluce roku 1974 byl portugalský tisk nejslabším tiskem v Evropě (Seaton a Pimlott, 1980; Agee a Traquina, 1984).

Vývoj komerčního tisku byl v jižní Evropě celkově pomalejší než v liberálních a demokraticko-korporativistických zemích, jejichž vývoj probereme v následujících kapitolách. Na druhou stranu se v Itálii a ve Francii rozvinul na počátku 20. století stranický tisk, který byl v obou zemích součástí dlouhého období demokratické politiky. Z tohoto hlediska se jejich dějiny médií podobají demokraticko-korporativistickým zemím. Jednou z nejpodstatnějších masových stran byla Italská komunistická strana společně s německými sociálními demokraty. Podobně jako masové strany severní Evropy měla hustou síť institucí zahrnující občany s jejich každodenními občanskými a kulturními aktivitami – společenské a sportovní kluby, kulturní organizace, knihovny, ekonomické instituce a komunikační média. Pod vlivem Antonia Gramscioho byl v roce 1924 ustaven jako hlavní orgán PCI (Italské komunistické strany) list *L'Unità* a v šedesátých letech 20. století dosáhl svého nejvyššího nákladu kolem 300 tisíc výtisků. Jeho nedělní vydání mělo dokonce 700 tisíc výtisků – nejvyšší náklad ze všech italských listů (Murialdi, 1986). Svě postavení si udržel do devadesátých let 20. století a stále funguje jako list levnice, ačkoli již není oficiálním stranickým listem. *L'Unità* hrála ústřední roli v širší politické subkultuře, která se v Itálii ustavila kolem komunistické strany. Mezi její aktivity patřil každoroční festival Festa dell'Unità, který se v italských městech stále pořádá a který byl vždy důležitou součástí kolektivního společenského života levice. V jistém období byla strana pro úspěch listu kličová, nejenže poskytovala finanční podporu, ale také distribuci prostřednictvím stranické organizační sítě. Svě vlastní noviny začaly vydávat také další strany – mezi nejdůležitější patřily *Il Popolo* křesťanských demokratů a socialistický titul *L'Avanti*. Tyto noviny byly kličové pro komunikaci masových stran s veřejností, zejména v souvislosti s kontrolou většiny tisku průmyslníky se svými vlastními politickými vazbami a ambicemi, které probereme dále.

Vývoj pluralitního stranického tisku ukončil fašismus, ale znovu se razantně objevil v období následujícím po osvobození, kdy se stranické listy spolu s dalšími politicky orientovanými novinami často svázanými s hnutím odporu (ve Francii například *Combat* vedený filozofem Albertem Camusem, který byl vydáván až do roku 1974) staly průkopníky nových demokratických médií. Padesát procent

italského tisku představoval na konci čtyřicátých let stranický tisk. Silný politický tisk se rozvinul také ve Francii (Barbrook, 1995). Deník komunistické strany *L'Humanité* měl v roce 1947 nejvyšší náklad ze všech francouzských titulů. V roce 1996 jeho náklad klesl pod 60 tisíc výtisků, ale byl nadále vnímán jako důležitá politická platforma. Hodnota připisovaná ideologickým novinám ve francouzské kultuře jasně vyplývá ze skutečnosti, že když byl *L'Humanité* v roce 2001 kvůli přežití nucen prodat vlastnické podíly, aby přežil, stala se novým investorem hlavní komerční televize TF1.

Ve Španělsku a v Portugalsku dusila vývoj masových stran a stranického tisku (obě země mají velmi nízkou úroveň stranického členství) dlouhá období vlády diktatury. Španělsko bylo ovládáno vládní stranou „Prensa del Movimiento“ spojenou s Frankovou „Movimiento Nacional“ (národním hnutím), ale stranické deníky nehrály ani v demokratickém období významnou roli. V Portugalsku vládla Salazarova diktatura, která nebyla stranicky mobilizujícím režimem a nikdy nekládla velký důraz na tisk, i když se stranický tisk rozvinul už v období demokracie. V Řecku, z poněkud odlišných důvodů souvisejících s převládáním politického klientelismu, se masové strany až do sedmdesátých let 20. století v zásadě nevyvinuly. A tak ani zde nebyl opravdový stranický tisk nikdy příliš silný – ačkoli, jak ukážeme, jsou soukromé vlastněné deníky většinou silné stranici.

Ve středomořských zemích hrála důležitou roli média napojená na církve, stejně jako v některých zemích demokraticko-korporativistického modelu (například v Nizozemsku). Katolíky vlastněný list *Ya* měl v jednom období v sedmdesátých letech 20. století nejvyšší náklad ve Španělsku; ve Francii hrál důležitou úlohu liberální katolický list *La Croix*. Ve Španělsku i v Portugalsku vlastní církve důležitě rozhlasové sítě a v Portugalsku vlastnila také televizní síť. V Itálii jsou katolické deníky dokonce ještě důležitější: *L'Osservatore Romano* je oficiálním listem katolické církve; *L'Avvenire* je deníkem italské biskupské konference; a lokální církve vlastní několik titulů v severní Itálii.

Noviny ve středomořských zemích – ať komerčně vlastněné nebo spojené se stranami, nebo církví – psaly většinou pro vzdělané elity, které se zajímaly o svět politiky. K tomu se době vyjádřil italský novinář Forcella v eseji z roku 1959 nazvaném *Millecinquecento lettori* (Patnáct set čtenářů):

Novinář zabývající se politikou může v naší zemi počítat s patnácti sty čtenáři; ministři a podřízenými sekretariáty (všemi), členy parlamentu (některými), stranickými a odbornářskými vůdci, vedením duchovenstva a průmyslníky, kteří chtějí ukázat svou dobrou informovanost. Ačkoli noviny prodávají tři sta tisíc výtisků, zbývající nebereme v úvahu. Není jasné, zda běžní čtenáři první stránky listů vůbec čtou, a jejich vliv je v každém případě minimální. Celý systém je uspořádán kolem vztahu novinářů ke skupinám privilegovaných čtenářů.

Počínaje sedmdesátými a osmdesátými lety 20. století zažívaly všechny středomořské země posun směrem k tržněji orientovanému tisku. *La Repubblica* v Itálii, *Público* v Portugalsku, *El País*, *Diario 16* (v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století) a *El Periódico de Catalunya* ve Španělsku a *Liberación* ve Francii se snažily agresivně zvýšit náklad prostřednictvím žurnalistiky kombinující dřívější zaměření na politiku s větším množstvím lidsky jímavých příběhů, přehledových zpráv a více grafickými prezentacemi a podobně. Španělsko a Portugalsko patřily v devadesátých letech 20. století mezi jediné země světa, kterým rostl agregovaný náklad tisku. Tyto deníky, byť se nezaměřují na pouhých patnáct set čtenářů, nadále oslovují vlivně a vzdělané menšiny se specifickou politickou a kulturní identitou v rámci společnosti (např. Delberghe, 2000). Pohled nazpět na tabulku 2.1 potvrzuje, že náklady novin zůstávají ve středomořském regionu nejnižší v Evropě, rozpínají se od 78 výtisků na tisíc obyvatel v Řecku (v roce 2000) do 190 výtisků ve Francii. Za zmínku stojí dvě další vlastnosti tiskového trhu středomořských zemí. Jsou zde dost velké genderové rozdíly ve čtenosti tisku, které odrážejí blízkost tisku světu politiky a tradici vyloučení žen z politické sféry a zároveň historicky vysokou negrativitu žen (ve Španělsku dosahovala v roce 1910 70 % [Vincent 2000:10]). Tabulka 2.2 ukazuje, že Portugalsko, Španělsko, Itálie a Řecko vykazovaly větší rozdíly čtenosti novin z hlediska rodu než ostatní analyzované země. Například v případě Španělska se ke každodenní četbě novin hlásí 47 % mužů a 26 % žen. Novinový průmysl ve středomořské oblasti je také mnohem závislejší na státním prodeji než na předplatném – ve všech středomořských zemích, vyjma Francie, se prodá více než 90 % výtisků na stáncích, ve srovnání s 59 % podílem v Británii, 28 % ve Švédsku nebo 10 % v Nizozemsku (World Association of Newspapers 2001).

Ve středomořské oblasti prakticky chybí bulvární nebo senzační populární noviny vyjma *France Soir*, jehož náklad od osmdesátých let 20. století podstatně pokle-

sl.⁴³ Obě snahy zavést ve Španělsku bulvární tisk se vážou jednak k osobě německého vydavatele Axel Springer, jednak k listu *Daily Mirror*, ztroskotaly z několika příčin (Barrera, 1995:137–139). Roli populárního tisku v jižní Evropě vyplňují časopisy a časopisy, které mají ve všech zemích důležité postavení a do určité míry splňují nároky týdeníků zaměřujících se na celebrity a lidsky jímavé příběhy s převládajícím ženským čtenářstvem, které Španělsko nazývá *prensa del corazón*.⁴⁴ Ve chvíli, kdy jsme dávali tuto knihu do tisku, měly sportovní deníky v Itálii celkový náklad více než 800 tisíc výtisků, ve Španělsku 650 tisíc a v Portugalsku 200 tisíc (na rozdíl od 280 tisíc výtisků čtyř hlavních obecně zaměřených listů dohromady). Musíme poznamenat, že přepočty nákladů na tisíc obyvatel, jak je uvádíme ve druhé kapitole, zahrnují sportovní tisk a nadsazují tak náklady novin zemi jižní Evropy. V zemích této oblasti se také v zásadě nerozvíjel regionální tisk, s výjimkou Francie, kde představuje přibližně 70 % novinového nákladu; jeho čtenářstvo je méně elitářské a s menším podílem mužů, než je tomu u celostátního tisku. Nejprodávanejším francouzským deníkem je provinční list *Ouest France* s nákladem kolem 700 tisíc výtisků.

V jižní Evropě se nikdy nerozvinuly noviny s masovým nákladem částečně z toho důvodu, že až do poloviny 20. století chyběly ekonomické a politické podmínky pro vývoj mediálních trhů, tedy až do doby, kdy se stal důležitým médiem rozhlas a objevila se televize. Zdá se nepravděpodobné, že by jakákoli země, ve které by noviny nedosáhly na konci 19. století masového nákladu, ho později dosáhla. Jedními opravdu masovými médii jsou v jižní Evropě elektronická média, která proto mají obzvláště silnou důležitost při utváření názorů masové veřejnosti.

⁴³ Jistý čas byl senzacivním listem také *Le Parisien*, ten se však proměnil v respektovaný regionální titul pářížského regionu. Ani *Le Parisien*, ani *France Soir* nebyly nikdy tak senzacivní jako britské bulvární tituly.

⁴⁴ Nejvýznamnější z nich je *12 Holo*, který vychází od třicátých let 20. století. Právě *Holo* poskytl svůj první premiéřský rozhovor Felipe González (Barrera 1995: 177). Stejná společnost vydává v Británii *Hello! Holo!*; španělsky je méně bulvární. V jednom případě titul koupil nudistické obrázky princezny Diany, aby je mohly použít další bulvární noviny, ale sám je neotiskl.

Politický paralelismus

Média středomořských zemí, jak ukazuje jejich historický vývoj, jsou relativně silně politizovaná a existuje zde intenzivní politický paralelismus. Žurnalistický styl klade podstatný důraz na komentáře. Noviny mají tendenci zastupovat odlišné politické proudy, což se odráží v odlišných politických postojích jejich čtenářů. V určitých momentech hrají noviny aktivní roli, mobilizují čtenáře, aby tak získali podporu v rámci politických sporů. Vysílání veřejné služby bývá částečně zpolitizováno. Jak novináři, tak vlastníci médií často mají vazby nebo napojení na politiku a novináři se vcelku běžně stávají politiky a naopak.

Evidentním příkladem tohoto modelu je Řecko. Řecké noviny byly od dob exilového tisku především politickým nástrojem, kulturně byly ukotveny ve vášnivých ideologických sporech a byly často navázány na stát nebo strany, které poskytovaly finanční dotace, pomáhaly s distribucí a poskytovaly další formy asistence. Široké spektrum ideologií odráží zejména řada atenských novin a jejich tón je často velmi polemický. Zaharapoulos a Paraschos (1993) uvádějí příklady novinových titulů při příležitosti návštěvy George Bushe staršího v Řecku v roce 1991, kde najdeme škálu výroků od „Národní úspěch, kyperská otázka vyřešena“ po „Frigidní Bush: Kypř není Kuvait, řekl Caesar“. Řečtí novináři bývají hodně názorově vyhranění a politicky angažováni a často usilují o politická křesla.

Politická identifikace francouzských novin sahá od zjevně ideologických listů, jako jsou *L'Humanité* a *La Croix*, k relativně apolitickým regionálním listům. Hlavní pařížské deníky odrážejí širší politické proudy. *Le Monde* a *Libération* reprezentují levý střed a *Le Figaro* a *France-Soir* střed pravý. Polemický styl, který vidíme v Řecku a který byl dříve doma také ve Francii, se dnes většinou vytrácí (Charon, 1990). Ovšem, jak píše Albert (1983), stále platí:

Francouzská žurnalistika byla vždy více žurnalistikou názorovou než pozorovací; to vede k nadřazenosti komentáře a kroniky nad shrnutími a reportážemi. Na vyjadřování idejí měla stejný zájem jako na uvádění faktů... Tím se zásadně liší od anglosaské žurnalistiky, pro níž měly vždy větší prioritu zprávy než komentáře.

Tabulka 5.1 Funkce odstavců v amerických a francouzských zpravodajských člancích

	Reportující	Kontextová	Interpretační	Názorová
<i>Le Monde</i>	76,6 %	7,5	17,1	6,6
<i>Le Figaro</i>	70,0	11,3	13,4	5,2
<i>The New York Times</i>	90,3	4,5	4,8	0,4

Podle Ferencziho byly na začátku vývoje masového tisku ve Francii využity klíčové prvky angloamerického modelu založeného na zpravodajství a na informacích. Články jasné „doktrínou nebo reflexe“ uvolnily cestu žurnalistice, která kombinovala reportáž a komentář. Důraz na komentář, stejně jako důraz na styl zůstaly součástí francouzského modelu žurnalistiky odlišujícího se od angloamerického modelu. Jak detailněji ukážeme na konci této kapitoly, žurnalistika orientující se na informace vstoupila do francouzské žurnalistiky ještě silněji v posledních dekáдах 20. století, například běžným rozšířením investigativní žurnalistiky. Francouzská žurnalistika přitom stále klade relativně silný důraz na komentář, který je odrazem jejich politických kořenů. Tabulka 5.1 ukazuje výsledky obsahové analýzy listů *The New York Times*, *Le Monde* a *Le Figaro* a analyzuje vzorky informování o domácí politice v šedesátých a v devadesátých letech 20. století. Uvádí procenta odstavců věnovaných čtyřem novinářským stylům: referátu o událostech a tvrzeních, zachycení kontextu, poskytnutí interpretace (obvykle včetně komentáře o motivech, příčinách nebo důsledcích akcí či událostí) a poskytování názorů.⁴⁴ U všech tří listů převládá referát, který představoval 90 % odstavců *The New York Times* a více než 70 % odstavců francouzských deníků. Avšak francouzský tisk kladl silnější důraz na kontext, interpretaci a názor, z nichž poslední představoval 6,6 % odstavců *Le Monde* a méně než 1 % *The New York Times*. Když byly články *Times* kódovány jako názor, obsahovaly obvykle novinářovy závěry vycházející z diskutovaných skutečností; v případě francouzského tisku převládaly odstavce zabarvené politickým

⁴⁴ Vzorok obsahoval 318 článků a 1479 odstavců listu *Le Monde*; 308 článků a 1350 odstavců listu *Le Figaro*; a 358 článků a 3189 odstavců deníku *The New York Times*. Data byla vybrána náhodně z let 1965–1967 a 1995–1997 a každý druhý článek zabývající se domácí politikou byl kódován. Odstavce byly kódovány z hlediska převládajícího stylu u odstavců, které měly více stylů, byla upřednostněna aktivnější forma žurnalistiky před méně aktivní formou, názor před interpretací, poskytnutí kontextu před prostým referátem. Kódování francouzských deníků provedl Rod Benson a kódování amerických listů Mauro Porto.

stranění nebo hodnotové soudy politických akcí. Mezi dvěma dekadami, které jsme studovali, šedesátými a devadesátými lety jsme nenašli žádné konzistentní rozdíly.

Uvedme jeden typický příklad komentářové orientovaného informování o politice z francouzského tisku. 21. června 1991 se hlavní zpráva v *Le Monde* zabývá-la „polemickou týkající se přístěhovalectví“ mezi socialistickou předsedkyní vlády Edith Cressonovou a konzervativním politikem Jacquem Chirakem. Pod titulem byl uveden „*chapeau*“ neboli „klobouk“ (u nás perex – pozn. red.), odstavec, který američtí novináři označují jako zakotvení příběhu, kterým bylo tvrzení Cressonové z předchozího dne kritizující Chiraka. Následoval článek Bruna Frappaata, jednoho z hlavních politických komentátorů listu, který začínal asi takto (pokud lze překladem vystihnout typický francouzský literární styl):

Ano, imigrace představuje pro Francii problém. Vlády si za třicet let ani nevěš-ly, že k ní dochází, nebyly schopny se řádně připravit. Ano, neúčinnost opatření je obecná a představitost selhala, až na nižší sociální vrstvy společnosti. Ano, ekonomická deprese zvyšuje hořkost a napětí.

S neschopností souvisejí dvě témata: odmítání cizinců a hysterie. Svatouškov-ská levice nedokáže skrýt své znepokojení nad nepochoybnitelnými fakty. Pra- vícoví extremisté získávají každým dnem pádu pod nohama svým hospodským pokříkem a s řešením „Pošlete je, vodkud přišli!“

Novinkou je, že pravice razí jedno heslo a chystá se k nástupu k volebním urnám. Jacques Chirac mluvil v Orléans 19. června o „předávkování cizinci“ a bědoval nad „francouzským dělníkem“, sousedem imigrantů ze stejného patra, kteří ho přivádějí k šílenství „hlukem a smradem“. Michel Poiniatowski (konzer- vativní politik) v (rozhovoru pro) *Le Figaro* tvrdí, že zašel dál než Jean Marie Le Pen (vůdce protiimigrantské Národní fronty). Někteří slova opravdu smrdí.

V Itálii byla – stejně jako ve Francii – předchozí tradice politizovaného tisku posíle- na zkušeností fašistické diktatury a následného osvobození. Během fašismu se sa- mozřejmě očekávalo, že média budou sloužit politickým cílům – Mussolini byl no- vinář. A s osvobozením byly první novinové licence uděleny antifašistickým politic- kým silám. Jak jsme už uvedli, stranický tisk byl v období po osvobození mimo- řádně důležitý. Jakmile se znovu objevil komerční tisk, chtěl si rovněž podržet politickou orientaci, což vysvětlíme později. Obecným jevem se stala žurnalistika orientovaná na komentáře. Citujme ještě jednou Forcellu (1959):

Když jsem začínal s žurnalistikou, myslel jsem, že novinářství jsou především in- formace, fakta, zprávy... S nelibostí jsem však krok za krokem zjišťoval, že jsem byl oklamán. Pro politického novináře fakta nikdy nemluví sama za sebe. Vždy říkájí příliš moc, nebo málo. Pokud říkajíj příliš, musíte docílit, aby promlouvala mírněji, pokud říkajíj málo, musíte je zasadit tak, aby měla přesný význam. Jas- nost je nechtěným produktem novinářiny (454).

Dominantní formou politických reportáží byl v padesátých a šedesátých letech typ článků nazývaný *postone*, psané prestižními novináři a zařazovaný na první stranu (Dardano, 1976), který kombinoval přehled hlavního politického vývoje daného dne s osobním komentářem novináře (forma podobající se do velké míry tomu, čo Francouzi nazývají *chronique* a Španělé *crónica*). Dokonce ani na začátku sedmdesá- tých let, kdy se objevilo více trzně orientovaných listů, se bulvár nevzdal politické identity či komentářové žurnalistiky (Mancini, 2000a; Roidi, 2001). V Itálii byla průkopníkem posunu k tržněji orientovanému novinovému průmyslu *La Repubbli- ca*. Představila barvitější psaní a grafickou prezentaci; rozšířila svou agendu a zařa- díla do ní více zábavy a kultury, a také sportu a zločinu; jako reportérky zaměst- nala také ženy a zvýšila čtenost mezi ženami. Stále však šlo o list levice a důležitý příklad titulu, který podle slov svého zakladatele Eugenia Scalfariho: „poskytuje spíše orientaci než pouhá fakta“ (citováno podle Poggioli, 1991:6). V prvním vydá- ní listu *La Repubblica* (14. ledna 1976, s. 6) Scalfari napsal:

Tyto noviny se od ostatních trochu liší: jde o informační deník, který nepředstí- rá, že bude následovat iluzorní politickou neutralitu, ale explicitně deklaruje, že se přiklání na jednu stranu politické bitvy. Je vytvářen lidmi, kteří patří k mohutné- mu proudu italské levice.

V devadesátých letech 20. století se další italské listy, *L'Indipendente* a *Il Giorna- le*, při svém hledání čtenářů posunuly směrem k vyššímu stupni senzacčnosti, která se projevovala do té doby naznamány expresivními titulky. Oba listy jsou poměrně silně politické – *L'Indipendente* blízký pravcové Lize Severu a *Il Giornale* je hlasem Berlusconiho Forza Italia. Historie titulu *L'Indipendente* je ilustrací italské novinář- ské kultury: Začal jako italský protějšek anglosaských „objektivních“ neutrálních novin s „odměřenými“ titulky a velmi nízkou mírou dramatizace zpráv. Pokus byl neúspěšný. Jeho náklad zůstal nízký a šéfredaktor a zakladatel listu byl brzy nucen rezignovat. Vlastníci jmenovali nového šéfredaktora, Victoria Feltriho, zná- mého jako bojovného novináře, a deník se brzy stal „neoficiálním hlasem“ Ligy

severu. Některé italské listy, zejména *La Stampa* nebo *Il Corriere della Sera* tihly více k informacím a méně ke komentářům než listy typu *La Repubblica*. Obecně ale komentářově orientovaná žurnalistika posun italského tisku k silnější tržní orientaci přezila. Lze říci, že politické stranění se u italského tisku intenzivně projevilo zejména po vstupu Berlusconiho do politiky.

Společným projevem politického paralelismu je podstatná diferenciacie médií z hlediska politické orientace jejich publika. Tabulka 5.2 uvádí politickou orientaci čtenářů italských novin v roce 1996. Číslo ukazuje, že politika stále silně ovlivňuje výběr italských novin čtenáři.

Tabulka 5.2 Paralelismus mezi stranami a tiskem z hlediska čtenosti italských novin, 1996

	Komunisté	Demokratická levice	Lidová strana	Liga Severu	Forza Italia	Národní aliance
<i>Corriere della Sera</i>	64	89	120	100	111	100
<i>La Repubblica</i>	124	156	122	54	34	62
<i>La Stampa</i>	71	105	81	215	98	85
<i>Il Giornale</i>	28	22	8	57	260	188
<i>Il Giorno</i>	0	75	61	246	164	93
<i>La Nazione</i>	84	70	193	0	88	153
<i>Il Mattino</i>	97	88	135	13	99	162
<i>Resto del Carlino</i>	126	111	135	56	83	85
<i>Gazzetta Mezzogiorno</i>	50	87	27	0	97	203
<i>L'Unità</i>	165	245	19	19	19	35
<i>L'Avenire</i>	47	47	613	60	27	60

Zdroj: Sani (2001:205).

Šraf ukazuje množství voličů daných stran, kteří čtou jednotlivé listy v přepočtu na sto čtenářů daného listu v celkové populaci. Číslo přesahující 100 tak ukazuje, že voliči dané strany jsou mezi čtenáři listu zastoupeni nadprůměrně; čísla pod 100 pak odkazují na podprůměrné zastoupení.

Italské noviny často přebírají aktivistickou úlohu a mobilizují své čtenáře. Podporují tak politické dění a účastní se politických událostí. To bylo hlavní rolí stranického tisku, byť se nikdy netýkalo výhradně jen jeho. Také komerční tisk často přináší informace, jak se dostat na politickou demonstraci a čas od času se angažuje v politických sporech. Zvlášť dramatickým případem byl průběh referenda ke zrušení nového italského zákona povolujícího rozvod v roce 1974, kdy celá titulní

strana listu *Il Messaggero* skandovala slovo „Noi“ Aktivistickou rolí často sehrávají jednotliví novináři; vůdce novinářských odborů vedl demonstraci proti policejním zásahům namířeným proti demonstrantům protestujícím proti kongresu Světové obchodní organizace v Janově v roce 2001.

Tradice pluralitního a politicky angažovaného tisku byla ve Španělsku a v Portugalsku přerušena diktaturou. V Portugalsku byla demokracie obnovena za dramatických okolností revolucí roku 1974. S radikální revolucí převzali noviny a rozhlasové stanice zpolitizování novináři. Svaz novinářů popsal jejich roli takto:

Noviny by měly být zformovány jako orgány protifašistického, protikolonialního a protimperialistického boje, které stojí nesmlouvavě na straně zájmů a úsilí pracujících, dělníků, rolníků, lidových mas a vykořisťovaných (citováno podle Agee a Traquina, 1984:13).

Jakmile došlo k rozvoji politických stran, noviny se s nimi začaly spojovat. Často byly financovány stranami nebo státem – řadu novin vlastnily před revolucí banky a v okamžiku, kdy byly banky znárodněny, staly se noviny majetkem státu. V osmdesátých letech byly státem vlastněné noviny privatizovány a tiskový a rozhlasový průmysl se přiblížil komerční sféře, takže stupeň stranické politizace tak významně poklesl.

Španělský přechod k demokracii byl pozvolnější a byl řízen elitami. Při absenci zformovaných demokratických institucí „sloužila média jako informační kanály co do postupu politické změny zaváděné reformní Suárezovou vládou a zároveň jako platforma pro artikulaci politických požadavků nově se formujících politických a odborových organizací“ (Gunther, Montero a Wert, 2000:45). Nový pluralitní tisk nazývaný *Parlamento de Papel* (Papírový parlament) se objevil v komerčním kontextu, avšak se silnými politickými vazbami. Klíčovou událostí bylo zahájení vydávání deníku *El País* v roce 1976 komerčním mediálním konglomerátem PRISA; jeho hlavní akcionáři představovali zástupce politických rodin, které vládly během přechodu k demokracii“ (Gunther, Montero a Wert, 2000:45). *El País* se o několik měsíců později spojil s *Diario 16*. V období transformace byl mezi španělskými novináři běžný obhajující přístup, často vnímali jako svou základní roli propagaci nového demokratického režimu a opozici vůči frankismu. Canel, Rodriguez a Sánchez (2000:128–132) a Canel a Piqué (1998) zjistili, že na konci devadesátých let 20. století 40–50% španělských novinářů vnímalo jakou důležitou součást novi-

nášské role „propagací určitých hodnot a idejí“ a „ovlivňování veřejnosti“. Obhajující orientace byla nejběžnější mezi staršími novináři, kteří pracovali už v období transformace.

Zatímco ve většině Evropy politický paralelismus v posledních dekáдах 20. století ustupoval, v nové španělské demokracii byl na vzestupu a vedl k rozdělení většiny médií na dva soupeřící tábory. Z tohoto hlediska zde existuje paralela s Itálií, kde v posledních letech rovněž vzrostlo stranění tisku. Když se v roce 1982 dostala k moci španělská socialistická strana pracujících (PSOE) a skončila úvodní fáze přechodu k demokracii, PRISA, která představovala nejdůležitější rozhlasovou síť, vydavatelské a televizní zájmy, se úžeji spojila s novou vládnoucí elitou a její vlastník se stal důležitým poradcem premiéra Felípe Gonzáleze. Začal se formovat opoziční tábor kolem tradičních konzervativních novin ABC (historicky spojených s monarchistickým hnutím), církví vlastněným rádiem COPE a novým listem *El Mundo*, který vznikl v roce 1989 v důsledku konfliktu s *Diario 16*. V době, kdy byla PSOE u moci, ho četli stoupenci dvou hlavních opozičních skupin, konzervativní Lidové strany (Partido Popular) a Izquierda Unida (Sjednocené levice, IU), jež jímž jádrem je komunistická strana. Gunther, Montero a Wert (2000) uvádějí data ze španělského volebního průzkumu – uvedená v tabulce 5.3 –, která ukazují, že stejné jako v Itálii také ve Španělsku odrážá čtenost celostátních novin politické rozdělení populace. *El Mundo* jako opoziční list postavil svou popularitu do velké míry na zveřejnění série skandálů včetně financování PSOE a porušování lidských práv ve válce proti basckým separatistům. Gunther, Montero a Wert uvádějí, že čtenáři *El Mundo* a ABC vnímali korupci jako závažný problém mnohem víc než čtenáři *El País*.

Jakmile začaly být volby v devadesátých letech diferencovanější, vzrostlo stranění médií i tlak vlády. Poté co v roce 1996 převzala úřad Lidová strana (Partido Popular), přeshla média seskupená kolem konglomerátu PRISA do opozičního tábora. Provládní tábor zformovaný kolem *El Mundo*, COPE a zprivatizované telekomunikační společnosti Telefonía de España (vedená dávným přítelem premiéra Josepha Marí Aznara), který získal kontrolu nad soukromou televizní společností Antena 3 a rozhlasovou síť Ondra Cero a spustil konkurenční satelitní televizní vysílání, aby konkuroval stanicí Canal Plus společnosti PRISA (Bustamante, 2000). Stranou těchto dvou táborů zůstal z hlavních celostátních médií jen soukromý televizní kanál Tele 5, většinou ovládaný zahraničním kapitálem. Regionální média často odrážejí

vlastní politické poměry panující v autonomních regionech – barcelonský list *La Vanguardia* má například blízko ke katalánským nacionalistům CiU.⁴⁵ Kromě návazání na přerušenu tradici politického tisku ve Španělsku měla silný vliv americká forma profesionalismu, alespoň co se týče novějších listů (tradičně konzervativní list *ABC* byl typický mnohem jasnějším ideologickým stylem).⁴⁶ Profesní pravidla *El País* (1996) na první straně uvádějí: „Informace a názory by měly být od sebe jasně oddělovány.“ Nicméně i u novějších španělských listů koexistuje tradice stranění s vlivem neutrálního profesionalismu. Například Pedro J. Ramirez, šéfredaktor *El Mundo*, napsal ve svém úvodním článku představujícím list, že se stane „organem radikálně bránícím své přesvědčení“ (citováno podle Barrera, 1995:126). U kontroverzních témat narážime na ostré politické rozdíly španělských médií, projevující se kontroverzními titulkami, způsoby selekce a důrazu (a to jak u článků, tak fotografií) a ostrou polemiku v editorialech. Uvedme jeden příklad – na španělský standard celkem mírný. Když se španělský soudce Baltasar Garzón rozhodl přivést bývalého chilského diktátora Augusta Pinocheta ke španělskému soudu, zpracovávala média stranici odlišným táborem případ zcela rozdílným způsobem: španělská levice vnímala pravici jako ve svém jádru stále fašistickou, Pinochetův případ tak měl podstatné ideologické implikace. Když tedy španělský ministr zahraničí Matutes komentoval rozhodnutí chilského prezidenta Freie čelit španělskému požadavku vydání Pinocheta Mezinárodnímu soudnímu dvoru (20. září 1999), otiskl *El País* titulek „Matutes tleská rozhodnutí Chile předložit Pinochetův případ haagskému tribunálu“ – a spojil tak vládu Lidové strany s porážkou Pinocheta. *El Mundo* žádnou takovou porážku Pinocheta v ministrově tvrzení nenalezl: „Matutes tvrdí, že Frei jednal v Pinochetově případě pod nátlakem“. Jeden z výzkumů španělských novinářů ukázal, že více než 85 % z nich věří, že se informace a názory často prolinají (Ortega a Humanes, 2000:168).

⁴⁵ Barrera (1995: 106ff) pojednává o vývoji jeho politické orientace během období vlády PSOE mnohem detailněji.

⁴⁶ Gunther, Montero a Wert (2000: 55) tvrdí, že jak ABC, tak *El Mundo* směřují zprávy a názory více, než je tomu u *El País*.

Politický paralelismus ve vysílání veřejné služby

Ve stredomořských zemích měly sklon k částečné politizaci i systémy vysílání veřejné služby, které inklinovaly k systémům „politicky vládnoucí nad vysíláním“. Klasickým případem toho, co v druhé kapitole nazýváme „vládním modelem“ řízení vysílání, byla francouzská televize za de Gaullovy vlády. Podle de Gaulla byla kontrola vysílání důležitá pro efektivní vládnutí. Vedení média veřejné služby Radio Television Française (RTF) jmenoval až do roku 1964 přímo ministr informací a ještě později bylo pod striktní politickou kontrolou (Kuhn 1995). Změny ve francouzské vládě se během šedesátých a sedmdesátých let přímo odrážely v personálním složení a politice vysílání veřejné služby úplně stejně jako v ostatních vládních institucích. Francie se v roce 1989 po sérii reformech v osmdesátých letech 20. století, které nedokázaly ustavit nezávislého regulátora vysílání – hlavně kvůli vládám, jež nechtěly zavést jmenování na jiném základě než na základě politické loajality –, od vládního modelu (Kuhn, 1995; Hoffmann-Riem, 1996) podstatně odklonila zformováním Conseil Supérieur de l'Audiotvisuel (CSA). Třetinu členů CSA jmenuje prezident republiky a po jedné třetině předseda Senátu a sněmovny, což je vzorec používaný také v případě ústavního soudu. Každé dva roky je obměňována třetina členů, čímž je zabráněno, aby jmenování CSA souviselo s formováním vlády. Při jmenování členů se upřednostňuje odbornost před politickou loajalitou. Podle Dagnaudovy (2000:37–39) analýzy nové vlády nadále úspěšně prosazují jmenování ředitelů kanálů veřejnoprávní televize. Avšak zprostředkující role CSA podstatně omezuje schopnost vlády vměšovat se do řízení těchto kanálů.

V Řecku, Portugalsku i Španělsku má politická majorita efektivní kontrolu nad vysíláním veřejné služby, ačkoli u země Pyrenejského poloostrova je tato kontrola menší. V Řecku je kontrola přímá, stejně jako byla v gaulistické Francii, ředitel státní vysílací společnosti ERT podléhá ministerstvu tisku a masových médií. Reprezentativní Národní rozhlasová a televizní rada, jejíž členové jsou jmenováni parlamentními stranami podle proporčního zastoupení, má poradní funkci. Portugalská televize veřejné služby je korporací, jejíž kapitál je spravován státem. Vláda jmenuje její ředitele, avšak silně nezávislý Vyšší úřad pro komunikaci společnosti (High Authority for Social Communication), který je do jisté míry vytvořen podle modelu francouzských institucí, má dohlížecí funkci a schvaluje jmenování nových ředitelů. Existuje zde také poradní Opinion Council (Rada veřejného mínění), ve které jsou zastoupeny „sociálně relevantní skupiny“, podobně jako v německém

systému – ačkoli má jen poradní charakter. Ve Španělsku je řídicí orgán Grupo Radio Televisión Española (RTVE) jmenován parlamentními stranami a musí být schválen dvoutřetinovou většinou. Španělsko je v zásadě většinovým systémem (viz třetí kapitola) – PSOE vládla s absolutní většinou a PP získala absolutní většinu po volbách v roce 2000 –, takže jmenování parlamentem podle proporčního zastoupení představuje majoritní kontrolu, ačkoli požadavek dvoutřetinové většiny vyžaduje seriózní vyjednávání s opozicí. Rada jmenovaná po volbách roku 2000 byla složena z šesti zástupců Partido Popular (čtyři z nich byli shodou okolností novináři) a po jednom z nacionalistických stran Katalánska a Kanárských ostrovů a čtyř zástupců opoziční strany PSOE; IU a baskičtí nacionalisté nebyli zastoupeni. Členové rady jsou jmenováni jako zástupci strany a jak vláda PSOE, tak vláda PP prováděly ve vztahu k vysílání veřejné služby intervenční politiku. Informování o politice nemůže ignorovat rozdělení španělských politických sil, ale zjevně se příklání k politickým zájmům vládnoucí strany (Bustamante, 1989; o volebním zpravodajství Rospir, 1996; Fernández a Santana, 2000). Podobné systémy vysílání veřejné služby převládají i na regionální úrovni, ačkoli se politická majorita v různých regionech liší. Data z výzkumu provedeného Guntherem, Monterem a Werthem (2000) ukazují, že se diváci různých televizních programů – TVE nebo různých komerčních vysílatelů – odlišují z hlediska svých politických preferencí stejně jako v případě čtenosti novin. To platí i pro rozhlasové posluchače. Španělské rádio je typické silné polemickými diskusními programy – *tertulias* –, kterým je připisován velký politický vliv.

Francie, Řecko, Španělsko a Portugalsko představují v zásadě většinové systémy. Itálie má konsenzuální systém a politizace vysílání zde na sebe vzala jinou podobu. Někdejší katolická kultura si v padesátých a šedesátých letech udržela svou dominantní v italském společenském životě a italské politice dominovali křesťanští demokraté. Tuto dominanci odrážel italský veřejnoprávní kanál RAI. Sekularizace italské společnosti vedla v sedmdesátých letech ke změně politické rovnováhy. Byla podlomena dominance Křesťanských demokratů a ti museli čím dál více sdílet moc s takzvanými „sekulárními stranami“, a do jisté míry dokonce s komunistickou opozicí. Kontrola RAI se přesunula z vlády na parlament a RAI byla silněji zapojena do systému *lottrizzazione* (zhruba „spravedlivé dělení“, původně procentní rozdělení podílu na zviditelnění jednotlivých stran ve zpravodajství podle zastoupení v ital-

ském parlamentu – pozn. red.), jehož prostřednictvím si strany dělily moc a zdroje, i když vládní strany měly nadále převládající postavení (Chiarenza, 2002).

V osmdesátých letech se objevil systém, který připsal kontrolu prvního kanálu RAI křesťanským demokratům, RAI 2 sekulárním stranám a kanálu RAI 3, původně zamýšleného jako regionální kanál, komunistické opozici. *Lettrizzazione* ovlivňovala nejen jmenování do Správní rady RAI a ředitele tří kanálů, ale také jmenování většiny lidí na nižších úrovních organizace i množství času věnovaného programům aktuální publicistiky. Systém byl ve skutečnosti směsí externího pluralismu – s ohledem na skutečnost, že různé politické síly měly „vlastní“ kanály – a interní pluralitu, jelikož RAI byla stále řízena společným orgánem, přičemž každý kanál měl nadále zaměstnance z různých stran (Monteleone, 1992). Zpravodajské programy každého kanálu odrážely široké spektrum italských politických stran: typickou formou reportáže televizních zpráv tohoto období bylo shrnutí události a následné uvedení komentářů různých politických stran (Hallin a Mancini, 1984). To platí i pro další středomořské země, i když pro řízení různých kanálů neuplatňují princip *lettrizzazione*. Na druhou stranu ostatní typy programů aktuální publicistiky mají zpravidla jasnou politickou orientaci a poskytují novinářům možnost angažovat se aktivním komentářem, anebo způsobem, který neumožňuje zpravodajské vysílání.⁴⁷

Kolaps italského stranického systému v devadesátých letech – kdy zanikly všechny staré strany v důsledku finančních skandálů a konce studené války –, tento systém do velké míry změnil. Řídící rada RAI má jen pět členů, což znamená, že jí nelze jmenovat na základě čistě proporčního zastoupení. Skládá se ze tří zástupců majorit a dvou zástupců opozice, svým způsobem tak odraží spíše majoritní logiku (Marletti a Roncarolo, 2000). Zaměstnanci jsou nadále do velké míry jmenováni podle *lettrizzazione*, ačkoli již neexistuje tak jasné rozdělení mezi kanály jako dříve. Vrchní ředitelé jsou nadále úzce spjati s politikou. V době, kdy jsme psali tuto knihu, byl ředitel TG1 („telegiornale uno“ – hlavní zpravodajský pořad na kanálu RAI 1 – pozn. red.) blízký vládní majoritě (byl novinářem, pak se stal poslancem

⁴⁷ UCD jako španělská vládní strana navrhla *lettrizzazione* (i s užitím italského termínu) na počátku osmdesátých let, ale opoziční PSOE jej odmítla (Fernández a Santana, 2000: 101) – nepochybně tušila, že bezy bude mít majoritu a bude pro ni lepší odmítnout sdílení moci podle italského modelu.

Berlusconiho strany Forza Italia a posléze byl jmenován ředitelem) a ředitel TG3 byl blízký opozici.

U všech středomořských zemí hraje politická logika ve vysílání silnou roli, zejména – ačkoli ne výhradně – u médií vlastněných veřejností i samozřejmě hlavně v programech zpravodajských a publicistických. Snad nejjasněji to ilustruje skutečnost, že agenda zpráv není řízena čistě novinářskými soudy o „zaznamenání vhodnosti“, ale je otázkou politických a publicistických. Francie i Itálie mají formální systémy monitoringu zastoupení politických stran ve vysílání (Caruso, 2000). V případě Francie je od roku 1969 uplatňováno „pravidlo tři třetin“ určující, že třetina času poskytnutá politickým představitelům bude věnována vládě, třetina parlamentní většině a třetina opozici (a během volební kampaně bude rovnoměrně rozdělena mezi kandidáty). Když v roce 2000 došlo k inovaci tohoto pravidla, byl připojen dodatek, že by vysílací čas měly získat také malé strany, které nejsou zastoupeny v parlamentu, avšak přesná kritéria nebyla dosud stanovena. Toto pravidlo je uplatňováno na všechny televizní vysílatele, veřejnoprávní i komerční a CSA sleduje je po měsících jeho dodržování.

Profesionalizace

Jak jsme ukázali, novinářská profese šla ve středomořských zemích ruku v ruce s rozšířením literární a politické sféry. Syndikáty novinářů byly „neformálními uskupeními autorů a redaktorů“ a novinářství „přestupní, nikoli cílovou stanicí“ (Ferenčí, 1993:29, 41; Chalaby, 1996). Noviny si většinou „více cenily spisovatelů, politiků a intelektuálů“ a žurnalistika se stávala „druhým zaměstnáním, které bylo špatně placeno a o nějž mnozí usilovali jako o odrazový můstek k politické kariéře“ (Ortega a Humanes, 2000:125) nebo k literatuře: Ve Španělsku se říkávalo, že k politické kariéře existují jen dvě cesty – přes armádu, nebo přes žurnalistiku (Ortiz, 1995). To se začalo měnit s vývojem komerčního tisku a „nové žurnalistiky“ během dvou dekad 19. století. Dramaticky narostlo množství lidí, kteří se zabývali novinářstvím jako hlavním zdrojem obživy v rámci plného úvazku. Rozvinuly se nové žánry publicistiky, které můžeme považovat za výhradně novinářské, a pomalu se objevoval význam odlišné profesionální identity.

Z mnoha ohledů je tento vývoj novinářské profesionalizace přímou paralelou toho, co se objevilo v liberálních zemích a v zemích demokraticko-korporativisticko-

kých. Tento proces se však ve středomořských zemích nerozvinul tak silně jako na severu. Politické a literární kořeny novinářství tam byly hlubší a politické souvislosti přežily mnohem déle. Omezený rozvoj mediálních trhů na jihu vedl k tomu, že média byla menší a mnohem méně soběstačná. Zejména v období diktatury přerušovala intervence státu vývoj novinářství jako samostatné profese. Úroveň profesionalizace tak zůstávala ve středomořských zemích nižší, ačkoli se v posledních dvou dekádách 20. století významnou měrou zvýšila.

Je důležité vyjasnit, co rozumíme nižší úrovní profesionalizace. Neznamená to, že by novináři středomořských zemí byli méně vzdělaní než novináři jiných oblastí. Španělští novináři mají univerzitní vzdělání častěji než novináři v Británii nebo v Německu (Weaver, 1998). Úzké propojení novinářů se světem politiky a literatury a orientace novin na vzdělávání elit vedlo k tomu, že novinářství v jižní Evropě bylo z určitého ohledu elitnějším zaměstnáním než v jiných oblastech. V Itálii byli známí spisovatelé a intelektuálové často zároveň novináři: například filmový režisér a spisovatel Pasolini byl komentátorem *Il Corriere della Sera*, kde pracoval také spisovatel Barzini (autor knihy *Italové*). Ve Francii bylo psaní knih důležitou součástí prestiže novinářských hvězd (Rieffel, 1984). Ani to neznamená, že by novináři středomořských zemí nebyli tak dobří jako novináři jiných regionů. Otázka, jak lze hodnotit profesionalizaci z normativního pohledu, je rozsáhlým tématem, které rozebereme z různých úhlů v jednotlivých částech knihy. Nicméně platí, že kvalita psaní a zpracovanost politických analýz jsou v listech, jako jsou *Le Monde*, *El País*, *La Vanguardia* a *La Repubblica* vyšší než v amerických novinách – nekulí v britských bulvárech. Nesmíme ale zapomínat na to, že noviny středomořských zemí mají menší a náročnější čtenářstvo.

Padioleau (1985:310–11) ve srovnávací studii o denících *Le Monde* a *The Washington Post* z počátku osmdesátých let 20. století upozornil v souvislosti s poukazem na nižší úroveň profesionalizace než v jiných odvětvích na následující vlastnosti francouzského novinářství:

...navzájem si konkurující odborové svazy a slabé profesní organizace; omezené vnímání tisku jako kolektivního, autonomního a legitimního sociálního aktéra společnosti; nedostatečný systém společné profesní etiky; jen malá shoda ohledně novinářských standardů; slabá prestiž vzdělávacích institucí...

Dále píše, že novináři z *Le Monde* měli silný pocit odpovědnosti co do sociální role svého listu, ale nešlo o odpovědnost, kterou by sdíleli s novináři dalších zpravodajských organizací – z tohoto hlediska byly součástí instituce, nikoli součástí profese.

Některé věci se samozřejmě od počátku osmdesátých let, od doby kdy Padioleau zkoumal *Le Monde*, změnilly. Vzestup listu *Libération* jakožto profesního konkurenta, vzrůstající vliv regionálních listů a narůstající význam elektronických médií v rámci žurnalistického „pole“ vedly k tomu, že *Le Monde* je specifický a jeho prestiž jako společenského aktéra vzrostla. Avšak vlastnosti, které uvádí Padioleau, středomořský region dosud dobře charakterizují.

Profesní organizace a novinářské odbory jsou obecně slabší, zejména ve srovnání se silnými organizacemi v demokraticko-korporativistických zemích. Ve Francii a ve Španělsku, kde jsou odborové svazy spojeny s politickými stranami, je členství novinářů v odborech limitované. Ve Španělsku je členem profesní asociace, přetrvávající ze dnů fašistického korporativismu, přibližně 60 % novinářů, ale „členství je v současnosti jen věcí tradice“ (stejně jako poskytování určitých materiálních výhod); 4 % jsou členy odborů (Canel a Piqué, 1998:306; o Francii McMane 1998). Itálie, Řecko a Portugalsko mají novinářské odbory, které jdou napříč politickými stranami a v případě Itálie se odbory staly velmi významnou silou s vlivem na mediální politiku a, jak ukážeme, hrály důležitou roli v rámci nedávné kampaně za zavedení etického kódu. Z tohoto ohledu se Itálie nejvíce ze všech zemí polarizovaného pluralismu blíží modelu demokratického korporativismu.

V zemích polarizovaného pluralismu je novinářská profese uznávána státem, i když to lze vnímat spíše jako projev úzkého svazku žurnalistiky a státu než jako autonomní vývoj profese. Nejsilnějším příkladem je Itálie. V roce 1963 byl zákonem ustaven Novinářský svaz, který novinářům poskytl právní status podobný statusu právníků, doktorů a dalších profesí. Každý novinář musí být jeho členem, aby mohl vykonávat svou profesi. Trebaže svaz hraje důležitou roli v rámci kontroly přístupu k profesi, má mnohem menší slovo při prosazování společných pravidel profesní etiky. Také Francie má svou formální organizaci *Commission de la Presse*, která novinářům vydává povolení, ale její funkce se omezuje především na regulaci přístupu k novinářským výhodám poskytovaným státem – probíraným dále v textu – a posilování minimální mzdy. Portugalsko má radu podobnou francouzské. O případné regulaci vstupu do novinářské profese se diskutovalo i ve Španělsku.

Částečným důvodem bylo, že intenzivní konkurence na trhu práce vedla k situaci, kdy řada žurnalistů byla odkázána na nejisté nebo částečně zaměstnaní (Fernández, 1997; nárust dočasných a částečných úvazků novinářů se objevil i v dalších zemích). Zaměstnavatelé byli přirozeně proti takovéto kontrole.

Vě všech středomořských zemích se formální novinářské vzdělání rozvíjelo relativně pozdě. Bechelloni (1995) tvrdí, že v Itálii se k němu nedostali až do osmdesátých let kvůli tomu, že se žurnalisté dostávali k psaní většinou prostřednictvím přátel či příbuzných.

Středomořským zemím v zásadě schází formální systém odpovědnosti. Žádání z nich nemá tiskovou radu na celostátní úrovni; jedinou opravdovou tiskovou radou v jižní Evropě je Consell de la Informació de Catalunya ustavený jako autoregulační orgán podle vzoru britské Press Complaints Commission v roce 1996. Absence těchto institucí je odrazem chybějícího konsenzu v oblasti etických standardů médií v jižní Evropě, na kterou odkazuje Padoleau (také Rieffel, 1984:26). K pokusům o zavedení etických kodexů ovšem došlo. Ve Francii například jeden z nich zavedl Syndicat National des Journalistes. V rámci novinářské kultury a praxe ale nedošlo k příliš silné institucionalizaci. V Itálii se datují vážné snahy o kodifikaci novinářské etiky až z devadesátých let. Výzkum prováděný v roce 1997 ukázal, že předpisy hlavních kodexů zná dojde méně než 30 % italských novinářů a velké množství žurnalistů je odmítá (Mancini, 2000:123). Stojí za zmínku, že středomořské země mají relativně slabou ochranu utajení novinářů shromažďovaných informací (o něco silnější je zřejmě ve Francii a v Portugalsku)⁴⁸, což je odrazem omezeného uznání profese širší společností.

Žurnalistická autonomie a instrumentalizace

Slabý konsenzus vzhledem k novinářským standardům a omezený vývoj profesní autoregulace odráží skutečnost, že žurnalistika nebyla v oblasti Středomoří autonomní institucí, ale byla řízena vnějšími silami, zejména ze sféry politiky a obchodu. Známý italský novinář Pansa (1977) používá termín „giornalista dimezzato“ – „rozpolcený (rozpůlený) novinář“ – čímž míní, že italská novinářská profese patří jen z polovi-

⁴⁸ Errea (1993); Rodríguez Ruiz (1993); Mendes (1999). Stojí za zmínku, že je těžké nalézt systematické srovnávací analýzy mediální legislativy. Texty zákonů zjevně nepopisují úpinou legislativní praxi.

ny sami sobě, zatímco druhá polovina patří silám mimo žurnalistiku: mediálním vlastníkům, finančním donátorům a politikům. Pravidla hry italské žurnalistiky byly tradičně především politickými pravidly; mají co do činění s procesem vyjednávání mezi politickými elitami, kterým žurnalistika z větší části slouží. V poslední části této kapitoly se budeme více zabývat povahou tohoto procesu vyjednávání, roli médií v něm a charakterem demokratického systému založeného na této formě politické komunikace. Nyní se zaměříme na konflikty týkající se žurnalistické autonomie a „instrumentalizace“ médií, které jsou podstatnou součástí vývoje médií v jižní Evropě.

Jedním z nejcharakterističtějších vzorců středomořské oblasti je využívání médií coby nástrojů vměšování politické sféry. Média provázaná s politickými stranami a církví bývají zřizována většinou za účelem ovlivňování ze strany těchto institucí. Média v období diktatury sloužila politickým a kulturním tlům autoritářských elit. Také veřejnoprávní vysílání – dokonce i v demokratických režimech – do velké míry sloužilo zájmům státu, ať formou propagace národní kultury, posilování autority státu v klimatu polarizované politiky (jako v gaulistické Francii), nebo propagací politického pluralismu a kompromisu (treba v případě RAI systémem *lotrizzazione*). V některých případech – nejvíce ve Francii v období mezi světovými válkami – pobírali novináři a vlastníci novin peníze jak od politiků, tak od soukromníků, aby publikovali zprávami maskovanou reklamu či propagandu. Noviny také někdy vymáhaly peníze pod pohrůžkou nežádoucí publicity.

Avšak pravděpodobně nejpodstatnější formou instrumentalizace bylo využívání médií komerčními vlastníky – někdy soukromými, jindy navázanými na stát, jako v případě státem vlastněných podniků – pro uplatňování vlivu v politické sféře. V Itálii došlo na počátku 20. století k rozvoji velkých celonárodních novin s podporou průmyslových a finančních podniků, z nichž dvěma nejvýznamnějšími byly ocelářské podniky Ilva a Perrone (Castronovo, 1976). Tyto noviny nebyly ziskové a byly dotovány svými vlastníky primárně za účelem posílení jejich politického vlivu. Například Ilva byla silným stoupencem militantní intervenční politiky. Tento model byl v podstatné míře obnoven v období po druhé světové válce. Například milánský deník *Il Giorno* byl založen v roce 1956 Enrikem Matteim, prezidentem státem vlastněné naftařské společnosti ENI, za účelem poskytování prostoru zájmu státního sektoru. Matei byl blízký socialistické straně a straně křesťanských demokratů. Rodina Agnelli z Fiatu má pod kontrolou *La Stampa*; Cesare Romiti,

nyiní módní magnát, dříve generální ředitel Fiatu, kontroluje *Il Corriere della Sera*; Carlo De Benedetti z Olivetti má pod kontrolou *L'Espresso* a *La Repubblica* (*La Repubblica* začala jako „čistý vydávateľ“, ale De Benedettiho společnost Mondadori jí získala v roce 1989); a Raul Ferruzi z Montedison Chemicals kontroloval řadu let *Il Messaggero* (nyní patří realitnímu koncernu). Všichni se aktivně podílejí na italské politice a kontrola novin má klíčovou úlohu v jejich snaze ovlivňovat politický proces. Soukromým televizím dominuje samozřejmě Silvio Berlusconi, který využil svých médií jako odrazového můstku k vytvoření své vlastní politické strany a získání postu premiéra. Berlusconi kontroluje také *Il Giornale* (prostřednictvím svého bratra) a v roce 1989 učinil neúspěšný pokus o převzetí titulu *La Repubblica*.

Situace v Řecku je do velké míry podobná: z hlediska vlastnictví médií dominují průmyslníci se svými zájmy v loďařství, cestování, stavebnictví, telekomunikacích a naftovém průmyslu a pokračuje zde dlouholetá tradice využívání médií jako prostředků nátlaku na politiku. Jak píše Papatthanassopoulos (2000), tradičně se v Řecku hrozí: „Dejte mi ministerské křeslo, nebo založím noviny.“ Vlastníci novin jsou známými osobnostmi a často důležitými aktéry světa politiky (Dimitras, 1997:101).

V po osvobozené Francii existovalo hnutí proti kontrole tisku průmyslníky – jako reakce na korupci a instrumentalizaci meziválečné éry – a pro ustavení systému veřejné služby. Francouzská tisková federace se v roce 1945 usnesla takto: „Tisk není prostředkem komerčního zisku. Je svobodný jen tehdy, když není závislý ani na vládě ani na ekonomické moci, ale jen na svědomí svých novinářů a čtenářů“ (Thogmartin, 1998:144). Avšak žádný takový systém nebyl ustaven a došlo k posílení důležitých prvků starého vzorce. Nejdůležitějším příkladem soukromého vlastníka s politickými ambicemi je Robert Hersant, mimo jiné vlastník listů *Le Figaro* a *France Soir*. Hersant byl členem francouzského parlamentu (1956–1978) a později také Evropského parlamentu, v letech 1986–1988 mělo Národní shromáždění dvanáct členů, kteří pracovali pro některý z Hersantova celku (Tunstall a Palmer, 1991:145). Na rozdíl od Itálie nebo Řecka jsou ve Španělsku v oblasti mediálního vlastnictví dominantní mediální konglomeráty – nikoli společnosti se základnou v jiných odvětvích. To je trendem jižní Evropy souvisejícím se vzrůstem mediálních trhů a rostoucí ziskovostí vlastnictví médií. Také Hersantova říše má svůj základ v mediálním průmyslu. Nicméně, jak jsme ukázali, španělská vlastnická média mají

jasné politické vazby. V případě Španělska hraji důležitou roli investorů také banky. Barretera (1995:350) o jejich motivech píše:

Při vyhledávání médií nejde jen o obchodní zájem, zejména když v mnoha případech lze stěží dosáhnout hranice ziskovosti, což dnes platí i pro komerční televize. Jde o jejich schopnost ovlivňovat jak politickou moc, tak veřejné mínění...

Nizká úroveň novinářské autonomie, na kterou Pansa odkazuje termínem *giornalisti dimezzato*, má relativně zjevnou souvislost s instrumentalizací. To se ve středomořských zemích příliš nezměnilo. Téma kontroly redakčního obsahu bylo ve skutečnosti ve středomořských zemích nastoleno explicitněji než v severní Evropě nebo v Severní Americe. V Severní Americe novináři nikdy vážně nebojovali proti právu vlastníků kontrolovat komerční mediální organizace. Přijali omezenou profesní autonomii v rámci hierarchie rigidně založené na vlastnických právech. V polarizované pluralitních systémech – kde byla vlastnická práva předmětem protestů – usilovali novináři v některých případech o radikálnější formu autonomie.

Jasným příkladem ale je Francie v době po osvobození, kdy politická levice předložila vizi systému tisku veřejné služby nekontrolovaného soukromým kapitálem. Silně politizovaný tisk postosvobozeneckého období byl rychle utlumen a průmyslníci získali zpět kontrolu nad většinou novin. Následujícím vývojem francouzských médií ale zaznívala výrazná ozvěna tohoto období. Po válce získalo *Le Figaro* pod vedením novináře Pierra Brissona licenci na pokračování ve vydávání. Postupně došlo ke sporu mezi Brissonem a předválečným vlastnickým listu, který se tykal zaměření listu. Došlo k rozdělení organizace na dvě společnosti, první řídící obchodní záležitosti listu a druhou řídící jeho obsah. Brisson ve skutečnosti vedl obě, ředitele francouzských listů (šlo o ekvivalent amerického šéfredaktora v padesátých a šedesátých letech obecně zažívali podstatnou autonomii ve vztahu k vlastníkům (Frieberg, 1981). Konflikty ohledně kontroly listu *Le Figaro* se opět objevily počátkem politických nepokojů v roce 1968, list poté koupil Robert Hersant, který zrušil dohodu rozdělující dvě části organizace. Řada novinářů vstoupila do stávků a posléze uplatnila své právo opustit list a získat kompenzaci vycházející z *clause de conscience* (*klausule svědomí*), která francouzským novinářům poskytuje právo na kompenzaci v případě, když vedení listu změnil jeho ideologické směrování. Klausule svědomí jsou charakteristické pro systémy polarizovaného pluralismu, kde konflikty týkající se politické linie zpravodajských médií bývají relativně

ostré. Itálie a Španělsko (stejně jako Izrael) mají podobný zákon, který neexistuje v liberálních zemích nebo v zemích demokraticko-korporativistických, alespoň ne ve formě, v níž funguje v systému polarizovaného pluralismu.⁶⁹ Hersant novinářskou autonomii charakterizoval:

Pluralita pro mě naznamená různorodé politické názory v rámci konkrétních novin. Pokud novinář přijde do *L'Humanité*, produkuje noviny, které se přizpůsobují přáním komunistické strany. Tisk si svou podstatou musí vybrat určitou politiku a novináři si musí vybrat noviny, ve kterých budou pracovat v souladu se svým politickým názorem (Tunstall a Palmer, 1991:145).

Novináři francouzské televize veřejné služby vstoupili do stávky po bouřích roku 1968 na protest proti restrikcím v informování o politických událostech; mnoho z nich bylo následkem stávky propuštěno.

Světění kontroly do rukou novinářů z období postosvobozenecké Francie přešlo jen u *Le Monde* a *Libération* (který byl založen jako radikální družstevní list po stávce v roce 1968). Kontrola listu *Le Monde* byla dána do rukou *Société des Redacteurs*, Svazu novinářů, kteří měli právo volit ředitele a byli finančně podporováni Svazem čtenářů a skupinou „morálních garantů“, kteří byli držiteli nevolených podílů. Vlastnictví novinářů časem oslabilo, ale udržují si nadále právo volit ředitele (z tohoto ohledu *Le Monde* zůstává zvláštním příkladem novinářské autonomie). *Le Monde* donedávna dodržoval politiku omezeného podílu reklamy na celkových příjmech, která byla vnímána jako ochrana novin před vnějším vlivem. U *Libération* jakožto radikálního alternativního listu se jeho nehierarchická kultura počátečních let institucionalizovala do *Société Civil des Personels* podobné té v *Le Monde*. V roce 1996 byla většina podílů listu prodána komerční společnosti *Chargeurs, S. A.*, s 20% vlastnictvím v držení zaměstnanců a jejich právem vetovat jmenování nového ředitele.

Novináři se proti kontrole médií ze strany vlastníků vymezili také v porevolučním Portugalsku, a na chvíli se jí dokonce ujali – ale v tomto případě nikoli ve jménu profesní autonomie, ale coby nástroj třídního boje. Radikální fáze portugalské revoluce skončila částečně z důvodu reakce veřejnosti proti novinářskému převzetí

⁶⁹ Země spadající do demokraticko-korporativistického modelu disponují určitou formou klauzule svobody, která novinářům dává právo odmítnout určité nařízení, které by šlo proti jejich zásadám.

katolického rádia Rádio Renascensa. Proti výsadám vlastníků protestovali také aktivističtí novináři v sedmdesátých letech v Itálii. *Il Messaggero* otiskl navzdory vlastníkově titulní stranu, která nabádala k negativnímu hlasování v referendu týkajícím se rozvodů. Posléze vlastníci upevnili svou kontrolu jak v Itálii, tak v Portugalsku. Avšak dědictví tohoto období přetrvává ve formě redakčních rad, které novinářům poskytují nárok konzultovat některá rozhodnutí, obvykle včetně jmenování ředitele. Takovou radu má také *El País*, který byl rovněž založen v sedmdesátých letech v období společenského aktivismu.

Úroveň novinářské autonomie je ve středomořských zemích obecně nižší než v demokraticko-korporativistickém a liberálním systému. Neptřekvapuje, že výzkum italských, německých, britských a amerických novinářů (Donsbach a Patterson, 1992) zjistil, že italské novináři uvádějí podstatně častěji, že tlaky od editorů nebo od vedení jsou „velmi důležitým“ nebo „doceła důležitým“ omezením jejich práce: 27% italských novinářů popsalo tlaky ze strany vedení jako důležité ve srovnání s 15% britských, 13% amerických a 7% německých novinářů. Italské novináři také nejčastěji poukazovali na upravování jejich textu někým dalším z newsroomu z politických důvodů. Data, která máme k dispozici také pro Španělsko a Řecko, ukazují, že novináři jsou často upomínáni, aby „ponechali Caesarovi, co jest Caesarovo“.⁷⁰

⁷⁰ Když byli třetí novináři dotazováni, zda „novináři provádějí v současnosti svou činnost svobodně, nebo jsou manipulováni“, převážně odpovídali, že byli manipulováni: 7,9% tvrdilo, že provádí svou profesi svobodně, 65,7% tvrdilo, že byli manipulováni a 24,3% tvrdilo, že provádějí autocenzuru. Téměř 75% odpovědělo, že „linie nastavená vlastníky média“ určuje „podobu a politiku masového média“ (srovnej Hallin a Papathanassiopoulos, 2000). V případě Španělska uvádějí Canel a Piqué (1998), že 21,9% novinářů popisuje „tlaky od svého šéfa“ za „důležitou“ nebo „velmi důležitou“ součást své práce a 4,9% novinářů uvedlo totéž o tlacích ze strany vlastníků. Jiný výzkum španělských novinářů zjistil, že 69,3% nesouhlasí s tvrzením „novináři jsou na politické moci nezávislí“, a 76,6% nesouhlasí, že by byli nezávislí na ekonomické moci (Ortega a Humanes, 2000: 168). Canel a Piqué uvádějí, že 21,9% novinářů považuje intervence za druhohodný problém ve vztahu k autonomii a novináři se cítili mnohem silněji omezení tlakem uzávěrek, nedostatkem místa a dalšími problémy většinou spojenými s logistikou zpravodajství. Odporují jejich zjištění argumentem, že má jižní Evropa omezenější novinářskou autonomii? Určité jsou signálem, abychom míru industrializace nepřeháněli. V každém moderním mediálním systému se přelétlostně objevuje vmetování vlastníků. Po většinu času novináři pracují rutinním způsobem a vlastníci, nebo dokonce editoři němečnou sledovat, co dělají. Napětí a konflikty týkající se přímého vmetování jsou vzácné, ale lze říci, že jsou vrcholkem ledovce, který nelze při analýze politické role žurnalistiky ignorovat – v každé společnosti, ale pravděpodobně více v jižní než v severní Evropě. Napětí jsou vzácná, protože hlavních politických zájmů vlastníků se netýká moc přehledů. Španělské noviny bývají v případě některých témat nestydatě stranici – příkladem je reportáž o nedáv-

Měli bychom zmínit ještě jeden zvláštní případ novinářské autonomie veřejného vysílání. Jelikož je v jižní Evropě veřejné vysílání úzce kontrolováno politickými stranami, role novinářů je okleštěná. V následující kapitole ukážeme, že se televizní novináři přiblížili v řadě demokraticko-korporativistických zemí na konci šedesátých let a začátkem let sedmdesátých směrem ke kritičtějšímu pohledu na politické a společenské instituce. Naopak v Itálii, třebaže tam došlo k silnému posunu kultury k obecně kritičtější orientaci, se tato změna silně odrazila u tištěných médií a televizní novináři tuto roli nesehráli. Italští novináři veřejnoprávní televize mají obecně, stejně jako v jiných středomořských zemích, sklon informovat relativně pasivně, alespoň u zpravodajských pořadů (na rozdíl od pořadů aktuální publicistiky, kde je komentář nutností). Tato forma žurnalistiky se paradoxně v mnoha ohledech podobá velmi omezené formě „objektivní žurnalistiky“, která převládala ve Spojených státech před příklonem k aktivnější formě žurnalistiky na konci šedesátých let. Nastolování agendy i interpretaci politické reality ponechávají na dalších politických aktérech, zejména zástupců politických stran a na dalších organizovaných skupinách, jejichž komentáře většinou zprávám dominují (Hallin a Mancini, 1984; o Španělsku Gunther, Montero a Wert, 2000). Základní forma informování o volbách ve španělské veřejné televizi sestává z živých reportáží o kampaních různých stran, které novinářům ponechávají jen minimální roli zprostředkovatelů. Ve Francii a v Itálii omezilo autonomii televizních novinářů také vysoce formalizované monitorování času poskytnutého různým politickým aktérům, ačkoli ve Francii v současnosti CSA prosazuje pravidlo tří třetin jen volně.

ném konfliktu mezi soudci Lianem a Garzónem, případ, který popisoval soudní řízení proti vlastníku *El País*. U některých témat je stranění jasnější, u jiných se nevyskytuje. Napětí částečně eliminuje fakt, že novináři přijmou jako přirozenou skutečnost to, že různá média mají různé politické postavení, kterému se musí přizpůsobit. Jeden španělský novinář nám v rozhovoru vysvětlil, že novinář je typem chameleona: pokud pracujete pro *El País*, máte psát určitým způsobem, pro *El Mundo* musíte psát jinak. To je prostě součástí práce. Řada novinářů sdílí politickou orientaci zpravodajské organizace, pro kterou pracuje (to zřejmě platí zejména pro starší novináře), a ti to novináři dostávají ke zpracování citlivější narace.

Média a stát

Stát hrál v jižní Evropě vždy významnou úlohu v životě společnosti a výjimkou není ani jeho role v mediálním systému. Role státu je velmi komplexní: odráží kombinaci tradic autoritářské intervence a demokratických tradic sociálního státu podobných se tradicím převládajícím v zemích demokratického korporativismu. Komplexnost pramení i z toho, že pojetí státu často překračuje jeho dosah: možnosti státu efektivně zasahovat jsou často omezeny nedostatkem zdrojů, absencí politického konsenzu a klientelistickými vztahy, které snižují jeho schopnost jednotné akce.

Dlouhou dobu hrál stát roli cenzora. Přímá autoritářská kontrola uplatňovaná v období diktatury je pravděpodobně věcí minulosti, ale některé pozůstatky přežily do demokratického období. Francouzské zákony umožňují státu za určitých podmínek zabavit publikace, tato moc byla využita v padesátých a v šedesátých letech během alžírského konfliktu a na počátku sedmdesátých let, kdy došlo k zatčení redaktorů některých radikálních listů, které se objevily po politických protestech v květnu 1968. De Gaulle uplatnil během svého úřadování tři sta padesátkrát zákon zakazující „urážky hlavy státu“ (Eisenrath, 1982). Ve Španělsku byly legislativní akce namířené proti novinářům v sedmdesátých letech a na počátku osmdesátých let zcela běžné (Fernández a Santana, 2000) a legislativní nátlak na vlastníky akce namířené proti novinářům v sedmdesátých letech a na počátku osmdesátých let stále důležitou politickou strategií, jak ukážeme dále. Pozůstatky autoritářství jsou dnes nejsilnější v Řecku, kde jsou stále novináři v některých případech stíháni pro pomluvu veřejných úřadů (výsledkem je obvykle nízká pokuta nebo zproštění rozsudek) a zákon umožňuje státu zadržet a zakázat publikace například kvůli útokům proti náboženství nebo proti prezidentu republiky (Dimitras, 1997:100).

Stát hrál důležitou roli také jako vlastník mediálních organizací. Vysílání bylo po většinu svého vývoje vlastněno zejména státem, podobně jako tomu bylo ve zbytkech části Evropy. Ve středomořských zemích měl však stát také významné podíly v komerčních médiích včetně tisku. Státem vlastněné noviny fungovaly často v autoritářských režimech – například ve frankistickém režimu ve Španělsku. Zpravodajské agentury Agence France Press, Agenzia Giornalistica Italia (další italská agentura ANSA je svazem provozovaným zpravodajskými organizacemi, ačkoli je

dotována státem) a španělská agentura EFE byly zprvu vlastněny státem s různou úrovní autonomie na vládní kontrole.⁵¹

Zpravodajské agentury financované z veřejných peněz slouží jak k udržení přiměřené celostátního tisku na světové scéně, tak jako podpora domácích zpravodajských médií, která využívají jejich servis. Také Francie měla státní reklamní agenturu Havas, která v meziválečném období kontrolovala většinu reklamního obchodu a byla privatizována až v roce 1987, a po mnoho let také veřejnosti vlastněné noviny vydavatelství. Státem vlastněné podniky hrály v některých momentech podstatnou roli při financování mediálních akvizic. Nejvýznamnější v sedmdesátých letech, kdy státem vlastněné banky pomáhaly financovat expanzi mediální říše Roberta Hersanta. Francouzská vláda držela dlouhá léta velké podíly ve francouzských rozhlasových stanicích sídlících v zahraničí (tzv. *périphériques*), které hrály důležitou úlohu na francouzském rozhlasovém trhu během monopolu veřejné služby. Španělská vláda držela 25% vlastnický podíl ve všech hlavních rozhlasových sítích až do počátku devadesátých let a portugalská vláda (podobně jako francouzská těsně po osvození) vlastnila většinu deníků v prvních letech po přechodu k demokracii (španělská vláda původně zdědila také Frankovu stanicí Prensa del Movimiento). V Itálii polostátní organizace často vlastnily noviny nebo investovaly do tiskových médií. Takovými subjekty, které byly zároveň důležitými inzerenty, byly vlastněny jak *Il Giorno*, tak *Il Messaggero*. SIPRA, která prodává reklamní čas společnosti RAI, se stará o prodej inzerce řadě komerčních novin (Castronovo a Tranfaglia, 1994).

Itálie a Francie mají nejvyšší míru státních dotací tisku v celé Evropě (Humphries, 1996:105–106). Přímé dotace jdou primárně do ekonomicky marginálních listů – stranických a ideologických listů, které jsou považovány za důležité pro udržení politické různorodosti, ačkoli v Itálii ji dostávaly během osmdesátých let všechny noviny. Rozsáhla nepřímá podpora byla poskytnuta tisku jako celku formou daňových úlev, snížením úžitkových norem a podobně. Celkové dotace byly odhadnuty na 12–15% příjmů tisku. Existuje také podpora novinářů jako jednotlivců; francouzští novináři mají 30% slevu na dani a výhody jako bezplatný vstup do národních muzeí. Italská novináři mají levnější vlakové jízdenky a prostřednic-

⁵¹ Agence France Press je obecně považována za celkem nezávislou, ačkoli často probíhaly politické diskuse o jmenování jejího vedení (Thogmartin, 1998: 146ff). Alfonso Sánchez-Falmeares, který vedl deset let agenturu EFE, byl blízkým přítelem Felípa Gonzáleze.

vím Ordine di Giornalisti (stanovy žurnalistů) lepší penzi a zdravotní výhody než většina italských zaměstnanců.

Ostatní země mají systém podpory menší, třebaže byl v některých historických momentech podstatný. Portugalsko snížilo novinám poštovní, novinářům nabídlo slevy na dopravu a dotuje kurzy a technologickou modernizaci. Španělsko zavedlo v osmdesátých letech na určitou dobu důležité tiskové dotace, ale v současnosti je již nepoužívá. Nicméně podstatnou formou podpory je státní inzercce, zejména v případě menších lokálních novin, z nichž by většina bez tohoto nepřežila. Ve Španělsku je na rozdíl od formální podpory tisku ve Francii, v Itálii nebo v demokracii korporativistických zemích využívána poměrně často státní inzercce jako forma politického tlaku. V Řecku neupravuje státní podporu tisku žádný jasný legislativní rámec, což koresponduje s klientelistickou povahou řecké politiky, kterou se budeme zabývat dále. Přebírá podobu „měkkých“ půjček, otevřených i skrytých dotací a nabízením míst ve státní správě novinářům (Dimitras, 1997:102–103).

Středomorské systémy, podobně jako systémy jiných evropských zemí, berou média v kontrastu s relativně čistou podobou liberálního systému Spojených států jako sociální instituci, která by měla být regulována veřejným zájmem. Všechny země kromě Řecka mají například zákon práva na odpověď poskytující lidem kritizovaným v médiích možnost přístupu do médií za účelem reakce na kritiku namířenou proti nim (k legislativnímu zakotvení práva na odpověď pro vysílací média jsou evropskou legislativou nabádány všechny země Evropské unie). Většina z nich disponuje legislativní regulací pro případ pomluvy – ta je silná zejména ve Francii (Bird, 1999) – a zároveň regulací politické komunikace během předvolebních kampaní včetně zákazu placené politické reklamy ve Francii, Španělsku, Portugalsku a Itálii a reguluje publikování předvolebních výzkumů (ve Francii nemohou být například zveřejňovány výsledky předvolebních výzkumů během týdne, který předchází volbám). Francie má silné právo na soukromí, které zakazuje investigativní reportáže a poskytuje útocíště jednotlivcům, kteří se cítí médií poškozeni a společně s právem na odpověď podporuje prostřednictvím legislativy institut tiskových řád demokracie-korporativistických zemí. Regulace ovlivňující komerční vysílání jsou obecně rozmanité, ačkoli jak ukážeme v následující části, jsou méně rozsáhlé a méně efektivní než v demokracie-korporativistických zemích. Mediteránní země mají také relativně slabou regulaci omezující koncentraci mediálního vlast-

nictví. Vlastníci médií často vytvářeli politické aliance s politiky, které byly často důsledkem jejich velmi blízkých vztahů.

Důležitým fenoménem nedávné politické historie středomořských zemí je nárust počtu politických skandálů, fenomén, který odráží významné změny ve vztahu médií a státu. Ústřední role státu ve středomořských mediálních systémech tradičně omezovala sklon médií hrát roli „hlídačích psů“, kterou si tolik cení teorie liberálních médií. Finanční závislost médií na státu a trvalá restriktivní pravidla v oblasti soukromí a publikování oficiálních informací se smísila se spleť mediálních a politických elit a – zejména v případě Francie – s vysoce centralizovaným státem, který zamezuje „unikům“ informací, jež by vedly k žurnalistické kultuře založené na zprostředkovávání informací, které by mohly být pro státní úředníky nepřijemné. Na rozdíl od autoritářských období to ale nikdy neznamenalo, že by v médiích chyběla politická kritika a diskuse, což by v systémech polarizovaného pluralismu nezáleželo, protože politické strany jsou se svými ideologickými zápas a debatami pro mediální zpravodajství nepostradatelné. Nicméně investigativní reportáže, informování o korupci, nekompetenci a konfliktech zájmů byly velmi vzácné.

Situace se dramaticky změnila v osmdesátých a devadesátých letech, když větší na středomořských zemí prožívala četné politické skandály. Italská kauza Tangentopoli neboli skandál „mesta úplatků“, která představovala odhalení úplatků zaplacených většinou prominentních politiků průmyslníky a korporacemi, vedla k radikální změně politické struktury italské demokracie se zánikem téměř všech stran, které Itálii vládly půl století – křesťanských demokratů, socialistů, liberální a republikánské strany – a k uvěznění mnoha důležitých politických vůdců. Dynamika těchto skandálů a role médií v nich se v různých zemích liší. Ve všech případech však představuje důležitou změnu ve vztahu médií ke státu: média se stávají méně důležitými a jejich vztah k politickým elitám je kritičtější. V případě Francie je za přelomovou událost vedoucí k posunu k méně uctivému postoji ke státu považován krok listu *Le Monde*, který kritizoval úlohu státu při útoku na loď *Rainbow Warrior*, patřící Greenpeace, jež protestovala proti francouzským nukleárním testům v Pacifiku. K události došlo na pozadí vyhrcované rivality mezi *Le Monde* a *Libération*, v době kdy hrozilo, že se *Le Monde*, jehož prestiž se během pravicové vlády zakládala zčásti na jeho roli hlavních opozičních novin, stane „oficiálním“ listem socialistické vlády. Informace tohoto typu byly zpravidla nejdříve publikovány mimo tisk hlavní-

ho proudu, obvykle v satirickém týdeníku *Le Canard Enchaîné* (podobně jako ve Španělsku bylo po jistý čas publikováno softpornočasopisem *Interviu*).

V Itálii byly spouštěny skandály spíše soudci než investigativními reportážemi novinářů – v případě Tangentopoli šlo o skupinu aktivistických soudců z Milána. Ti využívali média pro budování podpory pro svá vyšetřování (Pizzorno, 1998).³² Trebaže tato odhalení neiniciovala média, jejich role byla samozřejmě důležitá. Počinaje prvními skandály stáli téměř všichni novináři na straně soudců proti „zkorumpované třídě politiků“, která Itálii vládla. Verejné mínění prostřednictvím obsáhleho a často emotivního zpravodajství přijalo roli „nezkorumpovaného soudce“, teoreticky pojatého Jeremym Benthamem, a soudci tak mohli prosadit změny, které by byly v dřívějším období italské politiky nemyšlitelné. Proklamaci soudnictví a médií, že mluví za veřejné mínění, posílily svou moc ve vztahu k politickým stranám a zároveň přešli ke stranění. Jak jsme uvedli, ve Španělsku hrálo důležitou úlohu při odhalování finančních skandálů podobných Tangentopoli, ale i u skandálu týkajícího se nelegálních akcí proti radikálním baskickým nacionalistům, *Diario 16* a později *El Mundo*.³³ V případě Španělska byly investigativní reportáže více spjaté s nestraničskou politikou v tom smyslu, že média odhalovala v rámci svého stranění skandály svých nepřátel. To je stavělo do silnější role politického aktera, než tomu bylo v minulosti.

Ve všech středomořských zemích dochází k rostoucímu sklonu rámovat události coby morální skandály a sklonu novinářů prezentovat se jako mluvčí potupné veřejnosti vystupující proti zkorumpované politické elitě. Tyto změny nejsou u středomořských zemí ničím zvláštním. Souvisejí se vzestupem mocných komerčních médií s kulturním posunem směrem ke „kritickému profesionalismu“ žurnalistů a s hluboce zakořeněným odmítáním tradiční loajality k politickým stranám, tedy s dynamikou, kterou více rozebereme v osmé kapitole. Změny byly dramatické

³² Také ve Francii je vzestup investigativní žurnalistiky částečně způsoben příchodem „nové generace investigativních soudců (rudí soudci)“ v šedesátých letech, kteří častěji pocházeli ze střední třídy a jako nositelé postoje „osmašesatníků“ se více zaměřili na lidská práva (Marchetti, 2000: 31). Tito organizovaní soudci trvali na větší autonomii soudního systému vzhledem k politickým stranám a provedli řadu vyšetřování, která poskyla úrodnou půdu rozmachu žurnalistiky zaměřené na skandály.

³³ Média se ve Španělsku, stejně jako v demokraticko-korporativistických zemích, vyvíjela skandálům týkajícím se osobního života politiků, které jsou běžné pro země liberálního modelu.

zejména v zemích polarizovaného pluralismu, který tradičně přináší úzký vztah mezi médií a státem.

„Divoká deregulace“

Traquina (1995, 1997) odkazuje na portugalskou mediální politiku osmdesátých a devadesátých let 20. století jako na příklad „divoké deregulace“. Tvrdí, že Portugalsko spustilo komerční vysílání nekontrolovaným způsobem, aniž by komerčním vysílatelům uložilo zásadní povinnosti vůči veřejnosti a bez jakéhokoli rámce, který by ochraňoval zájmy, jímž slouží vysílání veřejné služby: předkládání informací o veřejných událostech, poskytování přístupu širšímu spektru politických názorů, propagaci národního jazyka a kultury, podpoře národní audiovizuální produkce a podobně. Portugalsko zrušilo v roce 1991 licenční poplatky pro veřejné vysílání. Vzorec vývoje vysílání se v pěti zemích, kterými se tato kapitola zabývá, významně liší. Vzorec „divoké deregulace“ se však do určité míry uplatnil napříč středomořským regionem s výjimkou Francie; i přes tradičně silnou roli státu v těchto zemích – nebo svým způsobem snad díky ní – vtrhla do jižní Evropy komerční záplava rychleji a s menšími omezeními než do severní Evropy.

Lze tvrdit, že Itálie je klasickým příkladem „divoké deregulace“. Na rozdíl od Řecka, Španělska a Portugalska sdílí Itálie vývoj vysílání jakožto veřejné služby s demokraticko-korporativistickými zeměmi, i když původní představa byla v praxi poskvrněna silnou stranickou kontrolou. Za vlády křesťanských demokratů převládalo liberálně-katolické pojetí masových médií jakožto prostředku pozvednutí kulturní úrovně populace. Italské vysílání zpočátku kladlo silný důraz na klasickou italskou a světovou literaturu, hudbu a umění. V sedmdesátých letech si posilující politická levice začala uvědomovat důležitost televize jako součásti sociálního státu, prostředku posílení pluralismu a garance širšího přístupu do veřejné sféry. Nicméně lze říci, že „záplava komerce“ začala v evropském vysílání v Itálii v sedmdesátých letech. Italský ústavní soud zrušil v roce 1976 monopol RAI a Itálie tak neměla v letech 1976–1990 žádnou regulaci komerčního vysílání. Jedna z italských vládních v tomto období rezignovala kvůli neschopnosti dosáhnout shody ohledně nového vysílacího zákona, a i když zákon konečně v roce 1990 prošel, tři ministři rezignovali, protože měli pocit, že nadržuje Berlusconi, který během tohoto dlouhého regulačního vakuu vybudoval svůj monopol komerční televize.

Do modelu divoké deregulace jasně zapadá také Řecko: Na konci osmdesátých let se začala prudce množit pirátská rádia a poté i televizní stanice (často spouštěné regionálními vládami vedenými jinými stranami, než bylo Panhelenské socialistické hnutí (PASOK) vládnoucí v Aténách). Vláda byla nucena přikročit k jejich legalizaci, ale jelikož nebyla schopna ustavit licenční procedury, stovky vysílacích stanic nadále vysílaly bez licence. Podíl veřejnoprávního vysílání, které nikdy nebylo nezávislé na státu, zatím klesl na nejnižší podíl v Evropě (8 %). Stupeň senzacechtivosti je v řecké komerční televizi extrémně vysoký (Papathanassopoulos, 1997; 2001).

Ve Španělsku, stejně jako v Řecku a v Portugalsku ve skutečnosti nikdy neexistovalo vysílání veřejné služby v úplném slova smyslu (Bustamante, 1989).

Frankova diktatura měla zájem na politické a ideologické kontrole vysílání, jinak však státní vysílání fungovalo v zásadě jako komerční podnikání; nikdy neexistovaly licenční poplatky. Španělská televize byla vždy financována reklamou, v letech 1982–1992 výhradně; její deficit tak vyvolal nutnost státních dotací (de Mateo, 1997:204). Rádlo vždy kombinovalo systém komerční se státním vlastnictvím. Španělsko se odlišovalo od italského modelu – na který vláda PSOE v osmdesátých letech poukazovala jako na zavřenulhodný příklad – zejména z hlediska toho, že se stát nikdy nezabýval kontrolou nad licencováním vysílání, byť je pravdou, že regionální vlády přešly ke spuštění lokálních rádií a televizi dříve, než jim to schválila centrální vláda (Maxwell, 1995; Fernández a Santana, 2000), a objevily se i některé pirátské stanice. Španělský stát si ale udržel pevnou kontrolu nad vysílacími licencemi obecně a věnoval pečlivou pozornost politickému zaměření licencovaných stanic (Barrera, 1995; Fernández a Santana, 2000; vysílací licence jsou udělovány přímo vládou spíše než nezávislou regulační agenturou). Na druhou stranu, třebaže je terestrické vysílání španělskými zákony stále teoreticky definováno jako „veřejná služba“, je jeho regulace mnohem slabší než v Británii nebo v demokraticko-korporativistických zemích a bývá jen slabě podporováno. Tržní síly zde dominují, u RTVE o nic méně, než je tomu u komerčních vysílatelů. Jednou z podstatných vlastností vývoje debaty o mediální politice ve Španělsku je slabé postavení diskurzu veřejné služby: téměř neustále dochází ke státním intervencím mediálního trhu jako cynickému pokusu o politickou kontrolu. Ve Španělsku, v Portugalsku a v Řecku byla demokracie znovu nastolena v době, kdy byl evropský sociální stát v úzkých a globální moc neoliberalismu rostla. Tyto země neprožily historické

období, kdy byla na vrcholu sociální demokracie, místo toho zažily období státní intervence zcela odlišného typu.

Mýšlenku „divoké deregulace“ nemůžeme rozšířit na Francii, i když na ni lze aplikovat některé prvky tohoto modelu. Dagnaud (2000) upozorňuje, že Francie svou siláckou rétorikou zdůrazňovala důležitost vysílání veřejné služby jako institutu národní kultury, nikdy však neměla tak čistý systém veřejné služby jako ostatní. Šlo o systém se smíšenými příjmy, částečně financovaný reklamou, veřejné financování bylo ve srovnání s většinou zbývajících Evropy slabší: 30 ECU na obyvatele ve srovnání s 51 ve Velké Británii a 72 v Německu (Španělsko i Portugalsko představují 11 ECU na obyvatele).⁵⁴ Francouzský stát se raději rozhodl prostřednictvím investic podílet na vysílání zahraničních rozhlasových stanic (*périphériques*), než aby proti nim bojoval. Francie se rychle posunula ke komerčnímu období: „Jako jedna z prvních evropských zemí spustila komerční televizi a byla postižena závratí, zmocnil se jí entuziasmus náhle obráceného skeptika“ (Dagnaud, 2000:76). Nej důležitějším výsledkem tohoto entuziasmu byla privatizace prvního kanálu vysílání veřejné služby. Francie zároveň prošla obdobím osmdesátých let, kdy regulační orgány měly velké potíže s posilováním regulace soukromých vysílatelů.

Francie byla v rozvoji efektivního centralizovaného státu mnohem úspěšnější než ostatní středomořské země a v posledních letech můžeme v mediální sféře vidět tendenci *dirigistické* tradice státních zásahů do trhu za účelem dosažení národních cílů, byť se zaměření dirigismu přesunulo v mediální politice od propagace kultury k silnějšímu důrazu na budování konkurenceschopných národních mediálních podniků, a třebaže francouzští regulátoři vždy nevítejí ve svých soubojích s problémy vými rozhlasovými stanicemi pro mládež (Dauncy a Hare, 1999). Ve Francii nadále trvá silný konsenzus co do základního principu vysílání jako národní instituce. Francie má obzvlášť silná pravidla týkající se jazyka a evropské produkce a Conseil Supérieur de l'Audiovisuel je z hlediska mezinárodních standardů silným a aktivním regulačním orgánem. Těší se zásadní autoritě ve věcech programových rozhodnutí soukromých vysílatelů. Příkladem toho může být jeho intervence vyžadující po producentech reality show *Loft Story*, aby poskytovali účastníkům show během dne určitý časový úsek, kdy mají možnost být mimo záběry kamer.

⁵⁴ Dagnaud (2000:230). Dagnaud uvádí čísla z mezinárodního dokumentu Observatoire Européen de l'Audiovisuel.

Politický vývoj, struktura a kultura

V této části se pokusíme propojit již popsané vlastnosti mediálního systému s vývojem sociální a politické struktury a s kulturou zemi jižní Evropy. Klíčové teoretické koncepty, které uplatníme – zejména polarizovaný pluralismus a klientelismus –, jsme obecněji představili ve třetí kapitole; nyní probereme jejich konkrétní projevy.

Jak jsme uvedli, svoboda tisku byla v Itálii a na Iberském poloostrově zavedena po napoleonské invazi. Jak uvádí Carr (1980) v souvislosti se Španělskem, liberální instituce byly zavedeny „v ekonomicky a sociálně „pátečnické“ a konzervativní společnosti“. Industrialismus a trh se rozvinuly jen málo a jejich vzestup pokračoval během 19. a počátku 20. století pomalu a nerovnoměrně. V roce 1930 v Portugalsku, ve Španělsku, v Itálii a Řecku pracovalo 47 % pracujících v zemědělství, zatímco v Německu to bylo 20 %. Francie se nacházela někde uprostřed s podílem 29 % zaměstnaných v tomto sektoru (Malefakis, 1995:41). Sociální a politické struktury byly v době zavádění liberalismu v souvislosti s napoleonskou invazí v zásadě feudálního a církevního charakteru, který byl založen na vlastnictví půdy a absolutistickém státě, a na venkov pronikaly jen slabě. Kulturnímu životu dominovala církev. Sociální síly, které by formovaly politický základ liberalismu – průmyslová a obchodnická buržoazie, střední třída a pracující ve městech –, byly relativně slabé. Import liberálních institucí začal v Řecku v roce 1821, kdy byla svržena turecká nadvláda a nacionalističtí exiloví vůdci „se nevyhnutelně střetli s dosavadním institucionálním uspořádáním charakterizovaným předkapitalistickou, nerovnováhou ekonomikou, patrimonialní strukturou politické kultury a protiosvěceneckou a protizápadní ideologií ortodoxní církve“ (Mouzelis, 1995). Třebaže se historie Francie vyznačuje ostřejším konfliktem mezi tradicí a modernitou, než je tomu u jiných liberálních a demokraticko-korporativistických zemí, byl ve Francii sociologický základ pro rozvoj liberálních institucí mnohem silnější. Pro pochopení vývoje médií v tomto regionu je klíčové porozumět opožděnému, nerovnoměrnému a konfliktnímu vývoji liberálních institucí jižní Evropy.

Vývoj tisku s masovým nákladem omezila především slabost liberálních sociálních a ekonomických institucí. Protiosvěcenská tradice zabráňovala šíření gramotnosti a ještě dnes lze tvrdit, že si kultura jižní Evropy více udržely svůj orální charakter, než je tomu v případě severní Evropy a Severní Ameriky. Omezený rozvoj tržní ekonomiky ovlivnil jak rozsah zdrojů dostupných komerčním novinám, tak poptáv-

ku po obsazích zaměřených na informace, která byla důležitým faktorem jejich sociální funkce v jiných oblastech: pro tržní ekonomiku je zásadní veřejný oběh informací o cenách, technologických, zákonech a regulacích a o politickém a obchodním vývoji na národní i mezinárodní úrovni. V tradičních ekonomikách jsou informační toky privátnějšího a lokálnějšího charakteru. Pro vývoj komerčních médií byly rizikem také politická nestabilita a represe a omezený vývoj demokratické politiky představoval omezenou klientelu pro politické zpravodajství. Například Španělsko mělo na konci 19. století volební systém známý jako systém *turno*, ve kterém se strany tvořené malými klikami hodnostářů dohodly na střídání v úřadě a političtí vůdci ovládali hlasy závislého venkovského obyvatelstva. Tajné dohody mezi politickými elitami byly v jižní Evropě pro počáteční období liberální vlády charakteristické.

Tento vývoj samozřejmě neplatí pro všechny země stejně: existovaly zásadní regionální odlišnosti a jejich dědictví můžeme vidět i v současných mediálních systémech. Jak zdůrazňuje Putnam (1993) ve známé studii o regionálních vládách Itálie, některé části severní a střední Itálie měly ve středověké a rané moderní Evropě sociální systém, který se značně lišil od typického modelu jižní Evropy. Šlo o oblasti, kde komunální republiky založily samosprávné městské komunity se silnými tržními ekonomikami, ve kterých se rozvinula hustá síť občanských společenství a také relativně profesionalizovaná administrativní struktura. Tyto regiony ztratily svou absolutní moc v 17. století, ale Putnam tvrdí, že zvyklosti občanského života jsou nadále součástí kultury a vysvětlují úspěch regionálních vlád v těchto oblastech. Právě v těchto regionech je náklad tisku nejvyšší. Putnam řadí čtenost novin do takzvaného indexu občanské komunity, který je jeho primární explanační proměnnou. Ve Španělsku byly liberální instituce v Baskicku, v Madridu a v Katalánsku silnější než ve většině zbývajících regionů – řada historiků poukazuje na „dvě Španělska“ – a to se odráží v současném mediálním systému, jak u čtenosti novin, tak ve fenoménu zavedení tiskové raďy v Katalánsku jako jedině svého druhu v jižní Evropě. Také ve Francii existovaly důležité sociální a kulturní rozdíly mezi severem a jihem, ale centralizovaný francouzský stát důležitost těchto rozdílů umenšil.

Polarizovaný pluralismus

Silné postavení konzervativních sil předurčilo v jižní Evropě ostrou polarizaci a konfliktnost politiky tohoto regionu. Stoupenci starého řádu pokračovali v odporu vůči liberální modernizaci zprava. Jakmile se rozvinulo socialistické a někdy také anarchistické dělnické hnutí, pravice zabránila, aby se staly součástí konsolidovaného liberálního řádu a radikalizovaná opozice zůstala v obklíčení i zleva. Zvyšovala se pravděpodobnost politického konfliktu, jelikož neexistoval konsenzus ohledně základní struktury uspořádání společnosti. Liberální demokracie tak byla ustavena v jižní Evropě až relativně nedávno a jakmile k tomu došlo, tihla k formě, kterou Sartori (1976) označuje jako *polarizovaný pluralismus* s mnoha politickými stranami, které se liší svou ideologickou orientací rozpínající se přes široké politické spektrum včetně „protisystémových“ stran na pravici a na levi. Francie a Itálie měly nejsilnější komunistické strany západní Evropy, které mají i v 21. století svou důležitost; obě země mají také významné pravicové strany. Jak bylo zřejmé z obr. 3, podle Lanova a Erssonova (1991) indexu polarizace, který odráží ideologickou rozdílnost mezi stranami a sílu protisystémových stran, přisuzuje Francii pro období 1945–1989 průměrné skóre 5.1, Portugalsku 4.7, Řecku a Itálii 3.7 a Španělsku 3.4 (Portugalsko a Španělsko byly zahrnuto až od roku 1975), zatímco evropský průměr je 3.1.

Polarizace se v jižní Evropě během posledních několika dekád 20. století zcela jistě zmírnila. Děje se tak v rámci procesu „sektarizace“, kterým se budeme zabývat v osmé kapitole. Ačkoli ani ten neprobíhá bez určitých protitrendů včetně nárůstu extrémní protipřístěhovělečné pravice ve Francii. Dvě hlavní politické strany současného Španělska se ve svých politických názorech příliš neliší, třebaže antagonismus mezi nimi je větší, než by se dalo vyčíst z jejich politické odlišnosti.¹⁵ Putnam (1993:33) uvádí data o měnících se politických postojích představitelů

¹⁵ Socialistická strana během své vlády v zásadě prosazuje politiku volného trhu a podobně i strana Partido Popular je vlastně stranou, která se obrací k obecnému elektorátu (*catch-all*). Sjedenáctá levice nadále zůstává ideologickou stranou a existují zde také radikální nacionalistické strany. Jinak má španělská politika stejný a tón polarizovaného pluralismu ve většině míře, než ukazují současné ideologické rozdíly: levkáci spojují Lidovou stranu (Partido Popular) s frankismem, zatímco lidovci se domnívají, že PSOE se během své čtrnáctileté vlády pokusila o monopolizaci moci. Tyto dvě strany si jen vyměnily role mezi vládnutím a opozicí a to jen jednou od přechodu k demokracii a španělská politika stále žije v pocitu boje o moc ve stylu všechno, nebo nic.

regionálních vlád v Itálii a ukazuje, že zatímco v roce 1970 50 % respondentů věří, že „kompromis s politickými oponenty je nebezpečný, protože obvykle vede ke zradě svého vlastního postoje“, v roce 1989 tento názor vyjádřilo jen 29 %. A i když v roce 1970 podstatná minorita vyjadřovala sympatie autoritářskému režimu, nejsou dnes protidemokratické názory ve středomořských zemích silnější než ve zbyvajících částech Evropy (Gunther a Montero, 2001).

Vývoj médií byl v tomto regionu silně ovlivněn politickým modelem polarizovaného pluralismu. Noviny a později i některá elektronická média byly hlavními účastníky boje mezi ideologickými tábory, v 19. století hlavně jako liberalističtí vítězové, ale jinak v zásadě na obou stranách. To upevnilo vazby mezi médií a světem politiky. Vyhranění ideologického rozdělení a intenzita politického konfliktu ztížily mediálnímu systému možnost oddělení se od politiky. Profesionální kultuře a novinářským organizacím bylo znemožněno, aby se rozvinuly bez ohledu na stranické hranice, a stejně tak bránily oddělení vysílání od stranické politiky. Tento fakt zdůrazňuje ve svém srovnání vývoje francouzského a angloamerického novinářství Chalaby (1996:310):

Hranice politického dvoustranného systému omezovaly politické boje (Spojených států a Británie). Novináři mohou proklamovat svou „neutralitu“ tím, že jednoduše nepodporují žádnou z politických stran a svou „nestrannost“ poskytnutím rovnocenné pozornosti oběma stranám. Tato účinná kodifikace politického boje vedla k rozvoji diskurzu založenému více na zprávách a informacích než na politických názorech... Během většiny období (francouzské) třetí republiky politické pozice sahaly od komunismu k roajalismu. Principy, které se tyto strany snažily prosadit (sukromé vlastnictví a všeobecné volební právo), již Washington i Londýn braly za samozřejmé.

Současně byla přisuzována velmi pozitivní hodnota politické angažovanosti médií a ideologické diferenciaci. To je patrné zejména v souvislosti s postsovobozemským obdobím Francie a Itálie, kdy převládala idealistická vize rozděleného a politicky angažovaného tisku. Putnam (1973:81–82) ve srovnávací studii politických elit Británie a Itálie poukazuje na to, že v Itálii převládá odlišný diskurzivní styl – to jednoznačně platí pro všechny země polarizovaného pluralismu –, který zdůrazňoval „racionální konzistenci, shrnující obsah (a) příklon k explicitním sociálním a morálním principům“, tedy styl, který bývá spojován s vyšší mírou straně-

ni. Dodává, že „intenzivní sociální konflikt vyvolává zdanlivou ospravedlnitelnost zobecnujícího vysvětlování sociálních dějů“. V žurnalistice se tento styl odráží v tom, že se nepohlíží na fakta, jako by mluvila sama za sebe, ceněn je komentář a neutralita je vnímána jako nesourodost, naivnost nebo oportunistismus.

S tím, jak se novináři obávají ohrožení politické stability a legitimacy demokracie, může být dalším kontrastujícím účinkem polarizovaného pluralismu slabší touha novinářů plnit roli „hlídáčiho psa“. Eisendrath (1982:79) cituje francouzského sociologa Roberta Escarpita, který založil jednu z prvních novinářských škol:

Proč bychom měli uvádět všechna fakta? Jsme tradiční země s minulostí plnou sporů. Někteří z nás se mylí; všichni žijeme ve skleníku. Já jsem například z Hnutí odporu. Mohl bych procházet Paříží a ukazovat na ty, kteří kolaborovali... na ty, kteří jsou odpovědní za mrtvé. Co kdybych to udělal? Co kdybychom to učinili všichni? Jak bychom potom ale mohli žít pospolu jako národ?

Padoleau (1985:320) cituje tvrzení předního politického komentátora z období po aféře Watergate – „Je nutné žít francouzský antiparlamentarismus dalšími skandály?“ Polarizovaný pluralismus omezil legitimitu mediálních institucí, zejména na vysílání veřejné služby, které kvůli ostrým ideologickým sporům a neochotě konfliktních stran vzdát se její kontroly bylo vždy předmětem polemik a bylo pod drobnohledem veřejnosti.

Systémy polarizovaného pluralismu jsou komplexními politickými systémy s mnoha soupeřícími stranami. Taková veřejná sféra je strukturována odlišně než liberální, ve které se jako ústřední prvek politické komunikace předpokládá apel politikých aktérů na masové publikum složené z jednotlivých občanů. Ve vícestranném systému tohoto typu je nejdůležitějším prvkem politické komunikace proces vyjednávání, který probíhá mezi stranami, frakcemi a ostatními s nimi spojenými sociálními aktéry⁶⁴. Velká část tohoto komunikačního procesu se odehrává mimo otevřenou veřejnou sféru, nebo do ní vstupuje jen v omezené míře, nebo v zakódované, kryptické formě. Proces vyjednávání je delikátní a nepřehledný, probíhá obecně

⁶⁴ Putnamová (2001: 194) spojuje také tento model s klientelismem, který probereme dále: „Ve fragmentovaných demokraciích na sebe politické rozhodování často bere formu nekonečného vyjednávání, s jen minimální dohodou pravidel hry, rozhodnutí mají často kvalitu „handlování“... Skutečnost, že dohoda pravidel hry je tak omezená, je jednou z klíčových věcí, které odlišují země polarizovaného pluralismu od demokraticko-korporativistických zemí, kde je vyjednávání také podstatné, ale více se zakládá na pravidlech.“

lépe, pokud k němu dochází neformálně, mimo arénu veřejnosti. Média takovéhoho to systému – zejména noviny – tradičně sloužila procesu vyjednávání a účastníci se ho. Jsou důležitým prostředkem, s jehož pomocí elity sledují a komentují vývoj vyjednávání, nastolují agendu, naznačují pozice a závazky, vyvíjejí nátlak na sebe navzájem a dosahují dohody. Řada podstatných vlastností médií jižní Evropy je formována tímto modelem: úzký vztah mezi politickými aktéry a médii, silné zaměření médií na politický život a relativně elitistická povaha žurnalistiky, adresovaná spíše politickým zascencům než širšímu masovému publiku. Tento vzorec se projevuje nejcharakterističtěji v Itálii. Třebaže je podstatnou měrou stále uplatňován i v ostatních středomořských zemích, proměnil se zde ve většinové uspořádání. Je vlastností, kterou středomořské země do velké míry sdílejí s demokraticko-korporativistickými systémy, zejména s těmi, které tíhnou k polarizovanému pluralismu.

Další podobnosti s demokraticko-korporativistickými zeměmi je, že se politické systémy středomořského regionu vyznačují spíše volením podle „politické příslušnosti“ než podle „témat“. Znamená to, že voliči spíše „dávají svůj hlas jako projev subjektivní identifikace s politickou silou, o které soudí, že je integrální, a nikoli jen reprezentativně identifikována s jejich vlastní sociální skupinou“ (Parisi a Pasquino, 1977:224), než aby hodnotili pozici určitých témat nebo kandidátů každé strany. Totéž platí pro některé země více, než pro ostatní – méně například pro Španělsko, kde jsou dvě největší strany stranami univerzálními a sociální kořeny politických stran jsou mělčí (ačkoli levicové strany s historií sahající do předfrankovského období mají silnější „afiliční“ vztahy se svými voliči). Tam, kde je tento model silný, je politická komunikace mnohem méně otázkou vítězství nad nezájímavou masovou veřejností a více otázkou mobilizace konkrétních politických skupin spojenou s vyjádřením jejich postoje vůči jiným skupinám a s procesem vzájemného vyjednávání. Avšak v kontrastu s demokraticko-korporativistickými zeměmi není vyjednávací proces veden principem všeobecného zájmu: na prvním místě je konkrétní zájem skupiny, na kterou je dané médium napojeno.

Role státu

Pozdější vývoj kapitalismu v jižní Evropě souvisí také se silnou rolí státu. Stát hrál v souvislosti se slabě rozvinutými trhy při kumulaci kapitálu zcela ústřední roli. Při absenci silné buržoazie a občanské společnosti hrál ústřední úlohu i při organizaci moderního společenského života. V 19. století byla v Řecku a ve Španělsku iniciá-

torkou sociálních změn místo střední třídy armáda (Malefakis, 1995). Ve Francii a v Itálii vedlo upevnění demokracie k rozvoji silného sociálního státu podobného demokraticko-korporativistickým společnostem severní Evropy. Zejména v Itálii se to projevovalo veřejnou politickou podporou tisku a snahou o vybudování vysílání veřejné služby jako arény otevřené všem společenským a politickým skupinám. Tyto ideály se ale mísily s politickou kulturou inklinující spíše k partikularismu než k všeobecnému zájmu. Výsledek se tak velmi odlišoval od demokraticko-korporativistických zemí. Ve Španělsku, v Portugalsku a Řecku je sociální stát slabší a odráží tak omezenější ideové zdroje i pozdější transformaci, která nastoupila až v době, kdy byl na celosvětovém vzestupu neoliberalismus.³⁷

Tento obecný model odráží silnou roli státu při vývoji médií. Bechelloni (1980:233–234) uvádí:

V Itálii ... byla tradičně zanedbávána ekonomická podpora kultury, a aby kulturní instituce vůbec přežily, vyžadovaly, samozřejmě s určitými výjimkami, pomoc od státu nebo od soukromých donátorů. To mělo dva podstatné důsledky: nikdy zde nebylo moc ekonomicky soběstačných kulturních nebo novinářských institucí a intelektuálové a novináři ... žili vždy ve stavu finanční nejistoty a těšili se tak jen malé autonomii. Stát, který měl tuto situaci pod kontrolou, měl vždy dostatek příležitosti pro manévrování a intervence...

Ústřední postavení státu v jižní Evropě bylo charakteristické nejen relativně silnými intervencemi státu do mediálních institucí, ale do určité míry tomu bylo také naopak. Z důvodu silného postavení státu mají ostatní sociální aktéři snahu ovlivňovat státní politiku a jedním ze základních způsobů, jakým k tomu dochází, je právě prostřednictvím médií. Zejména podnikatelská sféra má často velký zájem na přístupu ke státním zakázkám, podporám, deregulacím a podobně. To je jedním

³⁷ Tabulka ukazuje umístění zemí středomořského modelu mezi šestnácti západoevropskými zeměmi z hlediska dvou ukazatelů státního sektoru za rok 1985.

	Vládní výdaje v % HDP	Celkové daňové příjmy v % HDP
Francie	6	6
Řecko	9	12
Itálie	11	13
Portugalsko	13	15
Španělsko	15	16

Řecko mělo v době uvažovaných údajů relativně vysoké vládní výdaje. Avšak z hlediska podílu na HDP byly jeho sociální výdaje nejnižší a vojenské výdaje nejvyšší v západní Evropě (Lane a Esson 1991: 328–335).

z důvodů, proč byly podnikatelské vrstvy tradičně ochotny podporovat ekonomicky marginální mediální organizace.

Silný stát společně s tradicí již diskutovaného politického konfliktu přispěl v mnoha zemích jižní Evropy k širší politizaci společnosti. Mouzelis (1995:22) o Řecku píše:

V Řecku nelze provést nic bez těžkopádné a všudypřítomné státní byrokracie, nic také není vysloveno, napsáno nebo jinak vyjádřeno bez silných politických konotací. Od večerních rautů mondénní střední a vyšší třídy aténské společnosti až po každodenní kavárenské debaty na vsi je hlavním způsobem sociální interakce a kulturní výměny vášnivá diskuse o politických událostech a osobnostech... Tato záliba v politickém myšlení ... proniká všemi institucionálními sférami, od sportu po náboženství, od vzdělávání po divadlo.

O Itálii můžeme tvrdit něco podobného, také jde o zemi s tradičně vysokou úrovní politizace, která se ve velké míře odráží ve vysoké volební účasti a stranickém členství. To v těchto zemích bezpochyby přispělo k vysokému stupni politizace nejen státních, ale i komerčních médií. Snad díky demobilizaci, která se odehrála během diktatury Španělska a Portugalska takováto míra politizace nezasáhla – obě země mají relativně nízkou míru masové angažovanosti v politice.

Klientelismus a racionálně-legální autorita

Pozdní vývoj liberálních institucí v jižní Evropě souvisí také s důležitou rolí klientelismu a relativně pozvolným vývojem racionálně-legální autority (Hallin a Papathanassopoulos, 2002). Klientelismus, jak o něm píšeme ve třetí kapitole, je modelem organizace společnosti, v níž je přístup ke zdrojům kontrolován mocnými a doručten klientům výměnou za úctu a různé druhy podpory. Vyvinul se v jižní Evropě v době, kdy se zhroutily tradiční instituce feudální společnosti, a přetrvával kvůli slabému postavení univerzalistických forem organizace společnosti, které byly úzce spjaty s liberalismem (trh, byrokratický stát a zastupitelská demokracie). Rané formy klientelismu, které představovaly osobní závislost venkovského obyvatelstva na vlastních pánů kontrolujících jejich přístup ke zdrojům všeho druhu, byly v souvislosti s modernizací přizpůsobeny, místo aby byly zcela nahrazeny. S vývojem masových stran byly sesazeny staří politici vůdci a jejich mocenský monopol byl nahrazen soutěžícími stranami. Strany si však osvojily řadu konkrétních forem pat-

ronatů, které byly součástí klasické podoby klientelismu. Klientelismus je obecně považován za destruktivní pro „horizontální“ formy organizace, jako jsou masové strany a dobrovolnické organizace, lze však namítnout, že se tyto formy „demokratického klientelismu“ objevily v jižní Evropě, stejně jako ve Spojených státech v době vzniku masových stran v 19. století, a napomohly vzestupu těchto organizací.

Výjimkou ze vzorce přezívaného klientelismu je Francie, která je výjimkou na rozmezí systémů polarizovaného pluralismu a demokratického korporativismu. Má silnou kulturní tradici státu ztělesňujícího „všeobecnou vůli“ a dlouhou historii profesionálního úřednictva, jež se datuje od *ancien régime* a Národní školy mostů a cest (École Nationale des Ponts et Chaussées) a která se starala o výchovu a výběr kompetentních úředníků. Tuto funkci nyní naplňuje École Nationale de l'Administration (Škola národního úřednictva) produkující úřednickou elitu se silným korporativistickým myšlením a podstatnou autonomií. Kandidáti jsou na ní vybíráni spíše na základě schopnosti než na základě politických kritérií. Francouzští státní úředníci nejsou tak striktně oddělení od stranické politiky jako úředníci jiných zemí. Mohou kandidovat a často také kandidují, aniž by rezignovali na úřednickou službu. Ovšem běžné normy a etiketa administrativní elity zůstávají dominantními znaky (Suleiman, 1984).⁵⁸ Z francouzského příkladu v zásadě vychází negativní stereotyp byrokracie jako administrativního aparátu řídicího se vlastními pravidly a nepodléhajícího žádné kontrole zvenčí. Francouzští novináři často procházejí stejnou výukou jako státní zaměstnanci na Institutu politických studií (Institut des Etudes Politiques) v Paříži, a jsou tak v určitém smyslu součástí společné elitní kultury.

Klientelismus byl ve všech zemích, kterými se zabýváme, v posledních letech narušen několika vlivy, od ekonomického růstu přes evropskou integraci (která uplatňuje shodné nástroje racionálně-legální autority) až po růst kvality žurnalistického vzdělání, které běžnou profesní kulturou a obvyklým nábořem pracovníků sil narušuje partikulární vazby a subkultury. Přesto má síla tradice a pokračující závažnost klientelismu řadu důsledků pro mediální systémy jižní Evropy. V klientelistických systémech je informace vnímána jako soukromý zdroj, jenž není veřejně sdílen, což je jedním z důvodů, proč se žurnalistika jako instituce rozvinula jen

⁵⁸ Itálie má naopak neutrální státní úřednictvo, ale bez pevného systému získávání a formování elitních složek a bez důležitého vlivu politického procesu, který je patrný u francouzské administrativy (Casseuse, 1984).

pomalu. Barrera (1995:161) například tvrdí, že částečným důvodem pozdního rozvoje ekonomické žurnalistiky ve Španělsku byl nedostatek transparentnosti španělského podnikání.²⁰ Klientelismus posiluje význam partikularistických vazeb mezi sociálními aktéry, zejména vazeb k politickým stranám. Jedním z klíčových rozdílů mezi středomořskými zeměmi a liberálním nebo demokraticko-korporativistickým systémem je, že politické instituce jsou mnohem víc navázány na konkrétní politické strany. Byrokracie a soudnictví jsou méně odděleny od stranické politiky, než je tomu u systémů, kde je více rozvinuta racionálně-legální autorita a vazby ke stranám nebo frakcím jsou pro každého aktéra, který má zapotřebí spolupráci státu, zvláště důležité. Příkladem toho je regulace vysílání: Silvio Berlusconi měl silné vazby na italskou socialistickou stranu, která byla klíčová pro ochranu jeho zájmů při budování jeho televizního impéria. Vydávání licencí komerčního vysílání mělo ve Španělsku podobnou politickou logiku.

Další příklad vlivu klientelismu na média lze v jižní Evropě nalézt v častých soudních řízeních proti mediálním vlastníkům. Dědictví klientelismu je spojeno jak se soudním systémem se silnými vazbami na strany, tak s tradicí obcházení zákona. Typický je postoj: „Pokud jedna skupina lidí přišla na to, jak je možné s profitem ohnout zákony, pak by si měly další skupiny raději hledět svých vlastních zájmů“ (Denis Mack Smith, citováno podle Putnam, 1993:143). V takovémto kontextu je pro vlády relativně snadné využívat legislativní systém k nátlaku na soukromé aktéry včetně vlastníků médií například hrozbami, že budou posíleny daňové zákony a jiné systémové regulace. Jesús de Polanco, vlastník PRISA, byl ve Španělsku vyšetřován z obcházení zákonů při zakládání svých mediálních firem. Když jeho socialističtí spojenci přišli o moc, Antonio Asensio přiznal, že mu jeho odpůrci vyhrožovali vězením, pokud neprodá televizi Antena 3 španělské Telefonice (v obou případech PSOE původně ignorovala zákony vlastnictví médií a dovolila expanzi těchto mediálních impérií). Juan Villalonga, postprivatizační ředitel Telefoniky byl podobně vyšetřován pro zneužití informací v obchodním styku, když upadl v nemilost u premiéra Aznara, který ho na pozici ředitele dosadil. Řadě obvinění čelil

²⁰ Moderní multimediální společnosti podle něho vyžadovaly finanční tíhly, ačkoli nebyly ziskové, kvůli „roztoucí důležitosti ekonomických informací v obchodě a v politickém životě země: pro ekonomické skupiny, které operují ve strategických oblastech, je životně důležité ovládat názory na trhu a mít vliv na informace na obranu vlastních zájmů. Nesmíme zapomenout, že informace představují moc.“

také Berlusconi v Itálii. To zjevně zvýšilo tlak vlastníků médií i dalších soukromých aktérů na posilování vazeb na politiku a na vytváření účelových politických frakcí. Mediální aktéři mají na druhou stranu schopnost ovlivňovat politické osobnosti prostřednictvím výběrového zveřejňování korupčních případů a stimulovat tak politiku, aby usilovali o vliv na média. Modely politikace, instrumentalizace a státní intervence, které jsme představili, zjevně vycházejí z těchto zvláštních podmínek v jižní Evropě. Jak ukazuje příklad Berlusconiho vazeb k socialistické straně, setrvalost klientelismu zároveň znamená, že třebaže stát ve středomořských zemích usiluje o silné intervence do mediální sféry, efektivita jeho jednání často selhává. Partikularistické vazby oslabují jeho schopnost jednat centralizovaným a konsistentním způsobem, takže přispívají k modelu „divoké deregulace“ vysílání.

Klientelismus také souvisí s politickou kulturou, která se stává cynicky vůči zájmu široké veřejnosti přesahujícímu dílečtiny zájmy. Jak uvádí Bellah (1974) při analýze Itálie, tato kultura, „silně uzavřená před externím světem, přináší formy loajality k rodině nebo ke klanu, ke skupinám pseudorodin, jako je mafie, k vesnici a městu, k frakci nebo klíče ... které oslabují každou opravdovou odpovědnost k hodnotám liberální demokracie“. Tento pohled na italskou politickou kulturu byl kritizován kvůli silnému zjednodušení (např. Sciolla, 1990). Ignoruje už dříve probranou vysokou (ačkoli nerovnoměrnou) úroveň politické angažovanosti a pozitivní vnímání plurality a diskuse, tedy italské politické kultury, která v určitém smyslu dosáhla svého vrcholu, právě když Bellah psal svou esej. Nicméně je pravda, že důležitým prvkem partikularismu politické kultury Itálie, stejně jako ostatních zemí se silnou tradicí klientelismu je podemilání myšlenky přesahujícího „veřejného zájmu“. To je podle našeho názoru hlavním důvodem pomalejšího rozvoje profesionální žurnalistiky v jižní Evropě. Jak uvedeme v následujících kapitolách, profesionalizace je v liberálních a demokraticko-korporativistických systémech spojena s nahrazením předchozích vzorců klientelismu racionálně-legálními institucemi.

Shrnutí

Zdlouhavý a konfliktní přechod ke kapitalismu a buržoazní demokracii vedl v jižní Evropě k budování mediálního systému úzce spojeného se světem politiky. Jakmile došlo k upevnění demokracie, rozvinul se politický paralelismus spolu s rozejmím médií, která reprezentují široké spektrum aktérů soupeřících o vliv jak při

vzájemném jednání, tak při snaze o upevnění svého vlastního politického postavení. Komerční tisk se nerozvinul tak silně, jako tomu bylo v liberálních nebo v demokraticko-korporativistických systémech. Náklady novin zůstaly relativně nízké a v souvislosti s tím hrála ústřední roli elektronická média. Vysílání tihlo ke stranické politizaci, od níž se v osmdesátých letech odklonila Francie. Novinářský profesionalismus se rozvinul méně než v liberálních a demokraticko-korporativistických systémech a závazky běžných profesních norem a institucí často nahradila politická loajalita. Relativně běžná je instrumentalizace médií státem, stranami a soukromými vlastníky s politickými vazbami. Stát využíval řadu různých druhů intervence, avšak kromě Francie podlomily jeho regulační účinnost klientelismus a politická polarizace.

Média středomořských států se v mnohém liší od dominantní liberální normy neutrálního profesionalismu a pojetí médií jako „hlídácho psa demokracie“ a řada pojednání o těchto systémech vyznívá velmi negativně (např. Padovani a Calabrese, 1996; Hibberd, 2001), neboť jižní Evropa byla často odsuzována pro svůj rozporuplný vztah vůči normám západního střihu. Je proto nevyhnutelné definovat některé normativní otázky role médií v procesu demokratizace. Účelem není pronést konečný rozsudek, zda jsou středomořské systémy ve své podstatě lepší nebo horší než systémy Severní Ameriky či zbytku západní Evropy. Není přitom jasné, zda má význam hodnotit mediální systémy jakýmkoli standardy vyzozovanými z historických podmínek, ve kterých fungují. A srovnávací výzkum, který je pro opravdové posouzení jednání médií napříc systémy nezbytný, byl proveden jen ve velmi omezeném rozsahu. Naším cílem je tedy pouze objasnit některé podobnosti a rozdíly v jejich demokratickém fungování, které by byly pro takovéto soudy relevantní.

Na prvním místě nesmíme zapomenout, že všechny země jižní Evropy jsou podstatnou měrou výsledkem úspěšného příběhu závěru 20. století: všechny vzešly z velmi složitých politických a ekonomických podmínek a upevnily své systémy demokratické politiky a zároveň zmenšily ekonomickou propast, která je oddělovala od zbytku západní Evropy na počátku století. Existuje ovšem také řada prvků těchto mediálních systémů, které jsou problematické a jsou tak i vnímány novináři, občany a akademiky těchto zemí. Patří mezi ně nízká čtenost tištěných médií a velký genderový rozdíl ve čtenosti; určité pozůstatky autoritářské kultury, které se odrážejí v omezeném přístupu k veřejným informacím a oficiálnímu tlaku proti kritické žurnalistice; a sklon směrem k instrumentalizaci médií, jak ze strany poli-

tických elit, tak komerčních vlastníků (často jde přitom o stejné lidi). Zdá se, že některé prvky využívají pozitivněji, včetně plurality médií, která nepochybně předstává širokou škálu názorů, byť měření plurality a její srovnávání mezi systémy je nadále nedořešeným problémem. Média středomořských států se zdánlivě v mnoha ohledech blíží Curranově (1991) modelu veřejné sféry „radikální demokracie“, ve které média fungují jako „bojiště mezi soupeřícími sociálními silami“ (29).

Hodnocení ostatních prvků je mnohem náročnější. Jedním z nich je silný důraz, který média kladou na politické události – v Itálii se prostor tištěných médií věnovaný politickým tématům mezi roky 1976 a 1996 zdvojnásobil (Mancini, 2002) –, což lze vnímat buď jako zdravou alternativu komerční depolitizace, která se v jiných mediálních systémech projevila podstatně silněji, nebo jako manifestaci hegemonie stranických elit nad médii. Politické strany jsou ve všech středomořských zemích bezesporu velmi důležité. Vychází to jak z tradice politického konfliktu, tak ze silné role státu a historicky slabšího vývoje občanské společnosti. Tento fakt se v jednotlivých zemích projevuje různě. Pro Francii, vzhledem k moci prezidenta a byrokracie, platí pravděpodobně mnohem méně. Ve Španělsku a v Portugalsku, jak jsme již uvedli, strany nepronikly mezi masovou veřejnost takovým způsobem, jakým k tomu dochází – nebo došlo – zejména v Itálii. Nicméně strany hrají výjimečně důležitou sociální roli a do velké míry byl přechod k demokracii jejich zásluhou (Colomer, 1996). Nepřekvapuje tak, že by mohly mít podstatný vliv na média, ani že by se měla média intenzivně zabývat jejich aktivitami.

Vztah mezi médii a politickými stranami souvisí jak s jejich mocí, tak s jejich slabostí – podnítl rozvoj pluralitních mediálních systémů, které se zabývají politikou seriózním způsobem. Současně přispěl k elitářskému pojetí žurnalistiky, rozdílnosti ve čtenosti (manifestované například genderovými rozdíly), sklonem spolupracovat s politickou mocí a sklonem médií soustředit se především na aktivitu stranických elit. Společnou starostí mediální kritiky se v liberálním systému stalo převládající strategické nebo konkurenční rámování politických reportáží, které se soustředí na strategie politických elit a jejich úspěch, nebo nezdar v politických hrách na úkor politických témat, které jsou zajímavá pro běžné občany. Média středomořských systémů vykazují tento sklon ještě silněji. Naše srovnávací obsahová analýza politických reportáží ve francouzských a amerických novinách ukázala, že 10,8 % narací v *The New York Times* zdůrazňovalo zatámování „politické hry“ oproti 21,7 % v deníku *Le Monde* a 23,6 % v *Le Figaro*. Podobně italská média zdůrazňovala

politickou hru nad politickými tématy a věnovala enormní pozornost vyjednávání mezi stranami, vstupu a poklesu konkrétních lídrů a frakcí (Mancini, 1996; Marletti, 1985). Měli bychom mít samozřejmě na paměti, že italské politické koalice se vyznačují svou křehkostí a jsou neustále přeskupovány.

Je blízký vztah médií k politickým institucím – a zejména ke stranickým elitám – systému politického pluralismu důkazem, že veřejná sféra je méně otevřená? K dispozici máme jen málo výzkumů, které se zabývají touto otázkou, ale ty, které jsou po ruce, nabízejí jako pravděpodobnou odpověď „nikoli“ – v systémech polarizovaného pluralismu neexistuje obecný sklon veřejné sféry k menší otevřenosti. Sampedro (1997) například zkoumal, jak informovala španělská média o hnutí proti povinné vojenské službě, které dosáhlo svého vrcholu zároveň s rozsáhlými občanskými nepokoji na konci osmdesátých a počátku devadesátých let 20. století. Jelikož sociální hnutí představuje snahu skupin uvnitř politického establishmentu prosadit své téma do politické agendy, stavá se mediální pozornost k různým hnutím důležitým testem demokratického jednání mediálního systému. Sampedrova práce nebyla srovnávací, ale můžeme si ji vypůjčit pro komparaci s podobnými studii liberálních zemí. Některé prvky mediálního prostředí, na které upozorňuje, se lišily zejména v Severní Americe. Především skutečnost, že se rozdělily ve stranění novin silně odrážejí v jejich zpravodajské agendě, v užívání zdrojů a dalších prvcích. ABC mělo například privilegovaný přístup ke zdrojům ministerstva obrany, zatímco *El País* disponoval obdobným přístupem ke zdrojům ministerstva spravedlnosti. Hnutí odpíračů vojenské služby mělo po určitou dobu problém s proniknutím do zpravodajské agendy. Jakmile dosáhlo určitého prahu – částečně narušováním sociálního řádu prostřednictvím občanské neposlušnosti a částečně rozdělením politické elity – podařilo se mu získat na určitou dobu rozsáhlé a vcelku pluralitní pokrytí, částečně související s existencí „rozmanitých komunikačních médií, která si kvůli setrvání na svých ideových stanoviscích podržela konfliktní roli a posilovala různorost zájmů (291)“. Elity později znovu získaly kontrolu nad zpravodajskou agendou.

Sampedrova zjištění se velmi podobala zjištěním výzkumů médií a sociálních hnutí v liberálních zemích, kromě zásadního stranění médií a různorodosti – které v případě Spojených států nehrají důležitou roli a nepředstavují menší otevřenost, než je tomu u španělských médií.

Benson (2000) zkoumal reportáže o imigrační politice od sedmdesátých do devadesátých let 20. století ve francouzských a amerických médiích. Také on našel řadu rozdílů způsobených odlišnou žurnalistickou kulturou a jinými vztahy médií k politickým institucím. Francouzská média, podobně jako média španělská, byla politicky různorodější, představovala širší spektrum ideologických pozic, obsahovala více komentářů a analýz, ale méně přehledových zpráv a měla silnější sklon zaměřovat se jak na zdroje z politických stran, tak na organizovanou občanskou společnost,⁶⁰ zatímco americké zprávy se zaměřovaly více na neutrální, apolitické zdroje, jako jsou soudci a podobně. Benson nenašel žádný zjevný sklon systému k silnější otevřenosti směrem k ostré diskusi, kritice oficiální politiky nebo úpinosti informací, než je tomu u ostatních systémů. Jde samozřejmě o důličí studie, které se zabývaly velmi konkrétními tématy. Lze však stanovit smysluplnou hypotézu, že by rozsáhlejší srovnávací studie mohla ukázat, že vzorce odlišnosti politické role médií jsou příliš komplexní na to, abychom jim porozuměli v jednoduchých termínech „zastalých“ středomořských médií.

⁶⁰ Padoleau (1985: 307–308) tvrdí, že francouzští novináři mají tendenci preferovat roli „subjektu“ závislého na státu před rolí aktivního občana, zatímco americká média dávají přednost aktivní občanské roli. To je v rozporu s Bensonovým výzkumem (také poznamenává, že francouzská média poskytují určitý typ „mobilizačních informací“, které podle některých autorů v amerických médiích chybějí, tj. rozsáhlejší informace o politických demonstracích nebo projednávání zákonů) i našim vlastním zkonáním, které předpokládá, že americká média jsou často ostražitá vůči organizovanému občanskému aktivismu (Hallin a Mancini, 1994).